

А.С.Қалдыбекова

Педагогика теориясы

Педагогикалық оқу орындарының
студенттеріне арналғын оқу құралы

Ташкент- 2007

Пікір жазғандар:

Низами атындағы Ташкент мемлекеттік педагогикалық университеттің жалпы педагогика кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының докторы **М.Х.Тохтаходжаева**

Сырдария мемлекеттік университетінің доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты **Ж.Асабаев**

КІРІСПЕ.

Кадрларды даярлаудың ұлттық моделі. Қазіргі заманда педагогтық мамандық.

1. Өзбекстан Республикасында кадрларды даярлау системасы.

Өзбекстан Республикасы Президенті И.А. Каримов Олий Мажлистің IX сессиясында (1997ж) сөйлеген сөзінде қоғамымыздың жаңаруы, тұрмысымыздың жақсаруы, еліміздің өркендеуі, реформаларымыздың орындалуы — барлығы заман талаптарына жауап беретін жоғары білімді, білікті маман кадрларды даярлаумен байланысты екенін ашып береді.

Міне, осы мақсатта «Кадрларды даярлаудың ұлттық программасы» Өз - бекстан Республикасы Олий Мажлисінің 1-шақырылған IX сессиясында (1997 ж.) қабылданды.

Программада кадрлар даярлаудың ұлттық моделін белгілеуде адам факторына аса мән береді. Жеке адам кадрлар даярлау системасының бас субъекті ретінде қаралады. Жан-жақты творчестволық жетілген жеке адамды қалыптастырудың кепілі үздіксіз білім, ғылым, мемлекет және қоғам екені ашық көрсетілген.

Сонымен, республикамызда жаратылған кадрлар даярлаудың ұлттық моделі мына компоненттерден тұрады.

Жеке адам — кадрлар даярлау системасының бас субъекті мен объекті, білім саласындағы қызметтердің тұтынушысы және оны істеп шығарушы.

Бұл — әрбір азаматтың конституциялық құқықтарының орындалуы болып табылмақ.

«Білім туралы» Заң бойынша мемлекеттік стандарт дәрежесінде жалпы орта және орта арнаулы, кәсіптік білім алу, тәлім түрлерін таңдау, алған білімі бойынша түрлі салаларда қызмет ету және өз тәжірибесін үйретуді өз ішіне алады.

Мемлекет және қоғам - білім және кадрлар даярлау системасының қызметін тәртіпке салушы және бақылауды жүзеге асырушы кадрлар даярлау және оларды қабылдап алудың кепілі.

Жоғары маманды кадрлар даярлау бойынша оқу орындарының қызметін үйлестіріп отырады және азаматтардың білім алуына, әлеуметтік тұрғыдан қорғауға кепілдік береді.

Үздіксіз білім — жоғары маман кадрлар даярлаудың негізі болып, білімнің барлық түрлерін, мемлекеттік білім стандарттарын, кадрлар даярлау системасының құрылымы мен оның қызмет етуін өз ішіне алады.

Үздіксіз білім төмендегі білім түрлерін қамтиды:

- 1) мектепке дейінгі білім;
- 2) жалпы орта білім;
- 3) орта арнаулы, кәсіптік білім;
- 4) жоғары білім;

- 5) жоғары оқу орнынан кейінгі білім;
- 6) кадрлардың білімін жетілдіру және оларды қайта даярлау;
- 7) мектептен тыс білім.

Тоғыз жылдық жалпы орта және үш жылдық орта арнаулы, кәсіптік білім міндетті болып саналады.

Жалпы білім программасы: мектепке дейінгі тәрбие, бастауыш білім (I-IV кл), жалпы орта білім. (I-IX кл).

Кәсіптік білім программасы: орта арнаулы, кәсіптік білім, жоғары (бакалавриат, магистратура) білім, жоғары оқу орнынан кейінгі білім, кадрлардың білімін жетілдіру және оларды қайта даярлау.

Ғылым — табиғат және қоғам дамуы туралы және фундаментал және қолданбалы ғылымдарды қалыптастырушы, жоғары маман кадрлар даярлаушы және олардан пайдаланушы, озат педагогикалық және ақпарат технологияларын істеп шығарушы.

Өндіріс — кадрларға болған сұранысты, сондай-ақ олардың дайындық, сапасы мен дәрежесіне қойылатын талаптарды белгілейтін негізгі заказ беруші, кадрлар даярлау системасын финанс және материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз ететін процестің қатысушысы.

Кадрларды даярлаудың ұлттық программасы жан-жақты жетілген, білімді, парасатты, өнегелі, қазіргі заман талабына жауап бере алатын азаматты тәрбиелеуді және жоғары дәрежелі маман кадрларды даярлауды өз ішіне алған.

Кадрлар даярлаудың мұндай программасы қазірше дүниежүзіндегі екі мемлекетте – АҚШ пен Өзбекстанда ғана бар.

2. Педагогтық мамандықтың қоғамдағы орны және оған қойылатын талаптар.

Оқытушы мамандығы адамзат пайда болып, тәрбие жұмысымен айналыса бастаған дәуірлерден құрметтелініп келеді. Себебі мұғалім жеке адамды жан-жақты жетілдірудегі басты тұлға болып, ол балаға білім береді, тәрбиелейді, оны жеке адам ретінде қалыптастырады.

Сонау отқа табынушылық дәуірінен жетіп келген қасиетті «Авесто»да оқытушыны қоғамның рухани жетекшісі деп бағалаған. Ал ортағасырлық отандастарымыз Әл-Фараби, Ибн Сино, Беруни, Ұлықбек сияқты ғұламалар адамзаттың жан-жақты жетілуін, мемлекеттің дамуын ілім және білім үйренуден деп біледі. Ілім-білім үйрететін оқытушыны «ұстаз» деп көкке көтереді.

Ұлы славян педагогы Ян Амос Коменский: «Мұғалімнің атқарған қызметі өте құрметті. Әрі тамашалығы соншалық, күн астында мұндай қызмет жоқ» деген еді.

Атақты қазақ ағартушысы Ы.Алтынсарин «Халықтық мектептер үшін барлығы мұғалімнің өзінде, асқан игілікті жарлықтар да, өте ұқыпты инспекторлық бақылауды да мұғаліммен салыстыруға болмайды» деп, оқу жұмысын ұйымдастырудағы басты тұлға мұғалім екенін көрсетеді.

Әр дәуірлерде, әр мемлекеттерде педагогтық мамандыққа берілген бағаларға қарап, қай қоғамда болса да оқытушыға аса құрметпен қарағанын көреміз.

Оқытушы еңбегі тәуелсіз Өзбекстанда да жоғары бағалануда. Творчестволық жұмыс істейтін мұғалімдерге «Методист-оқытушы», «Аға оқытушы», «Өзбекстан халық оқытушысы» деген атақтар берілуде. «Жыл оқытушысы», «Жыл тәрбиешісі», «Жыл мектебі» сияқты конкурстар өткізіліп, жаңашыл оқытушылардың еңбегі бағалануда. Оқытушылардың білім беру дәрежесіне қарап категориялар белгіленді.

Президенттің жарлығымен оқытушылардың жалақысы оқтын-оқтын көбейтіліп тұр.

Ізденімпаз мұғалімдердің шет елдердегі ең жақсы оқу орындарында білімін жетілдіруге жағдай жасалынған.

Ең қуаныштысы, қазірше ешқандай мемлекетте жоқ, оқытушылар күні жалпы халықтық мереке ретінде 1-қазанда атап өтіледі.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы да педагогтық мамандықтың мемлекетте аса беделді екенін көрсетеді.

Педагогтық қызмет жас ұрпақты еңбекке, өмірге даярлауда халық алдында, мемлекет алдында жауап береді. Балаларға тәлім-тәрбие беру бойынша арнайы кәсіптік білім алған оқытушы-тәрбиеші ғана педагогикалық қызметпен шұғылдану құқығына ие екені «Білім туралы» (1997 ж.) Заңда белгілеп берілген.

Міне, осындай жауапты міндетті орындайтын мұғалім терең білімді, өз Отанын шексіз сүйетін және оған адал қызмет өтетін, саяси сауатты, балаға құрметпен қарайтын, жоғары моральдық қасиеттерге ие, рухани бай, дені сау, мүкістігі жоқ, қарым-қатынасқа кірісе алатын т.с.с. қасиеттерге ие болуы керек.

Кадрларды даярлаудың ұлттық программасы негізінде мұғалімнің кәсіби мамандығына мынадай талаптар қойылады:

- қоғамның алдыңғы қатарлы идеяларын меңгеру;
- табиғат, қоғам, адам, қоршаған орта туралы ғылыми білімді меңгеру;
- педагогика, психология, физиология, анатомия, мектеп гигиенасы сияқты педагогикалық-психологиялық пәндерді терең білу;
- оқыту, тәрбиелеу методикасын және өзі оқытатын пәнді жете меңгеру;
- баланы сүю, оның жан-дүниесін түсіну;
- педагогикалық әдептілік пен педагогикалық техниканы меңгеру.

3. Оқытушының педагогтық қабілеті мен шеберлігі.

Мұғалім жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу ісінде кәсіптік деңгейі және педагогтық шеберлігі жоғары болуы үшін педагогикалық қабілетке ие болуы керек. Педагогтық қабілет ең алдымен адам бойындағы анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктер — нышандарға байланысты. Нышанды іс-әрекетке келтіріп, оны қабілетке айналдыру үшін педагогикалық іскерлік қажет. Мұғалімнің қызметіне байланысты мұндай педагогикалық іскерліктер бірнеше бөліктерден тұрады:

1.Танымдық іскерлік — қабылдау, зейін, ойлау, елес, ес т.б. бірлікте дамуы. Мысалы, байқағыштық, бақылағыштық, педагогикалық ситуациядан шыға алу, талдау жасау, салыстыру, жинақтау сияқты дағдылардың болуы қажет.

2.Қарым-қатынас іскерлігі — бұл мұғалімнің педагогикалық процесс барысында адамдармен қарым-қатынасқа кірісе алуы.

3.Конструктивтік іскерлік — алдағы жұмысты жоспарлау, жобалау, ойлау, салыстыру, болжам жасау, оқушылардың жас және дара ерекшеліктеріне сай оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыра алу.

4.Түсіндіру іскерлігі — сөз, мимика, пантомимика арқылы оқу материалын анық, дәл, түсінікті, қызықты етіп баяндауы, оқушылардың білім алуға ынтасын ояту.

5.Ұйымдастыру іскерлігі — 1) оқушылар коллективін ұйымдастыру, бір мақсатқа біріктіре алу; 2) жұмысты анықтау, тапсырма беру, бақылау, қорытындылау, бағалау, жағымды психологиялық жағдайды туғызу.

6.Зерттеушілік іскерлігі -педагогикалық құбылысқа ғылыми тұрғыдан қарау, ғылыми болжам жасау, жобалау, эксперимент жасау, озат тәжірибелерді үйрену т.б.

Бұлардан тыс мұғалімнің бойында білімділік, интеллектуалдық, белсенділік, жаңаны жақтаушылық, творчестволық ынтымақтастық, өз бетінше педагогикалық білім алуға ынтымақтық сияқты қасиеттер болуы керек.

Мұғалім педагогтық такт, байсалдылық, педагогикалық әдеп, өзін-өзі билеу, педагогикалық ойлау, өз әрекетіне талдау жасау сияқты кәсіптік сапаларға ие болуы керек.

Міне, осы бірін-бірі толықтыратын педагогикалық іскерліктер, қасиеттер, сапалар жиынтығы педагогикалық қабілет деп аталады. Педагогикалық қабілетті үнемі дамытып отыру нәтижесінде мұғалім педагогикалық шеберлікке ие болады.

4. Педагогтық шеберлікті меңгеру жолдары.

Басқа мамандық иелеріне қарағанда мұғалімдер өз білімдерін және жұмыс әдістерін жаңартып отыруы қажет. Себебі педагогтық қызмет үнемі өсіп, дамып отырушы адаммен байланысты. Сырттан қарағанда мұғалімнің еңбегі бір қалыпты сияқты — ол баланы оқытады, тәрбиелейді. Ал, шын мәнінде мұғалімнің әрбір сабағы қайталанбайды. Сол кездегі оқушы, көңіл-күй, жағдай, қарым-қатынас екінші рет дәл сондай болмайды. Сондықтан шебер мұғалім болудың дайын рецепті жоқ. Бұл күнделікті, қажырлы еңбектің нәтижесінде жылдар бойы жинақталады.

Біз қазіргі педагогикалық шеберлікті қалыптастырудың бірнеше жолдарына тоқталамыз.

Алдымен, адамның бойында мұғалім мамандығына бейімділік болуы керек.

Екіншіден, сабақ беру методикасын меңгеруі керек. Әрбір сабақты жаңа материалдармен толықтырып отыруы керек.

Үшіншіден, озат мұғалімдердің іс-тәжірибелерін оқып-үйреніп, педаго-

гикалық-методикалық әдебиеттермен танысып баруы керек.

Төртіншіден, мұғалім өзінің сөзіне, жүріс-тұрысына, бет-әлпетіне, киіміне ұқыпты болуы керек. Педагогикалық мамандыққа жат қылықтардан аулақ болуы керек.

Бесіншіден, қандай жағдайда да педагогикалық такт пен педагогикалық этиканы сақтай алуы қажет.

Алтыншыдан, салауатты өмір сүріп, қоғамның белсенді мүшесі болуы керек.

Жетіншіден, творчестволық жұмыс істеуге әдеттенуі керек.

Бақылау сұрақтары:

- 1.Өзбекстан Республикасында кадрларды даярлаудың системасын айт.Ұлттық моделді түсіндір.
2. Мұғалім мамандығын таңдау үшін қандай қасиеттер болуы керек?
3. Педагогикалық қызметтің сипаттамасын айт.
4. Педагогтық қабілет дегеніміз не?
5. Педагогикалық шеберлік қалай пайда болады?
6. «Мен таңдаған мамандық» деген тақырыпта шығарма жаз.

Әдебиеттер:

- 1.«Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т. Шарқ, 1997.
- 2.Ўзбек педагогикаси антологияси. Тошкент. «Ўқитувчи», 1995 й.
- 3.Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида)- Т; 1996 й.
- 4.Сағындықұлы Е. Педагогика. (дәрістер курсы) — Алматы, 1996 ж.
- 5.Подласый И.П. Педагогика, — М, 1999 г.

1 БӨЛІМ

Педагогиканың теориялық-методологиялық негізі.

Педагогика — жеке адамның тәрбиесі мен дамуы туралы ғылым. Ғылыми-педагогикалық зерттеулердің методологиясы мен методтары.

1. Педагогика пәні және оның негізгі ұғымдары.

«Тәрбие кең мағынасында алғанда, қандайда бір жан иесіне көмек көрсету деген сөз. Ал енді, адамзат туралы айтқанда, адамның баласын кәміл жасқа толып, өзіне-өзі қожа болғанша, тиісті азық беріп, өсіру деген мағынада жүргізіледі»,— дейді. М.Жұмабаев.

Міне осы, адам баласына берілетін тәрбие туралы пән педагогика деп аталады. «Педагогика» — грек сөзі. ***Paida*** — бала, ***gogike*** - жетектеу. Ежелгі Грецияда баланы жетектеп, мектепке апаратын құлдарды педагог деген.

Педагогика пәніне берілетін анықтамалар әртүрлі. Педагогика пәні - бұл тәрбиелік іс-әрекет, адамның адамды тәрбиелеуі, арнайы ұйымдастырылған әлеуметтік сала деген анықтамалар берілуде. Ең негізгісі, педагогика — адам тәрбиесі туралы пән.

Педагогика — жас ұрпақ пен ересектерге жан-жақты тәрбие беру, білім беру, оқыту заңдылықтарын айқындайтын ғылым. Бұл анықтама педагогиканың ***объекті*** педагогикалық құбылыс болатынын көрсетеді. Ұзақ жылдар педагогиканың объекті бала деп ұқтырылып келінді. Адамның педагогикалық құбылыс барысында дамып, жеке тұлға ретінде қалыптасатынын ескерсек, педагогиканың объекті заңды түрде тұтас педагогикалық процесс болады.

Ал педагогиканың ***предметі*** адамның тәрбиесі, білім алуы, оқуы, әлеуметтенуі және өзін-өзі творчестволық дамытуы болып саналады.

Педагогиканың ***негізгі ұғымдары (категориялары)*** білім беру, оқыту, тәрбие болып есептелінеді.

Білім беру — бұл ғылымдар жүйесінен білім алу және танымдық іскерлік пен дағдыны қалыптастыру, оның негізінде жеке бастың көзқарасын, адамгершілік тағы басқа қасиеттерді қалыптастыру, адамның творчестволық күші мен қабілетін дамыту.

Білім беру — оқыту мен тәрбие жұмысын біріктіретін және жеке бастың дамуына ықпал жасайтын процесс.

Оқыту — бұл оқушы мен мұғалімнің мақсатты түрде өзара әрекет жасау процесі. Бұл процестің барысында білім беру, тәрбие беру және адамның дамуы, оның білім алуы жүзеге асырылады. Бұл білім, іскерлік, дағдыларды баланың бойына сіңіру арқалы жүзеге асады.

Тәрбие — а) жас ұрпақтың рухани күштерін дамыту; ә) ғылыми-мате-

риалистік дүниетануды қалыптастыру, қоғамға сай ережелерді меңгеру; б) қоғам өміріне, қоғамдық өндірістің белгілі саласына қатысуға дайындығы болу міндеттерін қамтиды.

Педагогиканың анықтамасы құрамына «тәрбие», «білім беру», «оқыту» ұғымдарымен қатар «өздігінен білім алу», «өзін-өзі тәрбиелеу», «қайта тәрбиелеу» ұғымдары да жатады.

Өздігінен білім алу — бұл адамның мақсатқа бағытталған арнайы міндет көздеген жұмысы, Өздігінен білім алу адамның өзі қызығатын мәселеге байланысты ізденіп, қажетті білімді меңгеруі, сонымен қатар, арнайы радио, телехабарды тыңдау арқалы білімін жетілдіру болып табылады.

Жеке адамның дамуында мақсатты түрде жүргізілетін тәрбие мен оқыту шешуші роль атқарады.

Жеке адамның дамуы — бұл ішкі және сыртқы, басқарылатын және басқарылмайтын факторлардың ықпалымен жеке адамның қалыптасып жетілу процесі.

2. Педагогиканың ғылым ретінде пайда болуы және дамуы.

Қандай ғылым болса да қоғамның өмірлік мұқтаж-талабынан туады. Педагогиканың жарыққа шығуы, пайда болуы қоғамның жас ұрпақты тәрбиелеудің тиімді жолын табу мақсатынан туған. Жинақталған тәжірибенің келесі ұрпаққа берілуі қоғамның ілгері дамуының кепілі болып саналады. Педагогика ғылымы ұзақ тарихи даму жолынан өтті.

Алғашқы педагогикалық ой-пікірлер ертедігі Шығыс елдерінің (Египет, Азия, Үнді, Қытай) философиялық жүйесінде дамыды. Бұл елдерде жрец, сарай және әскерилер мектептері болды. Вавилондағы жрец мектептерінде оқу, жазу, санауға үйретуден басқа астрология, медицина және діни пәндер оқытылды.

«Педагогика» терминінің көне Грециядан бастау алатынын айтып өттік. Ежелгі Грецияда көптеген қоғам қайраткерлері, ойшылдар оқыту мен тәрбие адам баласының дамуында айрықша роль атқарады деп есептеген. Сократ (469-399), Платон (427-347), Аристотель (384-222), т.б. шығармаларында тәрбие туралы құнды пікірлер айтылған. Ортағасырлық отандастарымыз әл-Фараби, ибн Сино, Беруни сияқты ғұламалар да өздерінің шығармаларында тәрбие, оқыту мәселелеріне көп тоқталған. Әсіресе ибн Синоның балаға берілетін тәрбиенің түрлерін анықтауы, балаларды коллективті түрде оқыту керек деген шешімі педагогика тарихындағы ең алғашқы рет айтылған педагогикалық идеялар еді.

Педагогика туралы теорияның жедел дамуына қарамастан ол XVII ғасырға дейін философия ғылымының бір бөлігі ретінде қала берді.

Педагогика тек XVII ғасыр басынан бастап жеке ғылым ретінде таныла бастады. Ағылшын философы Фрэнсис Бекон (1561-1626) 1623 жылы жазған «О достоинстве увеличении наук» деген еңбегінде педагогиканы жеке ғылым ретінде қарады. Оны «Оқуды басқару» деп ұқты. Осы ғасырда өмір сүрген Я.А.Коменский еңбектерінде педагогика жеке ғылым ретіндегі статуска ие

болды. Ол «Ұлы дидактика» атты ұлы шығармасында тәрбие, оқыту, оқытуды ұйымдастыру мәселелерін көтеріп, өзінің педагогикалық теориясын ұсынды.

XVII-XIX ғасырлар арасында педагогика ғылымы жан-жақты дамыды. Оның дамуына Батыс Еуропа ғалымдары Джон Локк (1632-1704) тәрбиенің психологиялық негіздері, Жан Жак Руссо (1712-1778) «еркін тәрбие» идеясы, Иоганн Генрих Песталоцци (1746-1827) балалар мекемесінде тәрбиелеу, тәрбиенің гуманистік сипаты, Иоганн Гербарт (1776-1841) оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық негізі, Адольф Дистерверг оқушылардың белсенділігін арттыру, мұғалімді даярлау идеяларымен салмақты үлес қосты.

Ал орыс педагогтары К.Д.Ушинский, Л.Н. Толстойлар ана тілінде білім берудің ролі, халықтық мектептерде оқыту мен тәрбиелеу теориялары арқылы педагогика ғылымын әрі қарай дамытты.

Педагогика ғылымының дамуына ұлы қазақ педагогы Ы.Алтынсарин әрбір бала өзінің ана тілінде оқуы керек деген идеясымен, қазақ даласында дүниелік ілім үйрететін қазақ мектептерін ашқан ағартушылық қызметімен, басқа тілді оқушыларға үйретудің методикасын істеп шығуымен елеулі үлес қосты.

Дүниелік ілім үйрететін мұсылман мектептерін ашып, онда берілетін білімдердің мазмұнын анықтап, оқыту теориясын ұсынған XX ғасырдың басындағы Түркістан жадидшілері де педагогиканың дамуында заңды орын алады.

Балалар коллективінің тәрбиелік ықпалын ашқан А.С.Макаренко (1888-1939) және оқушы жеке басының, дара ерекшеліктерінің, қабілетінің, қызығушылығының жетілуіне бағытталған оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру методикасын істеп шыққан В.А. Сухомлинский (1918-1970) сияқты кеңестік дәуірде өмір сүрген көрнекті педагогтар да педагогика ғылымының дамуында өзіндік орын алады.

Міне осылай, педагогика ғылымы жан-жақты, салаларға бөлініп дамыды. Педагогикалық ой-пікірлердің мол қазынасы жиналды.

3. Педагогика ғылымының салалары және оның басқа ғылымдармен байланысы.

Педагогика ғылымы даму барысында күрделеніп, **салаларға бөлінді**: тәрбие теориясы, дидактика, мектепке дейінгі педагогика, мектеп педагогикасы, педагогика тарихы, дефектология, әскери педагогика, жоғары мектеп педагогикасы, жеке пәндерді оқыту методикасы т.б.

Мектепке дейінгі педагогика мектеп жасына дейінгі балалар тәрбиесін зерттейді

Мектеп педагогикасы оқушыларды тәрбиелеу мен оқытудың мақсаттары, міндеттері, принциптері, түрлері, мазмұны және методтарын зерттейді.

Педагогика тарихы тәрбиенің, оқытудың, оқытуды ұйымдастыратын мекемелердің, педагогикалық ой-пікірлердің пайда болуы мен дамуын зерттейді.

Дефектология ақыл-ойында, дене мүшесінде кемістігі бар балаларды тәрбиелеу мен оқыту мәселелерін зерттейді.

Басқаларының да арнайы зерттейтін, қарастыратын, шешетін әртүрлі проблемалары бар.

Педагогика өзінің нақтылы проблемаларын шешу үшін бірнеше қоғамдық-әлеуметтік ғылым салаларымен байланысады.

Педагогика табиғат пен қоғам дамуының жалпы заңдылықтарын танып білу үшін **философиямен** байланысады.

Жеке адамды қалыптастыру үшін адам психикасының даму заңдылықтарын зерттейтін **психология** ғылымына сүйеніп зерттеу алып барады.

Өсіп келе жатқан жас ұрпақтың анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктерін білмей тұрып, тәрбие жұмысымен шұғылдану мүмкін емес. Сондықтан да педагогика **физиологиямен** байланыста дамиды.

Баланың денсаулығын сақтау, нығайту және дамыту үшін **мектеп гигиенасынан** хабардар болу керек.

Сонымен бірге, педагогика **социология, тарих, кибернетика, экономика, халық педагогикасы** сияқты ғылымдармен де тығыз байланысты дамиды.

4. Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістеріне сипаттама.

Педагогика — үнемі дамып отыратын ғылым. Халық ағарту жүйесі тәрбие мен білім берудің барлық салаларына ғылыми болжам жасау мақсатында және негізгі проблемаларды ғылыми-теориялық, практикалық жағынан терең талдау үшін педагогика ғылымында мынадай **зерттеу әдістерінің жүйесі** қолданылады:

1.Педагогикалық бақылау. Бұл белгілі бір құбылысты ұзақ және жоспарлы түрде зерттеудің таным әдісі. Бақылау жеке оқушыны яки оқушылар коллективін үйрену үшін қолданылады.

2.Әңгімелесу әдісі. Педагогикалық құбылыстарды анықтау үшін әңгіме мектеп басшыларымен, оқытушылармен, оқушылармен, ата-аналармен т.б. жүргізіледі.

3.Мектеп құжаттарын зерттеу. Бұл әдіс оқушының жеке іс-қағаздарын, медициналық карталарын, класс журналдарын, оқушы күнделіктерін, жиналыс қарарларын оқып-үйрену үшін қолданылады.

4.Интервью алу. Әңгімелесу әдісі сияқты. Бірақ мұнда алдын ала сұрақтар дайындалады. Жауаптар жазып алынады.

5.Анкета. Зерттеліп отырған проблемаға байланысты көпшілік пікірін білу және салыстыру үшін қажет.

6.Педагогикалық эксперимент. «Эксперимент» латынша сөз болып, «сынап көру», «тәжірибе жасап көру» мағынасын береді. Эксперимент ғылыми болжамдарды іске асыру процесін тексеру, анықтау мақсатында қолданылады.

7.Кибернетикалық және математикалық әдіс. Бұл әр түрлі педагогикалық құбылыстардың өзара сандық байланыстарын, өлшемін, сапалық ерек-

шеліктерін айқындау үшін қажет.

Бұлардан басқа **озат педагогикалық тәжірибелерді жинақтау** да зерттеу жұмысының әдістеріне жатады. Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістерін білу әрбір творчестволық жұмыс істейтін мұғалімге қажет.

Бақылау сұрақтары:

1. Педагогика қандай мәселелерді қарастырады? Оның негізгі ұғымдарын ашып бер.
2. Педагогиканың ғылым ретінде пайда болуын ашып бер.
3. Педагогиканың басқа ғылымдармен байланысуының себебін түсіндір.
4. Педагогикалық мәселелерді шешуде қандай ғылыми-зерттеу әдістері қолданылады?

Әдебиеттер:

- 1.«Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т. Шарқ, 1997.
- 2.Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида) Т. «Ўқитувчи», 1996.
3. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1999.
4. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999.

Оқушының жеке басы - тәрбиенің объекті мен субъекті

1.Әлеуметтік орта және жеке адам. Жеке адам дамуының әлеуметтік мәні.

Адам дамуы — өте күрделі процесс. Баланың бүкіл өмірінде оның даму процесі жүреді. **Адамның дамуы** — бұл оның дене күші мен психикасының сан жағынан және сапалық өзгерістерге ұшырауына айтылады. **Дене күштері өзгерістеріне** сүйек және бұлшық ет системасының, ішкі органдарының, нерв системаларының өсуі мен дамуы жатады. Психикалық өзгерістерге ақыл-ойының дамуы, сөз байлығы мен сөйлеуінің дамуы, жеке басының қалыптасуы жатады.

Қызметтің бір түрімен шұғылдану да (ойын, оқу, еңбек т.б.) — дамудың белгісі.

Мораль, әлеуметтік мораль заңдылықтарына мойынұсыну, коллективте істей алу да — бала дамуының белгісі.

Бала дамуындағы бұл процестер сыртқы әсер етудің де, ішкі күштердің де ықпалымен өтіп жатады. Сыртқы әсерлерге қоғамның материалдық өмірінің жағдайлары — баланы қоршаған табиғи және әлеуметтік **орта** мен оның қоғам өміріне қатынасуы, яғни тәрбиесі үшін қажетті сапаларды балаға дарыту жөніндегі **адамның арнаулы мақсат көздеген қызметі** жатады.

Барлық сыртқы әсерлер адамның ішкі жағдайларына тәуелді болады. Сондықтан да біркелкі орта мен тәрбие жағдайында, адамдар әртүрлі дара

ерекшеліктерге ие болып жетіледі. Адамның **ішкі** жағдайы дегеніміз — әр балаға тән нерв системасы дамуының типі мен дәрежесі, дене күші дамуының ерекшеліктері.

Сыртқы күштер мен ықпалдарға адам организмінің елең ету процесінде ішкі қайшылықтар үнемі туады. Бұл ескі мен жаңадан қалыптасып келе жатқан салалардың арасындағы қайшылықтар. Сондықтан бала психикасы бір кезеңнен екінші кезеңге өткенде сан жағынан ғана емес, сапа жағынан да өзгерістерге ұшырайды.

Бұл қайшылықтар адам дамуының басты қозғаушы күші болып табылады. Тірі организм үздіксіз өзгеріп отыратын қоршаған ортасына бейімделумен болады. Бұл адам миының қыртысында барған сайын үсті-үстіне жаңа байланыстардың түзілуінен көрінеді.

И.П. Павловтың іліміне сәйкес, даму дегеніміз ішкі нерв процестерінің және қоршаған ортаның адамға үздіксіз көрсетіп отырған сыртқы ықпалдарының өзара әрекеттестігі.

Сонымен, **жеке адам** дегеніміз белгілі бір туа біткен қасиеттердің және қоршаған ортаға араласудың ықпалы арқылы оның бойында болып жатқан өзгерістердің сапасы, осы екі әрекеттің қоспасы болып табылады.

2.Адам дамуында тұқым қуалаушылық, орта және тәрбиенің алатын орны.

Баланың дамуына үш негізгі фактор әсер етеді, олар: **тұқым қуалаушылық (ішкі жағдай), орта және тәрбие (сыртқы жағдай).**

Бұл үшеуінің өзара байланысы, әсері, қарым-қатынасы, қайсысының жетекші болып шығатындығының зор ғылыми және практикалық маңызы бар.

Ұрпақ бойында ата-анаға биологиялық ұқсастықтың мол болуы **тұқым қуалаушылық** деп түсіндіріледі. Мысалы, баланың әкесіне яки шешесіне ұқсастығы, шашы, көзі, терісі, жүрісі, өзін ұстауы, сөзі.

Нerv системасының кейбір ерекшелігі де тұқым қуалауға жатады, осының негізінде қоршаған ортамен өзара әрекеттесуі нәтижесінде жоғары нерв қызметінің белгілі бір типі дамиды (холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик).

Педагогика баланың дамуында тұқым қуалаушылықтың ықпалын мойындаса да, бірақ ол дамуда негізгі анықтаушы роль атқармайды деп есептейді.

Баланың дамуында едәуір ықпал өтетін екінші бір фактор — бұл **орта**. Орта деп стихиялы түрде балаға ықпал өтетін әр қилы сыртқы құбылыстардың жиынтығына айтылады. Орта үй-ішілік, географиялық, әлеуметтік болып бөлінеді.

Үй-ішілік ортаға баланың семьясы, ауласы, көшесі, т.б. жатады. Географиялық ортаға климат, жасайтын жері, ол жердің географиялық жағдайы т.б.жатады.

Әлеуметтік ортаға қоғамдық өмір, адамдар, олардың іс-әрекеттері, қарым-қатынастары, мәдениеті, әдебиеті, саясаты, идеологиясы т.б. жатады.

Баланың дамуында бұл орталардың ықпалы өте үлкен. Баланың мінез-құлқы, әдеттері, көзқарасы осы ортада қалыптасады. Баланың сыртқы көрінісіне тіршілік ету салты мен еңбек қызметінің сипатына географиялық орта орасан әсер етеді.

Баланың әдебі, мінез-құлқы, адамгершілік қасиеттері орта арқылы қалыптасқанмен, бірақ ортаның өзі ғана шешуші фактор бола алмайды.

Бала дамуындағы үшінші фактор **тәрбие** болып есептеледі. **Тәрбие дегеніміз** адамның дамуына әрқашан мақсат көздеп ықпал ету болып табылады.

Тәрбие беруде алға оның бағыт-бағдары, нәтижелері алдын-ала көріп білінетін белгілі бір мақсат қойылады. Тәрбие белгіленетін мақсаттары бар адамдардың қызметін арнайы ұйымдастырады, әрі алға қойылған мақсаттарды мейлінше нәтижелі жүзеге асыру үшін құралдарды, методтар мен ұйымдық формаларды тандап алуды қарастырады.

Тәрбие арқалы баланың туа біткен нышандарын дамытуға болады. Тұқым қуалаушылықпен келген нышан дайын қабілет емес, дамуға қажетті алғы шарт, мүмкіншілік қана. Оны дамыту үшін жағдай, тәрбие қажет. Дұрыс тәрбиеленген нышан қабілетке айналады, ал тәрбие көрмеген нышан жоқ болып кетуі мүмкін.

Нышанның талантқа айналуының тағы бір шарты — еңбексүйгіштік. Еңбек етуге ерінбеу, ұзақ уақыт жұмыс істей алу тәрбиенің нәтижесінде қалыптасады.

Тәрбие бала денесінің дамуына да мәнді ықпал етеді. Мысалы: күнделікті гимнастика, спортпен шұғылдану баланың денсаулығын нығайтады, шынықтырады. Ал, ақыл-ой, еңбек тәрбиесі арқалы дарындылығын дамытуға болады.

Баланың өскен ортадан алған жағымды мінез-құлқы, әдеттері тәрбие арқылы әрі қарай дамиды, оның қоғамдағы мәртебесін көтерді. Ал жағымсыз іс-әрекеттері, мінез-құлқы болса, оны тәрбие арқылы түзеуге болады.

Жеке адамды дамытуда оның **белсенділігін** тәрбиелеу де аса қажетті тәсілдердің бірі. Бала белсенділігінің ең алғашқы формасы қарым-қатынас жасау белсенділігі. Белсенділік баланың білім алу, еңбек ету, қоғамдық жұмыстарға қатысу, өзін-өзі тәрбиелеу барысында дамиды. Баланың дамуы мен қалыптасуы оның белсенділігіне байланысты. Ол өзінің белсенділігі арқылы тәрбиенің субъектісіне айналады. Яғни, біріншіден, өзін қоршаған ортаны танып-білуші, екіншіден өзінің белсенді іс-әрекеті арқылы сол ортаға өз тарапынан ықпал етуші адам.

Тәрбиенің тиімділігі баланың жеке психологиялық ерекшеліктеріне байланысты болады. Белгілі бір жастағы балалардың бәрі бірдей емес. Әр баланың өзіндік қызығушылығы, бейімділігі, қабілеті, мінезі бар. Осыларды ескеріп тәрбие жұмысын жүргізу керек. Сонда ғана мақсатқа жетуге болады.

Сонымен, мақсатқа бағытталған тәрбие, баланың жүйелі әрекетін ұйымдастыру, оған дұрыс басшылық ету және қоршаған орта бірлесе бала дамуында шешуші роль атқарады.

3. Балалардың жас және дара ерекшеліктері.

Балаларға тәлім-тәрбие беру ісінің табысты болуы олардың жас және дара ерекшеліктерін дұрыс біліп, өмірін, іс-әрекетін ұйымдастыруда оны басшылыққа алуына байланысты. Себебі баланың өсуі, дамуы, рухани жағынан жетілуі әр түрлі жаста түрліше болады. Оқытушы балалардың жас және дара ерекшеліктерін өте жақсы білуі керек.

Медицина және педагогикалық-психологиялық ғылым балалардың **жас кезеңдерін** төмендегіше топтастырады:

1. Нәрестелік — туылғаннан 1 жасқа дейін.
2. Сәбилік — 1 жастан 3 жасқа дейін.
3. Мектеп жасына дейінгі кезең — 3 жастан 6-7 жасқа дейін.
4. Мектеп кезеңі — 6-7 жастан 17-18 жасқа дейін.

Мектеп кезеңінің өзін үш топқа бөліп қараймыз:

1. 6-7 жастан 11 жасқа дейін (I-IV кл.) — бастауыш мектеп жасы (балалар);
2. 11-ден 15 жасқа дейін (V-VIII кл.) — орта кластардағы мектеп жасы (жеткіншектер);
3. 15-тен 17-18 жасқа дейін (IX-XII кл.) — жоғары класс оқушыларының жасы (жасөспірімдер, жігіттер мен қыздар).

Мектепте оқу кезеңі — адамның өміріндегі бүтіндей бір дәуір. Ол дәуір аса қажетті де елеулі дәуір. Бұл дәуір — оның адам бола бастау кезеңі.

Жастары бірдей болғанымен, оқушылардың өсіп-жетілуі бірдей емес. Олардың біреулері — ұзын бойлы, мықты, дені сау болса, ал екіншілері — нәзік, аласа, аурушыл болады. Біреулері айтқанды, түсіндіргенді тез ұғып алса, екіншілері баяу ұғады.

Жеті жастағы оқушы мен он жеті жастағы оқушының түр-тұлғасы, қи-мыл-әрекеті, мінез-құлқы тарапынан да айырмашылық бар.

Оқушылардың осындай жеке дара және жас ерекшеліктері өте байқалғыш. **Бастауыш класс оқушыларына** тән жалпы белгілер: бойлары орташа 120 см, салмағы орташа 22 кг, миының дамуы негізінен аяқталады, тез байқағыш, есте сақтауы, зейіні ырықсыз, эмоционал, өнердің бір түріне қызыққыш, жолдастық қарым-қатынасқа тез кірісіп, тез тоқтайды, сенімі күшті, дербестігі әлі аз.

Орта мектеп жасындағы оқушыларға тән қасиеттер: жеткіншектер үдемелі қарқынмен өседі, әсіресе қыздар 14-15 жасқа дейін бойының өсуі жағынан балаларды басып озады. Балалардың тез өсуі 13 жастан басталып 16-ға дейін созылады.

Бұл кезеңде жүрек екі есе ұлғаяды, ал дене бір жарым есе ғана үлкейеді. Бұл қан алмасуын күшейтеді. Осыдан жеткіншек тез шаршағыш болады.

Жеткіншектік жаста жыныстық пісіп-жетілу кезеңі де басталады, ал қыздар тез жетіліеді.

Бұл дене дамуының күрделілігі мен қарама-қайшылығы жеткіншектің психикалық дамуының ерекшеліктеріне әсерін тигізеді.

Жеткіншектер өздерінің есейгенін сезіп, дербес болуға әрекет жасайды. Қарсыласқыш, өзімшіл, сын таққыш, өкпелегіш, ашуланғыш болып қалады.

Бұл кезде олар өздерінің сырт көріністеріне көбірек көңіл бөледі. Басқаларға еліктегіш келеді. Өздеріне сын көзбен қарайды. Кемшіліктері болса, содан намыстанады деп жүріп, кейде асырып жібереді.

Жеткіншектерге сыртқы жағдай әсіресе кітап, радио, телевидение, жолдастары күшті әсер ете бастайды. Достық және жолдастық қарым-қатынас мәселелері басты тақырыптары болады.

Жеткіншектердің дамуы мен мінез-құлқындағы осындай ерекшеліктерді білу мұғалімге аса қажет. Мұнда мұғалімнің аса ұстамдылығы, үлгілі болуы үлкен роль атқарады.

Жоғары класс оқушылары. Жасөспірімдік шақ — ең жауапты кезең. Көпшілігі үшін тәрбиешілердің арнайы, бағдарлы мақсат көздеп ықпал жасауы аяқталады. Енді оларды өмірдің өзі тәрбиелей бастайды.

Бұл жаста денелерінің дамуындағы теңсіздік дерлік аяқталады. Қоғамдық көзқарас қалыптасады. Танымдық қабілеті дамиды. Білімнің кейбір саласына тұрақты қызығушылық пайда болады. Бұл көбінесе белгілі бір мамандыққа, еңбек саласына деген мүдденің пайда бола бастауына байланысты. Әр түрлі өмірлік проблемалар бойынша өзінің пікірін айта алады. Кейде асығыстық та болады. Жас өсірімдер мен қыздар өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылады. Достық қарым-қатынастары берік болады. Махаббат сезімі оянады. Таңдап, талғап киінеді. Өзіне идеал іздей бастайды.

Бұл жастағы оқушылармен мұғалімдер тең дәрежеде қарым-қатынаста болғаны абзал. Оқытушыларының да, ата-аналарының да өздерін түсінуін, дос болуын қажет етеді.

Бақылау сұрақтары:

1. Дамып келе жатқан организмде қандай өзгерістер болады?
2. Адам организмі дамуының басты қозғаушы күші не?
3. Баланың дамуына әсер ететін факторларға сипаттама бер.
4. Кіші, орта, жоғары мектеп жасындағы оқушылар дамуының ерекшеліктері және олардың тәрбиедегі мәнін айтып бер.

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т. Шарқ, 1997.
2. Педагогика. (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида). Т: Ўқитувчи, 1996.
3. Турсунов И., Нишоналиев У. Педагогика курси. Т: Ўқитувчи, 1997.
4. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы) А., 1999.

Біртұтас педагогикалық процесс

1. Педагогикалық процесс туралы түсінік және оның құрылымы.

Мектептерде, орта және жоғары оқу орындарында, мектептен тыс мекемелерде тәрбиеші мен тәрбиеленушінің өзара әрекеті **педагогикалық система** деп аталады. Бұл системада тәрбие мен білім беруді жүзеге асыру **педагогикалық процесс** деп аталады. Педагогикалық процесс оқытушының қызметімен байланысты. Педагогикалық процесстің **компоненттері**: тәрбие мен оқытудың мақсаты, мазмұны, формасы, методтары және осылардан шығатын нәтижесі. Бұл компоненттер бір-бірімен тікелей байланыста жүзеге асырылады.

Педагогикалық процесс үш негізгі **функцияны** орындайды: білім берушілік, тәрбиелеушілік, дамытушылық.

Білім **берудің мазмұнында** ғылыми түсінікті, мағлұматты, заңды, Теорияны, іскерлікті, дағдыны қалыптастыру басым жатса, ал **тәрбиенің мазмұнында** қоғамдық мінез-құлықтың нормасын, ережесін, идеясын, тәсілін қалыптастыру басым болады. Білім беру мен тәрбиелеу процесі арқылы жеке адамның сана-сезіміне, мінез-құлқына, қарым-қатынасына, еркіне, эмоциясына, қызметіне әсер етіледі, бұл баланың **жалпы дамуына** әкеледі. Тәрбие мен оқыту процестері бірте-бірте өзін-өзі тәрбиелеу және өз бетімен білім алу процесіне ұласады. Сондықтан, тұтас педагогикалық процесс оқыту, тәрбие, білім беру және даму процестерінің органикалық бірлігі болып есептеледі. Педагогикалық процестің нәтижелі болуы оның ішкі қозғаушы күштеріне байланысты. **Қозғаушы күш** деп қойылатын талаптар мен оларды орындауда оқушылардың мүмкіншілігі арасындағы қайшылықтарды айтады. Егер қойылатын талап оқушылардың мүмкіншілігіне, яғни даму дәрежесіне сай келсе, онда қайшылық даму процесінің көзіне айналады.

Педагогикалық процесті оқыту мен тәрбие процесі деп те атайды. Бұл екі процестің өздеріне тән ерекшеліктері бар. **Тәрбие процесі** — бұл күрделі диалектикалық процесс. Оған қоршаған ортаның, әлеуметтік жағдайдың әсері бар. Сондықтан бұл процесті басқару, жүзеге асыру, оның нәтижесін көру қиын әрі ұзақ уақыт талап етеді

Оқыту процесі — тәрбиеге қарағанда анағұрлым жеңіл басқарылатын, тез іске асырылатын, нәтижесі тез тексерілетін процесс. Мысалы, бір сабақтың үстінде бақылау, жаттығу, сұрақ-жауап арқылы оқушылардың білімін, іскерлігін, дағдысын тексеріп, қорытынды шығаруға болады.

2. Педагогикалық процестің заңдылықтары мен принциптері.

Педагогикалық процестің заңдылықтары көрнекті педагогтар Ю.К.Бабанскийдің, И.Я.Лернердің, И.Ф.Харламовтың еңбектерінде кең көлемде баяндалған.

Педагогикалық процестің **заңдылықтары** деп мыналарды айтамыз:

1.Оқыту мен тәрбие қоғамның мұқтажына және экономикалық-әлеуметтік жағдайына байланысты жүзеге асу заңдылығы.

2.Тәрбиенің, оқытудың, білім берудің және дамудың өзара байланыс заңдылығы.

3.Тәрбие мен өзін-өзі тәрбиелеу бірлігінің заңдылықтары.

4.Тәрбие мен оқыту іс-әрекетінде қарым-қатынастың шешуші ролі заңдылықтары.

5.Педагогикалық процесте оқушылардың жас және дара ерекшеліктерін есепке алу заңдылықтары.

6.Педагогикалық процесте ұжым мен жеке адамның өзара байланысы заңдылықтары.

7.Педагогикалық процесс міндеттерінің, формаларының және методтарының өзара байланыс заңдылықтары.

Егер педагогикалық процестің міндеттері, мазмұны, формалары, методтары тұтас логикалық тізбек құрса, онда, қарастырылып отырған байланыс заңдылығы ақырғы нәтижені қамтамасыз етеді

Жоғарыда айтылған заңдылықтар тәрбие жұмысы тәжірибеде қалай ұйымдастырылуы тиіс екенін көрсетеді

Оқыту мен тәрбиеге қойылатын талаптардың бастапқы белгілі жүйесін **педагогикалық процестің принциптері** деп атайды.

1. Педагогикалық процестің мақсатылық принципі

2. Мектептің өмірмен байланысты болу принципі

3.Оқыту мен тәрбие мазмұнының ғылымилық принципі

4. Білім мен тәрбиенің шамаға лайықтылығы, оқушылардың жас және дара ерекшеліктерін есепке алу принципі.

5.Саналылық және белсенділік принципі

6. Жүйелілік және бірізділік принципі

7. Көрнекілік принципі.

8.Тәрбие мен оқытудың коллективтік сипатта болу принципі

9. Баланың жеке басына құрметті талап қоюмен ұштастыру принципі

10.Оқыту мен тәрбие методтары, формасы және тәсілдерінің оптимал варианттарын таңдау принципі

11.Білім беру, тәрбиелеу және даму нәтижелерінің тиянақты, түсінікті, әрекетте болу принципі.

12.Тәрбиеге комплексті ықпал ету принципі.

Педагогикалық процестің бұл принциптері Ю.К.Бабанский бойынша алынған.

3. Педагогикалық процесте тәрбиенің мәні және мақсаты.

Жоғарыда педагогикалық процесті оқыту мен тәрбие процестерінен тұратынын айттық. Алдымен тәрбиенің не екеніне тоқталайық. **Тәрбие** — бұл жас өспірімдерді белгілі бір мақсат жолында жан-жақты дамыту, оның санасы мен мінез-құлқын қалыптастыру.

Тәрбиенің мақсаты белгілі бір қоғамның объективтік қажетінен туады. Тәрбиенің мақсатына сай жас ұрпаққа білім мен тәрбие берудің жүйесін қайта құру, қоғамдық тәрбие орындарының типтері, оқу-ағарту мекемелерінің сипаты, оқу-тәрбие жұмысының мазмұны, әдісі, формасы анықталады. Біздің елімізде **тәрбиенің мақсаты** жан-жақты жетілген, дербес ой-пікірі бар жеке адамды қалыптастыру болып табылады.

Өзбекстанның азаматы қандай болуы керек, оған қандай тәрбие мен білім беру керек деген сұрақтарға Президент И.А. Каримов «Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли» кітабында жауап береді. Кітапта тәрбие Өзбекстанды жаңарту мен дамытудың 4 негізгі қағидасына:

- 1) жалпы адамзаттық байлықтарға;
- 2) халқымыздың рухани мирасын қалпына келтіру және дамытуға;
- 3) адамның өз мүмкіншіліктерін еркін көрсетуіне;
- 4) отансүйгіштікке

негізделетіні көрсетілген.

Мектепте тәрбие процесі үздіксіз және жүйелі жалғасатын процесс болып, оған оқытушы, тәрбиеші жетекшілік етеді және ол тәрбиенің қазіргі уақыт үшін керекті болған мақсатын, осы мақсатты шешуге қызмет ететін әрекетін белгілейді.

Мектептегі **тәрбие процесінің бағыттары мыналар:**

- 1.Тәрбиенің мақсат-міндеттеріне сай жеке адамды жан-жақты дамыту.
- 2.Оқыту процесінде оқушыларды қоғамдық мәдениет пен рухани байлықтарды игеруге үйрету.
- 3.Оқушыларды еңбексүйгіштікке тәрбиелеу.
- 4.Оқушылардың коллективте қарым-қатынасқа кірісуін қалыптастыру.
- 5.Оқушылардың танымдық қызметін ұйымдастырып, санасын дамыту.
- 6.Баланың адамгершілік сипаттарын, ақыл-ой парасатын жан-жақты үйлесімді қалыптастыру.
- 7.Кейбір оқушылардың жағымсыз іс-әрекетіне тыйым салу.

Тәрбие процесі мектепке дейін басталып, мектепте және мектептен кейін де жалғасады. Былайынша айтқанда, өмір бойы созылады. Тәрбие процесі комплексті, секірмелі, қайшылықты болады.

Тәрбие процесі **екі жақтылық функцияға ие**. Тәрбиеші балаға объект ретінде педагогикалық ықпал жасайды, яғни тәрбиелейді. Ал, бала белгілі әрекет жасайтын, мінез-құлық нормаларын бойына сіңіретін, жолдастарымен, коллективпен арадағы қатынастарда ұстанатын линияларды өзі анықтайтын тәрбие субъектісі ретінде де көрінеді.

Мектептегі тәрбие процесінің ерекшелігі — келешекті көздегендігі және нақты мақсаттылығында. Мектеп коллективі, ата-аналар, қоғамдық ұйымдар және жұртшылық барлық уақытта бірдей белгілі бір мақсатта балалармен тәрбие жұмысын алып барады.

Тәрбие процесінде баланың жеке басы белсенділігінің ең жоғары формасы оның өзін-өзі жетілдіруге, тәрбиелеуге ұмтылуы болып табылады.

Өзін-өзі тәрбиелеу — өз мінез-құлқына өзі баға бере алуды, басқалармен салыстыра алуды көздейді. Бұл жағдайда адам субъектке айналады. Өзін-өзі тәрбиелеу жасөспірім шақтан басталады. Тәрбиеші оқушыға өзін-өзі тәрбиелеуде көмек беріп, жеке программаларын жасауда басшылық жасайды.

Бақылау сұрақтар:

1. Біртұтас педагогикалық процесс дегеніміз не?
2. Педагогикалық процесс заңдылықтары қандай?
3. Педагогикалық процестің принциптерін айт.
4. Тәрбиенің мақсатына әсер ететін факторлар қандай?
5. Өзбекстанда тәрбиенің мақсаты қандай?

Әдебиеттер:

1. Каримов И.А. «Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли». Ташкент: Ўзбекистон, 1992.
2. «Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т. Шарқ, 1997.
3. Педагогика. (А.К.Минавварнинг умумий тахрири остида) Т. Ўқитувчи, 1996.
4. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). А., 1996.
5. Подласый. И.П. Педагогика М., 1999.

II БӨЛІМ

ОҚЫТУ ТЕОРИЯСЫ

Қазіргі заман дидактикасында білім беру мен оқыту мәселелері. Оқыту процесі, оның функциясы.

1. Дидактика пәні және оның міндеттері.

Оқу — таным процесінде ерекше тәріз және бағам берудің негізгі жолы. Оқуында баланың таным қабілеті дамиды, дағдыны, іскерлікті игереді

«**Оқыту**» түсінігі ежелгі және орта ғасырлық ойшылдардың шығармаларында біржақтама түсіндірілген, яғни оқытушының оқыту қызметі ретінде. Ал біздің ғасырымыздың басынан «оқыту» бірін-бірі толықтыратын екі компонент — оқыту және оқу ретінде түсінілетін болды. **Оқыту** — оқушыларды біліммен, іскерлікпен, дағдымен қаруландыратын, олардың таным және творчестволық қабілеттерін дамытатын мұғалімнің қызметі. Ал **оқу** — мұғалімнің жетекшілігімен орындалатын, үйретілген білімдерді меңгеру бойынша оқушылардың саналы қызметі.

Қазіргі заманда оқыту процесінің анықтамасына талап күшейді. Жоғарыда келтірілген оқыту процесінің анықтамасы жеткілікті болмай қалды. Себебі мектеп оқушыларды жан-жақты ойлауға, дамуға үйрету керек. (Мектеп дегенде Өзбекстандағы барлық орта және орта арнаулы оқу орындары түсініледі).

Қазіргі дәуірдегі түсінік бойынша оқыту мынадай белгілермен сипатталады: 1) екі жақтылық сипаты; 2) оқытушы мен оқушының өзара бірлескен қызметі; 3) оқытушылар тарапынан жетекшілік ету; 4) арнайы жоспарлы ұйымдастыру және жетекшілік ету; 5) тұтастығы және бірлігі; 6) оқушылардың жастық даму заңдылықтарына сәйкес болуы; 7) оқушылардың дамуы мен тәрбиесіне басшылық жасау.

Оқыту процесін зерттейтін ғылымды дидактика деп атайды. **Дидактика-гректің *didaktikos*** деген сөзінен шыққан, білім беру мен оқытудың теориясы деген мағынаны береді.

Педагогикаға дидактика деген терминді тұңғыш енгізген неміс педагогы Вольфганг Ратке (Ратихия) (1571-1635). Ал дидактиканың берік ғылыми іргесін қалаған чех педагогы Я.А. Коменский болды. XIX ғасырда неміс педагогы И.Ф.Гербарт оқудың тәрбиелік теориясы арқылы дидактикаға тұтастық статусын берді. Ратке дәуірінен бастап **дидактиканың негізгі міндеті** неге оқыту және қалай оқыту болып қалды. Ал қазіргі ғылым қашан, қайда, кімді және не үшін оқыту мәселелерін де зерттейді.

Дидактиканың негізгі категориялары: оқыту, оқу, білім беру, сабақ жүргізу, ілім үйрену, білім, іскерлік, дағды, сондай-ақ оқытудың мақсаты, мазмұны, формасы, методтары, тәсілдері, нәтижесі. Соңғы кезде дидактика-

ның категориялары қатарына дидактикалық система және оқыту технологиясы деген түсініктер енгізілді. Сонымен, **дидактика — оқыту мен білім беру, олардың мақсаты, мазмұны, методтары, тәсілдері, ұйымдастырылуы, нәтижелері туралы ғылым.**

Сабақ жүргізу (преподавание) — оқытудың мақсатын іске асыратын оқытушының қызметі. Бұл процесте хабар беру, тәрбиелеу, білімді түсіндіру мен іс жүзінде қолдау амалға асырылады.

Оқу (учение) — білім, дағды және іскерліктерді меңгеру процесі болып, оқушылардың мінез-құлқына, сана-сезіміне, қызметіне әсер етеді және олардың дамуын қамтамасыз етеді.

Оқыту (обучение) — алға қойған мақсатқа жетуге бағытталған оқытушы мен оқушының өзара қарым-қатынасы.

Мағлұмат (образование) — оқушылардың оқыту процесінде алған білімдер, дағдылар, іскерліктер және ойлау қабілеттерінің системасы.

Білім — бұл оқушылардың санасында белгілі бір системада берік сақталынған, олардың жеке меншігіне айналған және бұдан қажетіне қарай пайдалана алатын фактілер, мәліметтер, ғылыми теориялар, заңдар және түсініктер.

Іскерлік — шәкірт алған білімдерін саналы түрде іс жүзінде қолдана алатын әрекеттері.

Дағды — автоматтандырылған әрекеттер, яғни іс-әрекетті орындаудың қалыптасқан тәсілі.

Мақсат (оқу, білімділік) — бірдемеге ұмтылу, оқытудың оған келешекте өзін жетілдіре отырып ұмтылуы.

Мазмұн (оқыту, білім беру) — оқыту процесінде оқушылардың меңгеруі керек болған ғылыми білімдер, дағдылар мен іскерліктер, қызмет және ойлау тәсілдерінің системасы.

Ұйымдастыру — белгілі бір критерийлер негізінде дидактикалық процесті тәртіпке келтіру, оған қойылған мақсатты іске асыру үшін қажетті форманы беру.

Форма (латын сөзі «**forma**» дан алынған сыртқы бейне) — оқу процесінің сыртқы жағын, оқушылардың санын, өтетін уақыты мен жерін көрсетеді

Метод (латын сөзі «**metodos**» — жол, тәсіл) — оқытудың мақсаты мен міндетін іске асырудың жолы.

Тәсіл — оқыту процесін пәндік қолдау. Тәсілге оқытушының сөзі, шеберлігі де, оқулықтар, оқу жиһаздары да т.б. жатады.

Нәтиже (оқытудың жемісі) — бұл оқытудың жетіп келу межесі, оқу процесінің соңғы нәтижесі, қойылған мақсатты іске асырудың дәрежесі.

2. Қазіргі дидактикалық система (концепциялар).

Дидактикалық система («systema» — грек сөзінен алынған бөліктері мен элементтері белгілі жүйелі, үйлесімді құрылған тұтастықты білдіретін ғылыми ұғым) дегенде белгілі бір критерийлермен бөлінген тұтас білім беру

түсініледі. Дидактикалық система құрылымның ішкі тұтастығымен сипатталады. Құрылымның өзіндік ерекшеліктері қазіргі күнде бір-бірінен принциптік өзгешеліктері бар мынадай дидактикалық системаларды (концепциялар) бөліп көрсетеді:

- 1.И.Ф.Герbartтың дәстүрлі дидактикалық системасы;
- 2.Джон Дьюидің «прогрессивтік» дидактикалық системасы (концепциясы);
- 3.Д.Бруннердің жетілген системасы (концепциясы);
- 4.Л.В. Выготский мен Л.В. Занковтың дамытушы оқыту концепциясы
- 5.Оқу процесін «технологизациялау» концепциясы.

Неміс философы мен педагогы И.Ф.Герbart (1776-1841) Я.А.Коменскийдің дәстүрлі класс-сабақ системасына сын көзбен қарап, этика мен психологияның теориялық жетістіктеріне негізделіп **«педагогиканың ғылыми системасын»** жаратты.

Герbartша, тәрбиенің басты мақсаты жеке адамның адамгершілік қасиеттерін, жоғары моралдық мінез-құлқын қалыптастыру болып табылады. Бұл үшін балалар мен жастарға басшылық ету керек, тәртіпті қатаң сақтау керек.

Герbartтың психологиясы мен этикасы метафизикалық сипатта болып, ал дидактикасы неміс идеологиялық философиясынан келіп шығады. Герbartтың оқыту системасының мазмұны төмендегіше: мектептің басты мақсаты оқушыларды интеллектуал жағынан дамыту, ал тәрбие семьяның ісі.

Білім беру баланың жан-жақты қызығуын ояту керек. Оның үшін әртүрлі пәндерді: ежелгі дүние тарихын, әдебиетті, көне тілдерді, математиканы оқыту керек дейді.

Герbart оқытудың нәтижелі болуында қызығу үлкен роль атқарады дейді. Оқушылар сабақты оқуға қызықса, барлық нәрсені тез меңгеріп алатынын көрсетіп берді.

Герbart оқытудың басқыштық теориясын істеп шықты. Ол оқытудың 4 басқышын айтады: 1) анықтық, 2) ассоциация, 3) система, 4) метод.

Герbartтың бұл формал басқыштары оқытудың интеллектуал сипатын мақұлдайды. Бұл теория оқытушының іс-әрекетінде, әсіресе жаңа материалды түсіндіруде маңызды орын алады дейді. Бірақ баланың интеллектуал дамуына мән бермейді. Тек мұғалімнің актив қызметі туралы айтылады. Герbartтың теориясы оқушыларға дайын материалды беруге қаратылған. Сабақта оқушылар тек тыңдаушы болуы керек. Егер тәртіпсіздік жасаса, тән жазасын да қолдану керек дейді.

Герbart теориясының мәні сонда, кейінгі ғалымдар, педагогтар оның теориясына сын көзбен қарап, өздерінің жаңа теорияларын істеп шығуына себеп болады.

XIX және XX ғасырдың аралығында прогрессив педагогтар «жаңа», «актив мектептер», «еңбек мектебі», «қоғамдық өмірге тарту», «ғасырға лайық мектеп» сияқты мектептер ашу туралы өз ұсыныстарын білдірді

Солардың бірі америкалық философ, психолог, педагог Джон Дьюи (1859-1952). Оның істеп шыққан **дидактикалық концепциясы «прогрессивтік»** деген ат алды.

Ол «вербал» оқытуға сын көзбен қарап, «толық ойлау акты» атты педагогикалық концепциясын жаратты. Оның пікірінше, оқытушы оқушыларға проблемалық тапсырмалар беріп, оны қалай шешуін бақылап отыруы керек. Біртіндеп қиын тапсырмалар беру керек. Сонда оқушылар өздеріне сенімді болып, қызығып тапсырмаларды орындайды дейді. Оқушылардың іскерлігін дамытатын бұл оқытудың пайдалы жағымен бірге кемшіліктері де бар еді. Ол мектептегі теориялық оқытудың, оқытушының ролін кемітті.

XX ғасырдың 30-50 жылдарында жаңа педагогикалық концепциялар пайда болды. Олар өздеріне дейін болған ежелгі, дәстүрлі, прогрессивтік системалардың пайдалыларын алып, қазіргі қажет мәселелердің жаңа шешімдерін табуға әрекет етті.

Осы бағыттағы концепциялардың ішінде ең көзге көрінетіні американ психологы және педагогы Джером Бруннердің **«жаңалықтар жасау арқылы»** концепциясы болды. Бұл оқушыларға әлемді танып білу үшін барлық танымдық күштерін іске салуды талап етті. Өздеріне белгісіз болған нәрселерді өздері тауып, оларды қолдану іскерлігі мен дағдыларын да істеп шығуы керек болды.

Әрине, Бруннердің дидактикалық системасының кемшіліктері көп болды. Бірақ оның концепциясы қазіргі заман дамытушы оқыту концепциясына негіз салды.

Бұл дамытушы оқыту концепциясы бірінші рет совет психологы Л.С.Выготскийдің 30-жылдардағы еңбектерінде айтылды. Ол баланың дамуында ең негізгі ролді оқыту ойнайды деді. Оқыту дамудың алдында жүруі, жаңа дамуға жол ашуы керек деді. Баланың үлкендердің көмегімен оқытуға дейін білім алғандарын «жақын даму зонасы» деп сипаттады.

40-60 жылдарда совет психологтары оқыту мен даму мәселелерін терең зерттеді. Мысалы, Д.Б.Эльконин, В.В.Давыдовтар оқытудың дамытушылық сипатын ашу үшін білім беру мазмұнын өзгерту керек дейді. Ал Л.В. Занков оқыту методтарын жетілдіру, Н.А.Менжинская, Д.Н.Богоявленский, Е.Н.Кабакова-Меллерлер оқыту арқылы оқушылардың ақыл-ой қызметін жетілдіру оқытудың дамытушылық сипатын ашады дейді.

Дамытушы оқыту концепциясының басты идеясы — балалардың жалпы дамуына ықпал ететін оқытудың жоғары нәтижесіне жету.

Бірақ бұл идеяда оқулықтарға, оқу программасына тікелей өту жолдары істелініп шықпады.

Дамытушы оқытуды ұйымдастыруда Л.В. Занков істеп шыққан дидактикалық принциптерге толық сүйенуге болады. Олар мыналар: 1) оқыту принципінің жоғары дәрежелі қиыншылығы; 2) программа материалдарын тез үйреніп алу темпі принципі; 3) теориялық білімдердің басты ролі принципі; 4) оқу процесін оқушылардың саналы түсіну принципі.

50-жылдары оқытуда оқыту машиналары қолданыла бастады. Магний-тафон, телевизор т.б. оқытуда үлкен көмек болды.

Ал оқыту процесіне компьютерлердің кіріп келуі нағыз бетбұрыс болды. Бұл дәуірге келіп оқыту процесін **«технологизациялау», «компьютеризациялау» концепциялары** дамыды.

Өркендеген мемлекеттердің педагогтары оқыту процесінде ЭВМдерді қолдану өте жақсы нәтижелерге жеткізетінін жазып жүр. Мысалы, оқушылар компьютер арқылы өлеңдерді жылдам жаттап алады.

70-80 жылдарда Германияда, Англияда, Францияда оқыту процесінде компьютерлер кең қолданыла бастады.

Көптеген ғалымдар оқыту процесін модернизациялаудың (жағдайға қарап өзгерту) ең тиімді шарты жаңа компьютер технологиясын қолдану екенін дәлелдеп жүр.

«Технологизациялаудың» **қиыншылықтары** мынада: техниканы қолдануды білетін біздің елімізде мамандар аз; мектепте мұны қолданудың принциптері анық емес; компьютерден пайдалану гигиенасын жақсы білмейді. Дәрігерлер мен психологтар компьютерлердің бала организмі үшін зиянды жақтарын жар салып айтуда. Сондықтан да біздің республикамызда оқыту процесін толық технологиялау, компьютеризациялау баяу жүруде.

Дегенмен, **жаңа техниканың** пайдалы жақтары да жеткілікті. Атап айтқанда, үй жұмыстары болмайды, барлық тапсырмаларды кластарда орындайды; бос уақыттарында оқушылар творчестволық жұмыспен шұғылданады, сабақ жекешелендіріледі; оқу процесін басқару жеңілдейді; ойлау қабілетін, өз бетінше жұмыс істеуін дамытады; оқу материалдарын тез меңгеріп алуға көмектеседі, өте көп информациялармен таныстырады т.б.

3. Оқыту процесі және оның функциясы.

Оқыту процесі — оқытушы мен оқушының бір мақсатқа бағытталған өзара әрекеттесуінің нәтижесі арқылы оқушыға білім беру міндетін шешу. Оқыту процесі — тұтас педагогикалық процестің бір бөлігі. Оқыту процесінің синонимі оқу процесі, Тек **оқу процесі** дегенде белгілі бір оқу орнындағы оқыту процесі түсініледі.

Оқыту процесінің функциялары. Біздің қоғамымыздың мақсаты жан-жақты жетілген адамды тәрбиелеу. Жан-жақты жетілу дегенде адамның жеке басының білімділігі, тәрбиелілігі және жалпы дамуы түсініледі. Осыдан келіп шығып, оқыту процесі білім беру, тәрбиелеу және дамыту функцияларын жүзеге асыруы қажет деп табылады.

Білім беру функциясы ғылыми білімдерді меңгеру, арнаулы және жалпы оқу дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыруды өз ішіне алады. **Ғылыми білімдер дегеніміз** — фактілер, түсініктер, заңдар, заңдылықтар, теориялар, әлемнің қорытындыланған көрінісі.

Арнаулы іскерлік пен дағды дегенде сол пәнге тиісті болған іскерлік пен дағдылар түсініледі. Мысалы, географияда картамен, компаспен істеуді білу.

Ал жалпы оқу дағдылары мен іскерліктері барлық пәндерге тиісті болады. Мысалы, кітаппен жұмыс істеу, оқу, жазу дағдылары.

Оқыту процесінің тәрбиелеушілік функциясы дегенде, оқушыларда оқыту арқылы ғылыми көзқарасты, рухани-адамгершілік, еңбек, этикалық көзқарастарды қалыптастыру, қоғамға керек болған қасиеттерді тәрбиелеу түсініледі. Сондай-ақ, қазіргі күннің талабы — оқыту арқылы жеке адамды дербес ой-пікірі бар азамат етіп қалыптастыру.

Оқытудың дамыту функциясы. Адамның дамуы тәрбие мен оқыту процесінде жетіледі. Оқыту арқылы дамытуды тиімдірек жүргізу үшін балалардың сенсорлық қабылдауын, қимыл-әрекет, интеллектуал, ерік, эмоционал, мотивациялық сфераларын (өрісін) дамыту керек.

Оқыту процесінің бұл үш функциясы өзара байланыста болады. Оқыту процесі функцияларының өзара байланысын іс жүзінде амалға асыру үшін оқыту міндеттерін анықтауды, оқытудың мазмұны мен методтарын, формасы мен тәсілдерін таңдауды, оқытуды талқылауды комплексті түрде жүргізу керек.

4. Шығыс және Батыс ойшылдарының гносеологиялық идеялары — оқыту процесінің негізі ретінде.

Оқыту процесінің құрылымы оқытудың гносеологиялық аспектілеріне байланысты болады.

Гносеология дегеніміз — ғылыми дүниетануды тексеретін философияның бір тарауы болып, танымдық теориясы, диалектика заңдылықтары жатады. Мәдени даму тарихында адамның қоршаған ортаны, әлемді танып білуінің жалпы құрылымы мен басқыштарының тәсілдері әртүрлі екені мәлім. Бұл тәсілдер оқыту процесі құрылымының қиынын және оқытудың мәнін де анықтайды.

Орта ғасырлық біздің отандас данышпандарымыз Хорезми, Беруни, Фараби, Ибн Сино, Туси, т.б. ғылыми дүниетанымның әр қырына, оның принциптеріне, құрылымына, критерийлеріне аса қызығумен қарады.

IX ғасырда өмір сүрген **Хорезми** таным теориясына маңызды үлес қосты. Ол біріншілерден болып танымның бақылау, тәжірибе, экспериментал методтарын ғылыми дәлелдеп берді, танымның жалпы ғылыми методтарынан математикалық есептерді алгоритм методымен шешуді істеп шықты.

Ал **Кинди** (IX ғасыр) ғылыми танымның 3 басқыштан тұратын концепциясын (логика мен математика табиғи ғылымдар арқылы метафизика проблемаларына кіреді) алға тартты.

Кинди адамның танымы сезімдік және рационалдық (ақыл-ой талабына негізделген) деп бөледі. Сезімдік танымға барлық денелік және материалдық жатады. Сезімдік таным ақылға материал жеткізіп береді. Шын білімді тудыру, сыртқы әлем туралы түсінік тек ақыл-парасат арқылы жүзеге асады дейді.

Фараби (X ғасыр) Киндидің ақыл-ой, парасат туралы айтқандарын анықтап және ашып, былай жазды: бір нәрсені танып білу үшін адам алдымен оның қайсы бір жағдайын біліп алады. Фараби ғылымдарды классифика-

циялады және танымдық қызметті ұйымдастыру мәселелері бойынша ұсыныстар істеп шықты. Жақсы теоретик болу үшін мынадай үш жағдайды ескеру керек екенін айтады:

1.Сол ғылымның негізінде жататын барлық принциптерді білу.

2.Осы принциптерден керекті қорытынды шығара алу, яғни ойлау ережелерін білу.

3.Қате теорияларды әшкерелеп және басқа авторлардың пікірлерін талдап, шындықты өтіріктен айыру, қателерді түзету.

Беруни (XI ғасыр) танымды шексіз, үздіксіз процесс деп қарады. Біз келешекте ақиқат шындықтың белгілі болмаған жақтарын танып білеміз, дейді Беруни.

Ибн Синоның (XI ғасыр) таным теориясында себеп туралы ілім маңызды орын иелейді. Ол себептің сезім арқылы болатын **ашық** түрін, талдау арқылы болатын **жасырын** түрін көрсетіп берді. Нәрселерді тану үшін алдымен оның пайда болу себебін анықтау керек дейді. Ибн Сино өзінің гносеологиялық идеясын дәрігерлік тәжірибесінде кеңінен пайдаланды. Аурулардың келіп шығу себебін анықтап, емдеу жұмысын алып барды.

Оқыту процесінің мәнін ғылыми дәлелдеп беруге әрекет еткен ғалым Я.А.Коменский болды. XVII ғасырда өмір сүрген славян педагогы Я.А.Коменский оқытудың табиғатқа сәйкестілік идеясын негіздеп берді. Оқыту процесі, оның құрылымы, принциптері мен методтары табиғат заңдарына бағынышты болуы керек дейді.

Советтік педагогика тарихы Коменскийдің мұндай пікірлерін өзінен-өзі келіп шығады деп қараған еді. Соңғы кезде оқытудың табиғатқа сәйкестілігі Коменскийдің педагогикалық қорытындылар системасындағы методологиялық ережелердің бірі, оның дүниетанымы деп қаралуда.

Коменскийдің бұл идеясы — Батыс ғалымдарының оқыту процесінің **гносеологиялық негізін** ашу, материалдық дүние заңдарының оқу процесіне әсерін көрсету әрекеттерінің бірі болуда.

XVIII ғасырда өмір сүрген француз ойшылы Ж.Ж.Руссо оқыту процесінің мәнін баланың қоршаған ортасын танып білу табиғатынан алады. Ғалымның пікірінше, бала табиғат аясында, ауылда өсуі керек. Ол оқыту баланың танымдық қызметінің ерекшелігіне байланысты болу идеясын көрсетеді.

Руссо гносеологиялық тәсіл арқылы оқытудың мәнін дәлелдеуге тырысты. Бұл оған баланың ақыл-ойын дамытудың тиімді тәсілдері мен методтарын (мысалы география, физика сабақтарында проблемалық ситуациялар орнату) істеп шығуға жәрдем берді. Оның бұл идеялары қазіргі күнде проблемалық сабақты өтуде өте қызығушылықпен қолданылуда.

5. Оқу процесі және оның сипаттамасы.

Оқу — бұл тәлім-тәрбие мәселелерін шешуге бағытталған оқушылардың танымдық қызметінің системасы. Оқу процесі **білімді меңгеру, іскерлік және дағды** процестерінен құралады.

Оқушының оқудағы таным қызметі 4 негізгі бөлімнен тұрады.

1. Оқу материалын **қабылдау**. Бұл оқушының **нақты пайымдауынан** басталады. Білімді меңгерудің бұл сатысында адамның естуі де, көруі де, иіскеп білуі де, сипап сезінуі де, дәмді татуы да қатысуы мүмкін. Нақты пайымдаудың алғашқы түрі **түйсіктер** болып табылады. Түйсік процесінде **елес** пайда болады.

Әртүрлі сезім органдарымен әкелінетін жеке түйсіктер мидың үлкен ми сыңарлары қыртысында синтезделеді, одан алдыңғы деректермен байланысып **қабылдауға** айналады. Қабылдау сол кездің өзінде-ақ заттың бүтіндей бейнесін береді.

2. Оқу материалын **ұғыну (мәнін түсіну)**. Жаңа материалды игеруде ұғыну шешуші роль атқарады. **Ұғым** арнаулы терминдермен немесе белгілермен орныққан құбылыс яки заттың мазмұны туралы түйінді ойды көрсетеді. Бұл процестің орындалуында ой қызметінің әртүрлі тәсілдері (анализ, синтез, салыстыру) қатыстырылады.

Ұғымдардың әсерлік күшін туғызатын басқа логикалық тәсілдердің бірі — **ой қорытындысы** болып саналады. Ой қорытындысы индукциялық және дедукциялық болып бөлінеді. 1. **Индукциялық** — жекеден жалпыға, жеке бақылаудан жалпы теориялық қорытындылармен тұжырымдарға. 2. **Дедукциялық** — қорытындыдан фактке, жалпыдан жекеге.

Ой қорытындысы заттар мен құбылыстарды классификациялауда және олардың арасындағы заттық байланыстың ерекше себептерін анықтауда қолданылады,

3. Таным процесінің кейінгі сатысы — **оқу материалын бекіту** (жаттау, есте сақтау). Оқу материалын қабылдап және ұғынып алғаннан кейін, оны бекіту және жетілдіру талап етіледі. Осы мақсатта қайталау, жаттау, жаттығу орындау қызметі ұйымдастырылады.

Танымның бұл сатысында, психологиялық тұрғыдан қарағанда, көптеген танымдық процестер қатысады: түсінік, қабылдау, эмоция, ес және ойлау, тіл-сөз.

4. Білім, дағды және іскерліктерді **іс жүзінде қолдану** — таным процесінің соңғы сатысы. Бұл процесте оқушы өзіне нені, қалай, не үшін және неге істейтінін біледі және түсінеді. Басқаша айтқанда, оған жұмыстың мақсаты белгілі, ол сол жұмысқа қалай кірісу және оны қалай орындау керектігін біледі. Бірақ оқушылардың өзіндік әрекеттері біртіндеп және бірізділікпен орындалуы керек. Бұл нақты тапсырмаларды орындаудан толық творчестволық тәуелсіздік беру жолымен ұйымдастырылуы керек. Ал оқытушы оқушылар қызметін бақылап отырады.

Оқушылардың білімін, іскерлігін және дағдысын іс жүзінде қолдау үшін арнайы тексеріліп тұрылатын жағдай жасалынады. Тексеру барысында оқушылардың меңгерген білім, іскерлік және дағдысын іс жүзінде қолдануы бағаланып барылады.

Мектеп оқушыларының танымы мотивтермен қозғалмалы болуға тиіс. Білім алудағы ұнамды мотивтердің болуы оның барысына тиімді жағдай болып табылады. Білім алу үшін оқушының оқуға деген құштарлығы болуы керек. Оқуға деген ынтасы болу үшін, ол білім алу қажеттілігін сезінуі және

оқу қызықты болуы керек. Себебі қандай да болсын бір қызметтің негізгі мотивтері қажеттілік пен ынталылық болатыны белгілі.

Мотив дегеніміз — адамның объективті мұқтаждығы мен ынтасын бейнелейтін әрекетіне ішкі талаптануы. Егер мотив болмаса, іс-әрекет бейтарап іске айналады. Демек, **мұқтаждық** пен **ынта** мотивацияның негізі болады. Мұқтаждық оқушылардың оқуға деген ынтасын көтереді.

Оқыту тәжірибесінде оқудың әртүрлі мотивтері болады:

1. Ұстазын ұнатуы, оған сүйіспеншілігі.
2. Оқушы өзі көздеген мақсатына ұмтылушылығы, оған жататын мотивтер: а) мамандық таңдау мен пәнге қызығушылығы;
ә) мамандық таңдауға қатысы жоқ белгілі іс-әрекеттерге қызығушылық (ән, сурет, әдебиет, спорт).

Мотивтер жасына қарай өзгеріп отырады. Кіші сыныптарда тікелей талаптандыру мотиві, жоғары сыныптарда перспективті мотивтер үлкен роль атқарады.

6. Оқытудың заңдылықтары мен принциптері.

Оқытудың табысты болуы үшін тек оқытудың мәнін, құрылысын білу ғана емес, оның заңдылықтарын да білу қажет.

Оқытудың заңдылықтары төмендегідей:

- а) оқытудың ғылыми және саяси-идеялық бағыттылығы;
- б) оқытудың проблемалығы;
- в) оқытудың көрнекілігі;
- г) оқыту процесінде оқушылардың белсенділігі мен саналылығы;
- д) оқытудың түсініктілігі
- е) оқытудың жүйелілігі мен бірізділігі;
- ж) оқытудың беріктігі және оның циклділігі;
- з) оқытудың білім берушілік, дамытушылық және тәрбиелеушілік функцияларының бірлігі.

Оқытудың бұл заңдылықтары дидактикалық принциптерде көрініс табады. **Дидактикалық принциптер** дегеніміз — барлық оқыту процесінде және түгелдей оқу пәндерінде басшылыққа алынатын негізгі қағидалар, педагогикалық талаптар жүйесі.

Қазіргі заман дидактикасында принциптер жүйесі мыналарды қамтиды:

- а) оқыту ғылыми болуы керек және ұлттық идеологиялық бағытты өзінде қамтуы керек;
- б) оқыту проблемалық сипатта болуы керек;
- в) оқыту көрнекі болуы керек;
- г) оқыту саналы және белсенді болуы керек;
- д) оқыту түсінікті болуы керек;
- е) оқыту жүйелі және бірізді болуы керек;
- ж) оқыту берік және тиянақты болуы керек;
- з) оқытуда оқушыға білім беру, тәрбие беру және оны дамыту бірлігі жүзеге асырылуы керек;

Оқыту процесінде бұл принциптер бір-бірімен тығыз байланыста және бірлікте жүзеге асырылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Оқыту процесі дегеніміз не? Сипаттап бер.
2. Дидактика дегеніміз не? Категорияларын айт.
3. Дидактикалық система дегеніміз не?
4. Оқыту процесінің функцияларын айт.
5. Гносеология дегеніміз не?
6. Оқытудың заңдылықтары дегеніміз не?
7. Оқытудың принциптері дегеніміз не?

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевари». Т., 1997.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М, 1989.
3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. — М, 1995.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М., 1996.
5. Подласый И.П. Педагогика. В 2 кн. — М: ВЛАДОС, 1999 — Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. Часть 2.
6. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). А: 1999.

**Қазіргі заман мектебінде білім берудің мазмұны.
Білім берудің мемлекеттік стандарты.**

1. Білім беру мазмұны туралы түсінік.

Білім мазмұнын анықтау — бұл неге үйрету, нені оқыту мақсатын анықтап алу деген сөз.

Білім мазмұны — білімнің ғылымилығы, іскерліктің және дағдының жүйесі. Сондықтан білімнің мазмұны — оқыту процесі компоненттерінің бірі болады. Сол жүйенің негізінде оқушылардың ақыл-ойы, қабілеті дамып, дүниеге көзқарасы, мінезі қалыптасады.

Білім берудің мазмұны, ең алдымен, қоғамның мектеп алдына қоятын мақсаттары және міндеттерімен анықталады. Сондай-ақ, дидактикалық талаптар да ескеріледі, себебі соның негізінде ғана қай жаста, қандай көлемде, қандай пәндерді оқуға болатындығы дұрыс шешіледі. **Білім берудің мазмұны** деп белгілі бір оқу орнындағы үйренілетін білімдер мен іскерліктердің жүйесіне айтылады.

Қоғам дамуының әртүрлі кезеңінде білім беру мазмұны да әртүрлі болды. Қазіргі заманда біздің елімізде **жалпы білім берудің мазмұны** деп оқушылардың ақыл-ойын, күш-қуаттарын жан-жақты дамыту, дүниеге ғылыми көзқарастарын қалыптастыру және оларды қоғамдық өмірге, еңбекке дайындауға қажетті негіз болатын **білімдер, іскерліктер** және **дағдылардың** көлемі мен бағытын айтамыз.

2. Қазіргі дәуірде білім беру мазмұны анықтамасының басты идеялары.

Жалпы білім беретін орта мектептерде оқыту мазмұнына қойылатын талап білім беруді дамытудың мемлекеттік стратегиясымен анықталады. Бұл стратегия «Кадрларды даярлаудың ұлттық программасында» (1997 ж.) жазылған болып, онда білім беруді түбірімен реформалауды, жоғары дәрежелі кадрларды даярлаудың ұлттық системасын өркендеген мемлекеттер деңгейінде құруды көзде тұтқан.

Қазіргі дәуірде біздің республикамызда білім берудің мазмұнын анықтау үшін мына идеяларға сүйенді: гуманизациялау, дифференциялау, интеграциялау, жаңа ақпарат технологияларын кеңінен пайдалану.

Білім берудің мазмұнын гуманизациялау дегеніміз мектептің балаға бет бұруы, яғни баланың жеке басын құрметтеу, олардың қызығушылықтарын ескеру, қабілеттерін ашу және дамыту үшін жағдай жасау т.б. жатады. Сонымен бірге оқушылардың оқу сағатын қысқарту да оларды артықша жұмыс істеуден сақтайды. Гуманизация гуманитарлық және табиғи-математикалық пәндердің үйлесімді ара қатысын, сондай-ақ математикалық, биологиялық, техникалық пәндерді «адам туралы» білімдермен толықтыруды қарастырады. Мұның нәтижесінде оқушы әлемнің ғылыми бейнесін танып білуі, адамның қоғаммен, техникамен өзара байланысын түсінуі керек. Білім берудің мазмұнындағы гуманистік бағыттылық ойлаудың гуманистік типін қалыптастыруға мүмкіндік туғызады. Білім беруді гуманизациялауда ең басты ролді тіл мен әдебиеттік білімдер, рухани-адамгершілік тәрбие, адамтану пәндері атқарады. Себебі бұл пәндер арқылы оқушылар өзін және әлемді танып біледі, өзін-өзі ұйымдастыру және өзінің мінез-құлқын басқару дағдыларын игереді.

Білім берудің мазмұнын дифференциялау — жаңа оқу жоспарын құрудағы екінші жетекші идея. Бұл идея жоғары кластардағы тереңдетілген және кәсіптік оқытуда міндетті болған пәндермен бірге оқушылардың таңдауына сай қосымша пәндерді енгізуді қарастырады. ***Дифференциялау*** — бұл қазіргі заманда білім беруді дамытудың жалпы тенденциясы. Біздің республикамызда білім беруді дифференциялау мақсатында пәндерді тереңдетіп оқытатын кластар, мектептер ашылуда.

Білім берудің мазмұнын жаңадан істеп шығуда пәндерді **интеграциялау** идеясы аса маңызды болып табылады. Бұл идея бір-біріне жақын болған пәндерді қосып, интегратив пәндерді жаратуды мақсат өтеді. Интегратив пәндер

оқушыларға әлемнің тұтас бейнесін беруде үлкен роль ойнайды. Әрі өтілетін сабақтар саны қысқарады.

Мысалы, «Адам және қоғам» мен «Мемлекеттік құқық негіздері» интеграцияланып «Мемлекет және құқық негіздері» деген пәнге айналды.

3. Білім берудің мазмұнын белгілейтін құжаттар.

Білім берудің мазмұны **нормативті құжаттар**: оқу жоспары; оқу бағдарламасы және оқулықтарда көрсетілген.

Оқу жоспары — Өзбекстан Республикасы халыққа білім беру министрлігі бекіткен оқу орнының сертификаты.

Оқу жоспарында:

— оқу жылының басталуы мен соңы, ширектер мен каникулдардың мерзімі;

— осы оқу орнында өтілуі керек болған пәндердің толық тізімі;

— әр оқу жылдары бойынша осы оқу пәндерінің өтілу тәртібі мен реті;

— бір оқу жылында өтілетін әрбір пәннің сағат саны;

— әр жетіде әр пәнге бөлінетін сағаттардың мелшері;

— практикумдардың құрылымы мен мерзімі белгіленеді.

Оқу жоспары негізінде **оқу бағдарламасы** (программасы) түзіледі. Оқу бағдарламасы оқылатын пәндер бойынша жеке жасалады. Онда:

— пәнді оқытудың мақсаты және оқушылардың білімі мен іскерлігіне қойылатын талаптар бойынша түсінік хат жазылады;

— оқыту формасы мен методтары ұсынылады;

— оқылатын материалдар жылға бөлініп, сағаттары көрсетілді;

— оқылатын материалдың тақырыптық мазмұны анықталады;

— пән бойынша сыныптан тыс жұмыстар, оған әдебиет тізімі ұсынылады.

Оқулық дегеніміз — программа мен дидактиканың талаптарына сай ғылыми-теориялық жағынан ұстамды құрылған, оқу пәнінің мазмұнын бірізді баяндайтын кітап. Оқулық балалар үшін қызықты әрі түсінікті жазылуы керек.

Оқулықтар әдетте бөлімдерге, тараулар мен параграфтарға бөлінеді. Мектеп оқулықтары жақсы көркемделіп, әшекейлі көріністермен қамтамасыз етіледі, анық әріптермен басылады. Қорытындылар мен анықтамалар ерекшеленіп көрсетіледі.

Оқулықтағы оқу материалын тез, толық және терең меңгеру үшін қосымша **оқу құралдары** құрылады. Олар: хрестоматиялар, есептер жинағы, жаттығулар кітаптары, анықтамалар, карталар, глобустар т.б.

Оқулық бойынша оқушылар сабақта хабарланған және түсіндірілгендерді оқиды және қайталайды, бекітеді. Білімдер, іскеліктер және дағдылардың саналы, тиянақты, әсерлі болуы оқулықтардың сапасына байланысты.

4. Білім берудің мемлекеттік стандарттары.

Стандарт — ағылшын сөзі — **үлгі, эталон, модель** деген мағынаны береді.

Білім берудің мемлекеттік стандарты түсінігі Өзбекстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін енгізілді. Білім берудің мемлекеттік стандарты Өзбекстан Республикасының «Білім туралы» Заңы (1997 ж.) және «Кадрлар даярлаудың ұлттық программасына», сондай-ақ басқа да мемлекеттің білім беру туралы норматив құжаттарына негізделіп жасалынған.

Жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарты оқушылардың жалпы білімділік дайындығына, деңгейіне қойылатын міндетті минимал дәрежені белгілеп береді.

Білім берудің мемлекеттік стандарты білім берудің мазмұнын, формасын, тәсілдерін, әдістерін және оның сапасына қойылатын бағаның тәртібін анықтайды. Оқыту мазмұнының өзегі есептелген стандартты қолдау арқылы мемлекет территориясында жұмыс істейтін әртүрлі мекемелерде (мемлекеттік, мемлекеттік болмаған) білім берудің бірқалыпты дәрежесін қамтамасыз ету шарты жүзеге асырылады. Стандарт негізінде оқу жоспары, оқулық және оқу құралары түзіледі.

Жалпы орта білім берудің мемлекеттік білім стандарты өзінің құрылымы және мазмұнына қарай мемлекет, аймақ, мектеп мүддесі және жабдықтары бірлігін көрсетеді және ең негізгісі оқушы тұлғасы, оның әрекеттері, қабілеті және қызығуларының бірінші тұруынан келіп шығады.

Жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарты оқушы білімінің, іскерлігінің және дағдысының сапасына болған талаптың ең төменгі (минимум) дәрежесін анықтайды. Өзбекстан Республикасындағы мемлекеттік яки мемлекеттік болмаған оқу орындарының барлығы білім берудің мемлекеттік стандартын орындауы міндетті.

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевари». Т., 1997.
2. Государственный образовательный стандарт общего среднего образования //Учитель Ўзбекистана. 25 августа 1999.
3. Педагогика (А.К.Минавваров тахрири остида). Т., 1996.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М., 1989.
5. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения.
6. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М., 1996.
7. Подласый И.П. Педагогика. В 2-х кн. М: ВЛАДОС, часть 2.
8. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). А., 1999.

Бақылау сұрақтары:

1. Білім берудің мазмұны дегеніміз не?
2. Қазіргі кезеңде білім берудің мазмұны қандай идеяларға сүйенеді?

3. Білім берудің мазмұнын анықтайтын мемлекеттік құжаттарға сипаттама бер.

4. Білім берудің мемлекеттік стандарты дегеніміз не?

5. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарты нені анықтайды?

Оқыту методтары мен тәсілдері.

1. Оқыту методтары мен тәсілдері туралы түсінік.

Мектептегі оқу процесі оқытудың мазмұны, методтары және ұйымдастыру формасының біртұтастығы болып табылады. **Оқыту методын** оқушылардың таным қызметіне мұғалімнің басшылық ету тәсілі деп түсіну керек.

Оқыту методтары білім берудің мазмұны сияқты, оқытудың жалпы мақсаттары және міндеттерімен анықталады.

Оқыту методы оқушылардың білімді, іскерлікті, дағдыны игеруіне және таным қабілетінің дамуына мүмкіншілік туғызады.

Теория мен практикада оқыту методтарының 200-ден астам түрі бар. Методтар — мұғалімнің құралы. Сондықтан мұғалім оқыту методтарын толық білуі және одан шеберлікпен пайдалана алуы керек.

Әрбір метод жеке элементтерден тұрады, оларды тәсілдер деп те атайды. **Тәсілдер** — методтың бір бөлігі болғандықтан, оқу міндеттерін шешуде өздігінше мәнге ие емес, бірақ негізгі методтың әсерін күшейтеді. Мысалы, көрнекілік методын пайдаланып сабақ өтуді қарастырайық. Көрнекілікке табиғи объектілер: өсімдіктер, заттар, құбылыстар т.б. жатады. Осылармен таныстыру көрнекілік методы деп аталады. Ал әрбіреуіне түсінік беру — тәсіл деп аталады.

Оқыту процесін жақсарту үшін **оқыту құралдары** да қолданылады. Олар: оқу кітаптары (оқулықтар, сөздіктер, анықтамалар, жаттығулар, есептер жинақтары, программалық көмекші құралдар), көрнекілік құралдары (таблица, сызбалар, схемалар, карточкалар, моделдер), арнайы жабдықтар (лингвфондық кабинеттер, пән кабинеттері), техникалық құралдар (киноаппараттар, телевизорлар, магнитофондар, компьютерлер).

2. Оқыту методтарын классификациялау.

Оқыту методтары өте көп болғандықтан, оларды бірнеше негіздеріне қарай топтастырып қараймыз. Оқыту методтарын классификациялаудың ғылыми әдебиеттерде 20-дан астам түрі бар.

Осылардың ішінде ең көп тарағаны — И.Т. Огородников, К.А. Сорокин, Ю.К. Бабанский, Р.Г. Лемберг ұсынған оқыту әдісінің топтастырылуы.

Р.Г.Лемберг ұсынған оқыту әдісінің жүйеленуі. Ол оқыту әдісін 3 топқа бөлген:

- 1) ауызша (әңгіме, әңгіме-диспут, лекция, кітаппен жұмыс);
- 2) көрнекілік (суретпен сипаттау, демонстрация);
- 3) практикалық (лабораториялық, практикалық жұмыстар).

И.Я.Лернер мен М.Н.Скаткин оқыту әдісін былай жіктейді:

- 1) түсіндіру — сипаттау, әңгіме, лекция, көрсету, оқулықпен жұмыс істеу, жазба жаттығулар;
- 2) қайталау — жаттығу, әңгіме, өз сөзімен карта айту;
- 3) проблемалық баяндау әдісі — оқытушының дәлелді баяндауы, экскурсия, демонстрация;
- 4) ізденіс түрлері — эвристикалық әңгіме, байқау, жоспар жасау;
- 5) зерттеушілік — тәжірибе, байқау, класпен жұмыс, құжаттармен жұмыс, сурет салу.

И.Ф. Харламов оқытудың әдістерін былайша жіктейді:

- 1) оқытушының білімді ауызша баяндау методы: әңгімелеу, түсіндіру, мектеп лекциясы, иллюстрация мен демонстрация;
- 2) оқыған материалдарды бекіту методы: әңгіме, кітаппен жұмыс істеу;
- 3) оқушылардың жаңа материалды түсінуі және меңгеруі бойынша өзіндік жұмыстар методы: оқулықпен жұмыс істеу, лабораториялық жұмыс;
- 4) білімді іс жүзінде қолдану және іскерлік пен дағдыны қалыптастыру бойынша оқу жұмыстарының методы: жазбаша және практикалық жаттығулар, лабораториялық жұмыстар;
- 5) оқушылардың білімін, іскерлігін және дағдысын тексерсеру, бағалау методы: оқушылардың жұмысын бақылау, ауызша сұрау, баға қою, бақылау жұмыстары, үй тапсырмасын тексеру, программаландырылған бақылау.

3. Оқыту методтарының түрлеріне сипаттама.

Оқыту методтарының түрлері:

1. Ауызша баяндау методына: түсіндіру, әңгімелеу, мектептегі лекция жатады. Барлық методтар үшін жалпы нәрсе оқытудың бәріне бірдей құрал — мұғалімнің нанымды сөзі болып табылады және ол көбінесе оқушыларға жаңа материалды айтқан кезде қолданылады.

Түсіндіру деп кейбір ұғымдардың, құбылыстардың сөзбен айтылған талдауын, аспаптардың, көрнекі құралдардың принциптерін, сондай-ақ сөздер мен терминдерді түсіндіруді айтамыз.

Әңгімелеу метод ретінде жаңа материалдың мазмұнын ашудың өзіндік баяндап беру түрін көрсетеді. Әңгімелеу — материалды жүйелеп айтып беру. Әңгімелеу жоспар бойынша құрылып, анық түсінікті болуы тиіс. Ол әңгімемен, түсіндірумен жиі сәйкес келеді.

Әңгімелеу іс жүзінде барлық кластарда, ең бірінші кезекте, әдебиет, тарих, география, биология сияқты пәндер бойынша қолданылады.

Мектеп лекциясының әңгімелеу мен түсіндіруден айырмашылығы сол, ол айтып түсіндіруінің аумайтын дәлдігімен сипатталады. Мектеп лекциясы оқу программасының үлкенді-кішілі және принципті маңызды мәселелері бойынша оқылады. Лекцияның мақсаты оқулықтан тыс мәліметтер мен деректерді қорытындылап беру болып табылады. Бұл оқулықты ғылым мен техникадағы жаңа жетістіктермен толықтырып отыру деген сөз.

Лекция әңгімелеумен салыстырғанда ұзақ жасалады және оны оқушылар жазып отыруы керек.

2. Иллюстрация және демонстрация методы дегеніміз — оқыту процесінде көрнекі құралдарды пайдалану, нақтылы заттарды, құбылыстарды, процестерді табиғи жағдайда көрсету. Мұнда затты немесе құбылысты қабылдауға қатысатын сезім мүшелері неғұрлым көбірек болса, оқушы жаңа білімді соғұрлым жақсы және берік меңгереді.

Бірақ демонстрациялық метод ең жақсы және жетілдірілген көрнекі құралдың болуына қарамастан, егер мұғалімнің сөзімен толықтырылмаса, онымен қоса жүргізілмесе ешуақытта қажетті нәтиже бере алмайды.

Экскурсиялар демонстрация методының бір түрі және сонымен берге оқытудың айрықша ұйымдастыру формасы болып табылады.

3. Білімді бекіту және өзіндік жұмыс істеуге үйрету методтарына сұхбат, кітаппен жұмыс істеу, лабораториялық жұмыстар, жаттығулар жатады.

Сұхбат негізінен 4 түрге ажыратылады: жаңа білімді барлау мақсатында қолданылатын сұхбат, білімді бекіту мақсатында қолданылатын сұхбат; білімді тексеру және бағалау үшін қолданылатын сұхбат; өткен материалдарды қайталау негізіндегі сұхбат

Оқулықпен және кітаппен жұмыс істеу методтары. Оқушылардың оқулықпен жұмыс істеуінің негізгі әдістері мынадай: мұғалімнің сабақта баяндаған әңгімесіне байланысты жазып алғандарын еске түсіру; егер материал класта түсіндірілмесе, мазмұнын тұтас қамту мақсатымен бүкіл материалдарды оқулық бойынша толық оқу; қиын жерлерін, сөздерді талдай отырып қайталап оқу; оқығанды қайта айтып берудің жоспарын жасау; жоспарға сәйкес бөлімге бөліп оқу және егер қажет болса әрбір бөлімді дауыстап айту, алдында жасалған жоспарға сүйене отырып, бүкіл материалды ауызша қайта айтып шығу. Теориялық материалды толық меңгергеннен кейін, оқушы жазбаша тапсырмаларды орындауға кіріседі.

Жоспар жасау жазбаның ең қысқа түрі болып табылады, ол текст бойынша жұмыстың мынадай түрлерін алдын-ала жүргізуді көздейді; бүкіл тексті оқу және басты идеясын айқындау; оны тарауларға бөлу; әр тарауға тандап тақырып қою.

4. Лабораториялық метод алынған жаңа білімді бекіту мақсатында қолданылады. Лабораториялық методта оқушылар мұғалімнің басшылығында арнайы жабдықталған кабинетте, мектеп шеберханаларында, оқу-тәжірибе учаскесінде жұмыс істейді. Лабораториялық жұмыстар, әсіресе, химия, физика, биология сияқты пәндерден білімді терең игеру мақсатында жүргізіледі.

Жаттығу — білімді бекітудің және іскерлік пен дағдыны қалыптастырудың, оқушылардың ойлау қасиетін дамытудың негізгі методы. Жаттығулар оқу пәндеріне байланысты болады. Тілдік пәндер бойынша ережелерге жазылатын жаттығулар. Физика, математика, химия бойынша есеп шығару жаттығулары. Еңбекке үйрету жаттығулары

4. Оқыту методтарын таңдауға қойылатын талаптар.

Оқыту методтарына қойылатын талаптар. Мектепте қолданылатын барлық негізгі методтарды зерттеу мұғалімнің қарамағында оқушыларға сапалы білім мен саналы тәрбие берудің аса мол педагогикалық құралдары бар екенін көрсетеді,

Оқыту методтарын дұрыс қолдану оқытушының шеберлігіне байланысты. Методтарды қолдану бойынша арнайы нұсқау жоқ. Бірақ педагогикада қабылданған кейбір жалпы ережелер мұғалімнің қажетті методты дұрыс таңдауына көмектеседі.

Методты таңдау дидактикалық міндеттерге, яғни оқытудың нақтылы мақсатына, тақырыпқа байланысты болады. Мысалы, жаңа тақырыпты бастауда әңгімелеу, тәжірибе жасау, түсіндіру қолданылады, ал бекіту сабағында жаттығулар орындау қолданылады.

Методты таңдағанда оқушылардың жас шамасының ерекшеліктері де ескерілуі керек. Мысалы, төменгі класта лекция методын қолдануға болмайды. Ал жоғары кластарда мәнерлеп оқыту методтарын қолдау қажет емес.

Методтар оқу пәндерінің ерекшеліктеріне, оқу-материалдық жабдықтарға, балалардың өмірлік тәжірибесіне т.б. сай таңдалуы керек.

Бақылау сұрақтары:

1. Оқыту методы дегеніміз не?
2. Оқыту тәсілдері және құралдары дегеніміз не?
3. Оқыту методтарын классификациялаудың мәнін ашып бер.
4. Оқыту методтарына сипаттама бер.
5. Оқыту методтарын таңдауда қандай критерийді басшылыққа алу керек ?

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевари». Т., 1997.
2. Педагогика (А.К. Минавваров тахрири остида). Т., 1996.
3. Государственный образовательный стандарт общего среднего образования //Учитель Узбекистана. 25 августа 1999.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М., 1989.
5. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения.
6. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М., 1996.
7. Подласый И.П. Педагогика. В 2-х кн. М: ВЛАДОС, часть 2.
8. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). А., 1999.

Оқыту процесін ұйымдастыру формалары.

1. Оқытуды ұйымдастыру туралы түсінік және оның даму тарихы.

Оқыту — таным әрекетінің ерекше түрі және білім берудің негізгі жолы. Оқытуда баланың таным қабілеті дамып, білімді, дағдыны, іскерлікті игереді. **Оқыту** — екі жақты процесс. Оқыту процесі оқушы мен мұғалімнің өзара бірлесіп жасайтын әрекетінен тұратын күрделі әрекет. Оқыту — мұғалімнің білім берудегі жетекші әрекеті болса, оқу — баланың өзінің танымдық, практикалық әрекеті. Оқу материалын ұғыну процесі оқуға ынта қою, оқу материалын қабылдау, ойша қорыту, есте қалдыру, қайталау сияқты бірнеше психикалық процестердің жиынтығынан тұрады.

Оқытудың ұйымдастыру формасы дегенде мұғалім мен оқушылардың арнайы ұйымдастырылып, белгіленген тәртіп пен белгілі режимде өтетін жұмысы деп білу керек. Ұйымдастыру формасының қандайы болса да коллективтік және жеке дара оқытудың түрліше үйлесуімен, оқушылардың сабақ оқуда дербестігінің түрлі дәрежеде болуымен, мұғалім тарапынан берілетін оқуды олардың түрліше тәсілдермен басшылыққа алуы арқылы сипатталады.

Тарихқа үңілсек, **оқытуды ұйымдастырудың бірнеше түрі** болғанын көреміз. Оқытудың **жеке дара-топтық жүйесі** өте ертеде қалыптасты. Бұлай оқыту орта ғасырлық діни, шіркеу, рыцарь мектептерінде қолданылады. Оқуға жылдың қай мезгілінде болсын қабылдай берді. Топта 15 шақты адам болып, оқыту жеке дара жүргізілді. Яғни оқушыға мұғалім жеке-жеке тапсырма берді. Оқытудың мұндай жүйесіне біздің отандасымыз, ілкі орта ғасырларда өмір сүрген ғұлама ғалым Абу Али Ибн Сино қарсы шығады. Ол біркелкі жастағы балалардың коллективті оқуын жақтап, мұндай оқыту, біріншіден, оқушыларды ілім үйренуге шақырады, бірінен-бірі артта қалмауға үйретеді, екіншіден, оқушылар бір-бірімен қарым-қатынаста болу арқылы есте сақтау қабілетін және шешендігін дамытады, үшіншіден бір-бірімен достасады, жарысады, пікірлеседі дейді.

Жеке дара-топтық оқытудың орнына XVII ғасырда ұлы чех педагогы Ян Амос Коменский оқудың **класс-сабақ** түрін ұсынды. Ол мектепті тұрақты кластарға бөліп, оқу жылын, оқу аптасы мен оқу күнін нақтылы түрде ұйымдастыру арқылы мұғалім бір мезгілде көп баланы оқыта алатынын көрсетті. Оқушылардың тұрақты бір тобына арналып оқу жоспары, программасы, сабақ кестесі бойынша құрылатын оқудың класс-сабақ түрі Еуропа мектептеріне кең тарады.

Англияда өнеркәсіп дамып, сауатты жұмысшылар талап етіле бастаған кезде, жұмысшыларды оқытудың ерекше түрі пайда болды. Мұғалім Ланкастердің, священник Белльдің атымен **белль-ланкастер жүйесі** қолданылды. Бұл оқытуда 200-300 оқушыны бір оқытушы оқытады. Түске дейін мұғалім ересектерді оқытады, түстен кейін олар өздерінен кішілерге сабақ берді.

XIX және XX ғасыр арасында оқушыларды қабілетіне қарай кластарға топтастырып оқытатын **мангеймдік жүйе** пайда болды. Бұл жүйе қазіргі кез-

де Англияда, АҚШта, басқа да Европалық елдерде бар. Еңбекші халықтың балалары жоғары білім алатын мектертерде оқи алмайды.

XX ғасыр басында АҚШта Елена Паркхерст ұсынған **дальтон-жоспар** (Дальтон—қаланың аты) бойынша әр пәнге арнап өз алдына кабинет-лаборатория ұйымдастырылады. Мұғалімнің тапсырмасы бойынша әр бір оқушы кабинет-лабораторияда жұмысты өз бетімен жеке орындайды.

Кеңес мектебінің алғашқы жылдарында Дальтон-жоспарды біраз өзгертіп, яғни оқушылар жекеленбей, **бригада түрінде лабораториялық тапсырмаларды** орындайтын болды. Оқу жұмысын ұйымдастырудың бұл түрі «лабораториялық-бригадалық» әдіс деп аталды. Бұл әдіспен оқыту оқушылардың білім сапасын төмендетіп жіберді. Оқытудың бұл түрі ашық сыналып, 1932 жылы 25-тамыздағы **«Бастауыш, орта мектепте оқу программалары және оқудың тәртібі туралы»** қаулысында мектепте оқу жұмысын ұйымдастырудың негізгі түрі сабақ болуы көрсетілді.

2. Сабақ — оқытудың негізгі түрі, оған қойылатын талаптар.

Оқытуда негізгі рольді **сабақ** процесі атқарады. Сабақ барлық балалар үшін міндетті. Сабақ білім, іскерлік, дағдыны игертумен қатар, балалар тобын құруға, онда өмір сүріп, іс-әрекетпен шұғылдануға, балалардың бір-бірімен дұрыс қарым-қатынас жасап, адамгершілік қасиеттерін, мінез-құлқын қалыптастыруға үйретеді.

Сабақ мұғалімнің басшылығымен өтеді. Ол сабақтың мазмұнын, мақсат-міндеттерін, көрнекі құралдарын белгілейді, әдіс-тәсілдерін тандап алып, балалардың білімді, іскерлікті, дағдыны меңгеру әрекетін басқарады.

Қазіргі заман мектептерінде сабаққа мынадай талаптар қойылады:

1. Әрбір сабақтың айқын мақсаты, мазмұны, жоспары, сабақтың құрылысы алдан ала белгілі болуы тиіс.
2. Сабақта оқытудың негізгі мақсаты білім беру, тәрбие беру, дамытушылық бірлікте жүзеге асырылуы тиіс.
3. Сабақта оқу материалының ерекшелігіне сай, проблемалық ситуацияларды туғызу керек.
4. Әр сабақтың өзіндік дидактикалық міндеттері алдын-ала ойластырылуы керек.
5. Оқу материалына, тақырыпқа оқушылардың қызығушылығын оятып отыру, танып-білу қажеттілігін қалыптастыру керек.
6. Оқушылардың жеке және жас ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың әдістері мен оқу материалының қиындық және жеңіл дәрежесін дұрыс айқындау, оқытуды дифференциялау және даралау қажет.
7. Оқушылардың психикалық ерекшеліктеріне сай оларға шамадан тыс күш түсірмеу, жағдайын ескеру керек.
8. Қазіргі қоғамның үздіксіз білім беру бағытына сай жас ұрпақты ғылым негіздерімен қаруландыру ғана емес, оларда білімді өздігінен меңгерудің әдіс-тәсілдеріне қажетті іскерлік пен дағдыларды қалыптастыру да керек.

Оқушыларды оқулықпен, оқу құралдарымен т.б. әдебиеттермен, баспа-сөзбен жұмыс істеуге үйрету керек.

9. Дарынды балаларды анықтау, әр оқушының бейімділігін, қабілетін дамытуға жағдай жасау қажет.

10. Бүгінгі күнде әрбір сабақты берудің гуманистік мақсатымен педагогикалық ынтымақтастық негізінде өткізу және жоғарыда аталған талаптарды бірлікте жүзеге асыру барлық мұғалімдердің борышы болып есептеледі.

3. Сабақтың түрлері және құрылымы.

Сабақта оқушылардың танымдық және творчестволық қабілеттерін дамытуда, оларды өз бетінше жұмыс істеу іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыруда оқытудың жалпы, топтық, жеке және дифференциал түрлері қолданылады.

Сабақтың мынадай негізгі түрлері бар:

1. Кіріспе
2. Жаңа білімді хабарлау.
3. Білімді, іскерлікті және дағдыны бекіту сабағы.
4. Жаттығу мен практикалық сабақтар.
5. Лабораториялық сабақ.
6. Қайталау-қорыту сабағы.
7. Оқушылардың білімдері, іскерліктері мен дағдыларын тексеру және бағалау сабағы.
8. Аралас сабақ.

Сабақ элементтері:

1. Жалпы немесе аралас типті сабақ.

- 1) ұйымдастыру бөлімі;
- 2) үйге берілген жазбаша тапсырманы тексеру;
- 3) үй тапсырмасын ауызша сұрау;
- 4) жаңа білімді баяндау, жаңа материалды талдау;
- 5) жаңа материалды бекіту;
- 6) үйге тапсырма беру;
- 7) сабақтың аяқталуы;

II. Білімді бекіту сабағы.

- 1) ұйымдастыру бөлімі;
- 2) жазбаша тапсырманы тексеру;
- 3) сұрау-бекіту;
- 4) үй тапсырмасы;
- 5) сабақтың аяқталуы.

Сабақтың типтеріне қарай сабақ элементтері әр түрлі болады. Мысалға аралас сабақты қарастырайық. 6-класта «Сын есім» сабағын өту. Алдыменен сабақтың басталуын ұйымдастырып алу қажет. Ұйымдастыру бөлімінде класстың, оқушылардың жеке-дара ерекшеліктеріне сай тура талаптар қоя білсе,

бұл сабақ барысында жетістікке жетеді. Сонымен берге оқытушы кластың санитарлық-гигиеналық талаптарға сай болуын, тазалық, жылулық, жарықтық тәртібіне, құрал-жабдықтарының сай болуын, оқушылардың отыруы, сабақтың құрылымы сияқты мәселелерге көңіл аударуы керек. Сабақтың екінші бөлімінде оқытушы оқушылардың көңілін үй жұмыстарын орындауға аударуы керек. Тапсырманы барлығы орындады ма, орындамады ма, қандай қиыншылықтарға кез келгенін тексереді. Үй тапсырмасын жазбаша жұмыстарды тексеру арқылы, сөз парақтарын тарқатып, оларға жауап алу арқылы, ауызша сұрақ-жауап арқылы сұрайды. Өтілген материалдарды меңгергеніне қарай оқушылардың білімін, іскерлігін, дағдыларын бағалайды. Содан кейін өтілген сабақты оқытушы бекітіп, қорытады.

Сабақтың кейінгі элементі жаңа білімді баяндау, яғни 6-класта «Сын есім» тақырыбын өтеді. Алдымен оқытушы мысалдар арқылы сын есім затының түр-түсін, сапасын, көлемдік аймағын, дәмін білдіретінін түсіндіреді. Осыдан сын есімнің ережесін шығарады. Ережені бір-екі рет қайталайды.

Одан кейін сұрақ-жауап арқылы жаңа сабақ талданады. Оқушылардың сын есімді түсінгенін бақылағаннан кейін, оларға жаттығу жұмыстарын орындауды тапсырады.

Жаңа сабақты бекіту мақсатында оқытушы оқушыларға мынадай сұрақтар қояды: «Сын есімнің белгілері қандай?». «Сын есімнің сұраулары қандай?». «Сын есімнің ережесін айт». «Мысалдар келтір» т.б. Сабақ бекітілгеннен кейін үй тапсырмасы беріледі. Оқытушы оны қалай орындау жолдарын түсіндіреді. Бірнеше оқушыдан тапсырманы қалай түсінгенін сұрап көреді. Сабақтың аяқталуы — бұл сабақтың өзіндік бөлімі болып саналады. Оқытушы 1-3 минут барысында негізгі мазмұнын қайталайды. Орындаған істердің кемшіліктерін айтады. Актив қатысқандарды мадақтайды, бағалайды.

4. Дәстүрлі болмаған сабақтар.

Соңғы жылдары дәстүрлі сабақ түрлерімен қатар оқушылардың әр жақты дамуына ықпал жасайтын, білім алуға іштей қажеттілігін туғызатын, оларды белсенді іс-әрекетке жетелейтін дәстүрлі болмаған сабақтар да қолданылуда. Олардың мынадай түрлері бар: семинар-сабақ, лекция-сабақ, конференция-сабақ, панорамалық сабақ, зачеттық сабақ, пікірталас сабағы т.б.

Семинар-сабақ.

Сабақты ұйымдастырудың семинар формасында оқылған лекция тақырыбы немесе курстың тарауы алдын-ала белгіленген сұрақтар бойынша талданады. Семинарда талқылау үшін белгілі бір тақырыптың анағұрлым маңызды мәселесі немесе бірнеше тақырыпты қамтитын мәселелер алынады. Семинар сабақты оқушылар берілген сұрақтарға жазбаша дайындалып келеді. Ал кейбір оқушыларға баяндама жазу тапсырылады. Оқушылар баяндамалары мен хабарларын жасағанда өзгелері бұларды толықтырып, сұрақтар қойып отырады. Сабаққа барлық оқушылар қатысып, тікелей талқылау жүргізуін қамтамасыз ету керек.

Оқушылар тапсырманы орындау барысында талдау, салыстыру, қорытынды жасау үшін дербес әрекеттенеді. Сөйтіп, творчестволық ойға көшеді.

Семинарға дайындалғанда негізгі әдебиеттерден басқа қосымша әдебиеттерді де пайдалану керек.

Лекция-сабақ.

Лекция-сабақ оқыту процесінің ең күрделі түрі, ол жоғары кластарда қолданылады.

Мектеп лекциясы оқу программасының маңызды мәселелері бойынша оқылады. Лекцияның мақсаты басқа білім көздерінен мәліметтер, деректер беру болып табылады. Мектептегі лекция-сабақта оқушылардың жас ерекшелігі ескеріледі. Лекция 30-35 минуттан аспауы керек. Онда оқушыларға оқулықтарда толық қамтылмаған тың деректер, мәліметтер беріледі. Оқытушы лекцияны проблемалық етіп өткізуді ойластыруы керек.

Лекция-сабақта оқушылар материалды тыңдай білуге, баяндалған информацияны қабылдауға, талдап жинақтауға, қысқаша конспектілеуге үйренеді.

5. Оқытуды ұйымдастырудың сабақтан басқа түрлері.

Оқытуды ұйымдастырудың сабақтан басқа мынадай формалары бар: оқу экскурсиялары, факультативтер, семинарлар, консультациялар, конференциялар, практикумдар.

Экскурсиялар — оқушыларды нақтылы заттармен және құбылыстармен табиғи ортада таныстыруды қамтамасыз ететін оқыту формасы болып табылады.

Экскурсиялар белгілі оқу материалын өтуге байланысты немесе кластан тыс жұмыс жоспары бойынша өткізіледі. Экскурсиялар бірқатар пәндер бойынша (тарихтан, әдебиеттен, жаратылыстанудан, географиядан, физикадан, химиядан және кейбір басқа пәндерден) жоспарланады. Бұлар пәндік (бір пән бойынша) немесе комплексті (бір мезгілде бірнеше пәннен қатар) болуы мүмкін. Экскурсиялар оқу жұмысын жандандырады, оқушылардың ғылымға деген құштарлығын арттырады, олардың білім құмарлығы мен талаптылығын қоздырады. Экскурсиялар көбінесе музейлер мен көрмелерге, табиғатқа, өндіріске жасалады.

Мектептің оқу жоспарына **факультатив сабақтар** да енгізілген. Факультатив сабақтар оқушылардың қалауымен жүргізіледі. Бұл сабақтар оқу программасын тереңірек үйрену мақсатында сабақпен параллель жүргізіледі. Мұнда кейбір тақырыптарды, бөлімдерді, программаға енгізілмеген тақырыптарды жүргізуі ерікті түрде оқушылардың қолдауымен болады.

Оқытудың тағы бір түрі **оқушылардың үй тапсырмасын орындауы** болып табылады.

Бала егер үйде тапсырманы орындай алмаса, онда ол әлі сол білімді меңгермеген, іскерлік пен дағдысы жетілмеген болады. Ол үшін балаға үйде жағдай жасау керек. Үйде берілетін тапсырма төмендегі талаптарға сай болуы керек:

1. Үй тапсырмалары өте көп болмауы, бірақ мазмұнды болуы шарт.

2. Үй тапсырмасы класта орындаған тапсырмаларға қарағанда қарапайым және түсінікті болуы керек. Өйткені үй тапсырмасы күрделі болса, оқушы

оны орындауға көп уақыт жұмсайды, сол үшін оқушының қызғыуы бәсеңдейді, жалығады.

3. Оқушы тапсырманы орындауда қайсы ережеге, теорияға сүйеніп орындау керегін білуі және түсінуі керек.

4. Оқушылардың біліміне сай үй тапсырмасын беру пайдалы.

5. Барлық үй тапсырмасын оқытушы тексеріп баруы шарт.

6. Оқытушы оқушылардың үй тапсырмасын орындауда ата-анасының қалай көмек беру мүмкіндігін білуі керек.

Ал күні ұзайтырылған мектептерде, группаларда, мектеп-интернаттарда сабақтан соң, үй тапсырмасын орындайды. Оқушылардың үй тапсырмасын орындауы да сабақ типіне ұқсас. Балалар топтарларға бөлініп немесе толық класс бойынша оқытушыдан консультация алады, бір-бірімен ойласады. Күні ұзайтырылған мектептерде, группаларда, мектеп-интернаттарында оқушылардың дербес, өз бетінше үй тапсырмаларын орындауына жағдайлар жаратылған.

Оқытуды ұйымдастырудың кластан тыс түріне пән үйірмелері, ғылыми қоғамдар, олимпиадалар жатады. Оқытудың бұл түріне әртүрлі кластағы оқушылар өз еріктерімен, қызығуымен қатысады. Бұл оқу кестесінен тыс жүргізіледі.

Пән үйірмелері параллель класс оқушыларынан яки бір-біріне жақын болған класс оқушыларынан (мысалы, **V-VI; VII-VIII** кластар) құралады. Үйірмелерге пән оқытушысы жетекшілік етеді.

Үйірме жұмысының мазмұнына мыналар жатады: оқу программасының кейбір сұрақтарын тереңірек үйрену, ғалымдардың, жазушылардың және мәдениет қайраткерлерінің өмірімен және творчестволық қызметтерімен танысу, әдеби кештер, тақырыптық кештер ұйымдастыру, техникалық моделдестіруді, тәжірибе жұмыстарын жүргізуді ұйымдастыру, кездесулер ұйымдастыру.

Ғылыми қоғамдар үйірме жұмыстарын үйлестіру, біріктіру, ғалымдармен кездесуді ұйымдастыру мақсатында құрылады. Бұл оқушылардың өзіндік ізденулеріне, ғылыми жұмыспен шұғылдануына өте үлкен көмек болады.

Оқушылардың оқу-танымдық әрекеттерін дамыту жеке пәндерді үйрену бойынша творчестволық жұмыстарын жандандыру үшін мектепте, ауданда, қалада, облыста, республикада **олимпиадалар, конкурстар, көрмелер** өткізіледі. Оқытудың кластан тыс мұндай түріне қатысатын оқушылар алдын-ала іріктеліп алынады. Дарынды балалар оқытушылардың жетекшілігінде олимпиадаларға, конкурстарға, көрмелерге қатысу арқылы әрі білімін жетілдіреді, әрі өздерін танытады. Біздің мемлекетімізде оқу-таным процесінің мұндай түріне аса көңіл бөлінуде. Жүйріктер мемлекет тарапынан қамқорлыққа алынады.

6. Оқытушының сабаққа әзірленуі.

Мұғалім әрбір сабаққа тиянақты әзірленуі шарт. «45 жыл мұғалім болып істесең де, 45 минуттық сабаққа дайындал» деген оқытушылардың жазылма-

ған қағидасы бар. Мұғалім, ең алдымен, тақырыптық жоспарды бір оқу жылына жасап алады. Осы жоспар бойынша әр сабаққа арнап сабақ жоспары жасалады.

Сабақ жоспарының үлгісі:

1. Күні, айы, жылы.
2. Сабақтың тақырыбы.
3. Сабақтың мақсаты (білім берушілік, тәрбиелік, дамытушылық).
4. Сабақ типі.
5. Сабақта қолданылатын оқыту методтары.
6. Сабақтың мазмұны.
7. Үй тапсырмасы.
8. Сабақтың аяқталуы.

Сабаққа дайындалуда мұғалім оқу материалын үйреніп шығады. Осы сабақтың алдыңғы сабақпен байланысын анықтайды. Сабақты қандай методтармен түсіндіруді, практикалық және өзіндік жұмыс түрлерін таңдайды. Сабақта пайдаланатын көрнекіліктерді, кабинеттерді әзірлейді.

Мұғалім әрбір сабаққа дайындалуда тек оқулықпен шектеліп қоймай, сол тақырыпты ашатын методикалық әдебиеттерді, көркем шығармаларды, ғылыми еңбектерді де үйреніп шығуы керек. Бұлардың барлығын сабақтың конспектінде көрсетуі мақсатқа лайық болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Оқытуды ұйымдастыру дегеніміз не? Оның мектептер тарихындағы түрлері қандай?
2. Оқытуды ұйымдастырудың негізгі түр сабақ екендігін дәлелде.
3. Сабаққа қойылатын талап қандай?
4. Сабақтың түрлері мен құрылымын айтып бер.
5. Оқытуды ұйымдастырудың сабақтан басқа түрлерін айт.
6. Оқытушы сабаққа қалай дайындалуы керек

Әдебиеттер:

1. Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида). Т., «Ўқитувчи», 1996.
2. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1996 .
3. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999 г. Кн. 1.
4. Оконь В. Введение в общую дидактику. М., «Высшая школа», 1990.
5. Исабаев Э. Қазақ тілін оқытудың дидактикалық негіздері. А.,1993.

Оқушылардың білім алғанын диагностикалау.

1. Оқушылардың білім алғанын диагностикалаудың мәні.

Оқушылардың білім алғанын диагностикалау туралы сөз етуден алдын диагностиканы жалпы тәсіл, ал диагностикалауды практикалық педагогикалық қызметтің құрамдас бөлігі ретінде белгілеп алайық. **Диагностика – бұл дидактикалық процесте болатын барлық жағдайларды айқындау, оның нәтижелерін анық белгілеу дегені.** Диагностикасыз дидактикалық процесті тиімді басқару, сол жағдайда оптимал нәтижелерге жету мүмкін емес.

Білім алғанды диагностикалау арқылы нәтижеге жеткендіктің, білім алғанының айырмасы көрінеді. Сондай-ақ білім алғандық диагностикалау кезеңінде белгіленген мақсатты амалға асырудың дәрежесі ретінде қаралады. **Дидактикалық диагностикалаудың мақсаты - оқу процесінде болатын барлық жағдайларды оның өнімімен байланыста өз уақытында анықтау, бағалау және талдаудан тұрады.**

Сонымен, диагностика оқушылардың білім және іскерліктерін тексеруге қарағанда кең және терең мағынаға ие екені көрініп тұр. Тексеру тек нәтижелерді белгілейді, бірақ олардың келіп шығу себептерін түсіндірмейді. Ал диагностикалау нәтижелерді оларға жету жолдарымен, тәсілдерімен және методтарымен байланыстырып анықтайды. **Диагностикалау бақылау, тексеру, бағалау, статистикалық мағлұматтарды топтау, оларды талдау, динамика, тенденцияларды анықтау, оқиғалардың әрі қарай дамуын болжауды өз ішіне алады.**

Оқушылардың білімін, іскерлігін бақылау және бағалау диагностиканың құрамдас бөлігі ретінде енгізіледі. Бұлар педагогикалық технологияның едәуір көне компоненті. Бақылау және бағалау мектептің ажыралмас серігі ретінде, оның дамуына үлес қосты. Сонда да, әлі күнге дейін бағалаудың мазмұны, оның технологиялары туралы тартыс жалғасуда. Бағаны көрсету керек: сапа индикаторы (өлшеуші) болуы керек пе – оқушы үлгерімінің анықтаушысы яки, керісінше, оқыту системасының артықшылығы мен кемшіліктерінің көрсеткіші деген мәселе төңірегінде дауласып келеді. Оқытуды бағалаудың қайшылықты сипатын Я.А.Коменский де атап өткен. Ол бағалау құқықын ақылдылықпен және өлшеммен пайдалануға шақырған.

Жаңа демократиялық мектептерде формал (немқұрайлы) бақылау болмауы керек. Дидактикалық бақылау оқытудың өзіне тән методы ретінде анық белгіленген оқыту, дамыту бағытына ие болуы, өзін-өзі бақылаумен бірігуі, сондай-ақ, білім алушының өзі үшін қажет және пайдалы болуы керек.

Білім беру системасын демократиялау білім, дағды, іскерліктерді бақылау және бағалаудан емес, керісінше, бағаның жәрдемінде оқуға үндеудің ескішіл формасынан бас тартуды талап етеді. Оқушының оқу еңбегін ынталандырудың жаңа тәсілдері, тәлім-тәрбиеде күшейіп келе жатқан жеке пайда көру принципі өзгеше қатынасты анықтайды. Диагностика системасында бағанынталандыру тәсілі ретінде жаңа сапаға ие болады. Ең алдымен, бағалаушы пікірлерді (балл) пайдалану мүмкін болған диагностикалау нәтижелері тұл-

ғаның өз дәрежесін белгілеуде көмектеседі, бұл қоғамдағы бәселекестік жағдайында маңызды оятушы фактор болып есептеледі. Оқытудың еріктілік принципін толықтыратын бағаны өткенде көптеген оқушылар мәжбүрлеп оқыту тәсілі ретінде жек көрді. Ал қазір ол дамыған қоғамда тұлғаның жеке рейтингін орынды анықтайтын тәсілге айналды.

2 . Оқушылардың білім алғанын (үлгерімін) диагностикалау және бақылау принциптері.

Оқушылардың білім алғанын (үлгерімін) диагностикалау және бақылаудың негізгі принциптері әділеттілік (объективтілік), жүйелілік (системалылық), көрнекілік (жариялылық) болып есептеледі.

Әділеттілік (объективтілік) ғылыми дәлелденген диагностикалық тесттер (тапсырмалар, сұрақтар) мазмұнын, диагностикалық рәсімдерін (процедурасын) педагогтың барлық білім алушылармен тең, достық қарым-қатынасын және білім, іскерліктерді бағалаудың дәл, бірдей белгіленген критерийлерін (өлшемінде) өз ішіне алады. Іс жүзінде диагностикалаудың әділдігі қойылған бағалар әрдайым бақылау методтары мен тәсілдеріне және диагностикалауды жүргізген оқытушыға байланыссыз түрде дәл болуын көрсетеді.

Жүйелілік (системалылық) принципінің талабы бойынша диагностикалық бақылауды дидактикалық процестің барлық этаптарында – білімдерді бастапқы қабылдаудан оны іс жүзінде қолдануға дейін жүргізу керек. Жүйелілік барлық оқушылар оқу мекемелеріне келген күннен бастап соңғы күнге дейін үнемі диагностикалауға тартылатынын көрсетеді. Білім алушылардың меңгеруі керек болған барлық маңызды нәрселерді сенімді тексеру үшін бақылауды жиі-жиі өткізу керек. Жүйелілік принципі диагностикалауды комплексті түрде өткізуді талап етеді, сонда ғана бақылаудың, тексерудің, бағалаудың әртүрлі формалары, методтары және тәсілдері өзара және бірге тығыз қарым-қатынаста пайдаланылатын, бір мақсатқа бағынатын болады. Бұл диагностикалаудың кейбір методтарын әмбебап болуға жол бермейді.

Көрнекілік (жариялылық) принципі ең алдымен барлық білім алушыларды бір түрлі критерийлер бойынша ашық сынаудан өткізуден тұрады. Диагностикалау барысында белгіленген әрбір оқушының рейтингі көрнекілік және салыстырмалы сипатқа ие болады. Жариялылық принципі, сондай-ақ, бағаларды жариялауды және дәлелдеуді талап етеді. Баға – бұл оқушылардың өзіне қойылатын талаптың мөлшерін, сондай-ақ педагогтың әділеттілігін өлшейтін бағыты. Бұл принципті іске асырудың қажетті шарты әрбір өткізілген диагностикалау нәтижелерін жариялап бару, мүдделі адамдар қатысуында талқылау және талдау, кемшіліктерді жоюдың перспективалы жоспарларын жасау.

3. Оқыту процесінде бақылау мен есепке алудың міндеттері.

Оқыту процесінің маңызды компоненттерінің бірі - **бақылау мен есепке алу**. Оқытушы оқыту барысында бақылау мен есепке алуды дұрыс ұйымдастырса, онда оқыту процесінің тиімділігі артады. Бұл үшін ол оқушының оқу материалдарын меңгеруін анықтап баруы керек.

Бақылау түсінігі оқушының білім, дағды және іскерліктерін **анықтау, өлшеу** мен **бағалауды** білдіреді. Анықтау мен өлшеу есе **тексеру** деп аталады.

Тексеру бақылаудың құрамдас бөлігі ретінде оқытушы мен оқушының арасында кері байланыс орнатуды, оқу материалын меңгеру дәрежесі туралы оқытушының анық хабар алуын, білімдегі кемшіліктер мен қателіктерді дер кезінде анықтауды қамтамасыз етеді. Тексерудің мақсаты тек оқушының білім алғандық дәрежесі мен сапасын анықтау емес, оның оқу қызметінің көлемін де анықтау болып табылады.

Тексеру системасындағы **бірінші буын** оқушының білім дәрежесін алдын-ала анықтау болып саналады. Әдетте, бұл оқу жылының басында яки жаңа тарауды бастаудан алдын оқушылардың алдыңғы алған білімдерін анықтау мақсатында өткізіледі.

Білімдерді тексерудің **екінші буыны** әрбір тақырыпты меңгеру барысында жүргізілетін күнделікті тексеру болып есептеледі. Күнделікті тексерудің міндеті - үйрету.

Оқушылардың білімін, іскерлігін тексерудің **үшінші буыны** - қайта тексеру. Қайта тексеру білімдерді бекітуге көмектеседі.

Тексерудің **төртінші буыны** – оқтын-оқтын тексеру. Мұндай тексеру бір тарауды яки маңызды бір тақырыпты аяқтағанда жүргізіледі. Оның негізгі міндеті – системаға түсіру, қорыту.

Тексеруді ұйымдастыруда **бесінші буын** оқушылардың дидактикалық процестің барлық кезеңдерінде алған білімдері мен іскерліктерін қорытынды тексеру және есепке алудан тұрады. Қорытынды тексеру әр ширектің соңында, оқу жылының аяғында жүргізіледі.

Тексеруден тыс бақылау өз ішіне **бағалауды** және **бағаны** алады. **Бағалау** дегеніміз білім, іскерлік және дағдыларды оқу программасында көрсетілген эталондармен (өлшеуіш) салыстыру. **Баға** дегеніміз бағалаудың балл формасында көрініс тапқан сан жағынан өлшемі.

Оқытушы оқыту барысында оқушылардың үйреніліп жатқан материалды қалай қабылдауын, түсінуін, есте сақтауын, оны іс жүзінде қолдана алу іскерліктерін есепке алып отыру керек. **Есепке алу** – бұл оқытудың белгілі бір кезеңінде оқушылар мен мұғалімнің жұмысын жинақтап қорыту.

Мектепте есепке алудың өзіндік ерекшелігі бар, ол мұнда оқыту және тәрбиелеу мәніне ие. Есепке алудың нәтижесінде оқытушы да, оқушы да өздерінің кейінгі жұмыстарының формасын, мазмұнын белгілейді. Үлгерімді есепке алу оқушылардың танымдық қызметін ынталандырып отырады, белгілі бір әрекеттерді орындау үшін оның ерік-жігерін тәрбиелейді.

Үлгерімді есепке алу оқытушының да жұмысын ұйымдастырады. Дұрыс ұйымдастырылған есепке алу нәтижесінде оқытушы оқушылардың үлгерімін

дәл бағалай алады, олардың өз білімін жетілдіруге ынтасын оятады, ақыл-ойының және моралдық қасиеттерінің дамуына көмектеседі.

Үлгерімді есепке алудың мынадай түрлері бар: күнделікті есепке алу, тақырыптық есепке алу, кезеңдік есепке алу, қорытынды есепке алу

Үлгерімді есепке алуда мынадай мәселелерге көңіл бөлу керек:

- тақырыпты үйрену барысында оқушылардың білімін, іскерлігін және дағдысын жан-жақты бақылау керек;

- әрбір аяқталған тақырып бойынша оқушылардың жұмысы туралы толық қорытынды шығару керек;

- оқушылардың үлгерімін орта арифметикалық мәліметтерге сүйеніп бағалауға болмайды;

- оқушыларға толық мінездеме беру үшін олардың бірнеше оқу жылындағы статистикалық үлгерім мәліметтеріне талдау жасау қажет.

Жоғарыдағылардан келіп шығып айтатын болсақ, бақылау және есепке алу бақылау, оқыту, тәрбиелеу және дамыту міндеттерін орындайды.

Бақылау міндеті оқушылардың білім, дағды және іскерліктерінің дәрежесін анықтау мен бағалаудан тұрады. Бұл оқу материалдарын үйренудің кейінгі басқышына өту мүмкіндіктерін анықтайды және оқытушының оқу методтарын, тәсілдерін дұрыс таңдағанын бақылайды. Бақылау міндеті оқу материалдарын үйренудің дұрыс жолдарын табумен байланысты болады.

Оқыту міндеті оқушылардың білімін тексеруде анық көрінеді. Жаңа тақырыпты бекіту кезеңінде яки үй тапсырмаларын тексеруде оқушылар үшін өтілген тақырыпты қайталауға, түсініксіз болған жағдайларды біліп алуға мүмкіндік туады. Себебі сыныпта жауап беріп тұрған оқушының пікірлерін басқа оқушылар көңіл бөліп тыңдауы арқылы алдыңғы білімдерін бекітеді, оны қосымша мағлұматтармен байытады. Жолдастарының жауаптарына қосымша жасауға яки шешілмей қалған сұрақтарға жауап беруге дайында-луда олар өтілген тақырыпты анықтауға әрекет етеді.

Бақылаудың **тәрбиелеу міндеттеріне** оқушылардың тексеруге дайын болуы үшін сабақты өз уақытында орынындауы, бос уақыттарынан үнемді пайдалануы, тәртіпке үйренуі жатады. Сондай-ақ, тексеру мен бағалау оқушының өз білімі мен қабілетін өзі анықтауына да жәрдем береді. Өзіндегі кемшіліктерді көре білуге және оны жоюға көмектеседі. Бірақ оқытушы оқушының білімін бағалауда әділетсіздік жасаса, оқытушы мен оқушының ара-сында келіспеушілік пайда болады. Үй тапсырмаларының шамадан тыс көп болуы да оқушылардың сабақ дайындауға немқұрайды қарауына әкеп соқтырады.

Егер бақылаудың оқыту және тәрбиелеу міндеттері дұрыс орындалса, онда оқушының ақыл-ойын дамытуға, сезімдері мен моралдық қасиеттерін тәрбиелеуге мүмкіндік туылады. Бұл өз-өзінен бақылаудың **дамытушы міндеті** саналады.

(Жоғарыдағыларды И.П.Подласыйдың «Педагогика» (М.,2001) оқулығынан пайдаланып жаздық.)

4.Оқу қызметі нәтижелерін тексеру және есепке алудың формалары және методтары.

Білім беру саласындағы үлкен өзгерістер туралы алдыңғы лекцияларымызда айттық. Мұндай өзгерістер оқушылардың білімін, іскерлігін және дағдысын бақылау, тексеру және бағалауға да енгізілді.

Өзбекстан Республикасының «Кадрларды даярлаудың ұлттық программасы» мен Уәзірлер Мекемесінің 1998 жылы 13-майда қабылдаған 203-санды «Өзбекстан Республикасында жалпы орта білім беруді ұйымдастыру туралы» қаулысын орындау мақсатында оқушылардың білім дәрежесін рейтинг metodyмен бағалау системасы енгізілді.

Рейтинг(ағылшын тілінде бағалау, жетістік өлшемі) дегеніміз – бағалау, тәртіпке келтіру, классификациялау, белгілі бір оқиғаны алдын-ала белгіленген шкала бойынша бағалау.

Шкалалау – нақты жағдайды цифрлар (сан) арқылы моделдестіру.

Рейтинг metodyмен бағалау барлық жалпы білім беретін оқу орындары (мектептері) үшін міндетті болып саналады.

Жалпы орта білім беретін оқу орындарына (мектептерге) рейтинг metodyн енгізуден **мақсат** — тексерудің әртүрлі түрлерінен және формаларынан пайдалану жолымен жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарт талаптарын орындауды қамтамасыз ету, білім беруді жетілдіру, оқушыларда системалы түрде өз бетінше істеу дағдыларын қалыптастыру және олардың интеллектуал қасиетін дамыту.

Рейтинг metody оқушылардың білім алу қызметін үздіксіз бақылауды өз ішіне алады. Бағалаудың көп балдық системасы әрбір оқушы қызметінің нәтижелерін жинақтау, оларды білім дәрежелеріне қарай дифференциялау және оқушылар қол жеткізген табыстарына қарай ынталандыруға жағдай жасайды.

Рейтинг metodyмен бағалау системасына төмендегідей **талаптар** қойылады:

1.Оқушылардың білімі, іскерлігі және дағдысына қойылған баға оқытушы мен оқушының қарым-қатынасынан келіп шықпайтын **әділ** болуы керек.

2.Әрбір оқу қызметі орындалу сапасына қарай өз уақытында бағалануы керек болған **анықтықты** талап етеді.

3.Рейтинг кез келген педагогикалық ситуация мен жағдайда тиімді істей алатын **бейімді** болуы керек.

4.Оқушының білім дәрежесі мектеп рейтинг шкаласына сай келетіндей **сенімді** болуы керек.

5.Оқушылардың әрбір пәннен меңгерген білімдері түрлі варианттағы балдарды жинау негізінде бірыңғай рейтинг шкаласында бағаланатын **көпвариантты** болуы керек.

6.Рейтингнің барлық элементтері (шкала, нормативтер, таблица, инструкция т.б.) бір-бірімен өзара тығыз байланысып, бірыңғай система ретінде жұмыс істейтін **системалы** болуы керек.

7.Рейтингнің негізгі жақтарын қабылдау және түсіну қай кластың, қай мектептің оқушысына болса да **түсінікті** болуы керек.

8.Әрбір оқушының әртүрлі пәндерден алған білім, іскерлік және дағдыларының дәрежесіне қарай рейтинг системасы «ажырата алатын және байқайтын» **дифференциялау** қасиетіне ие болуы керек.

9.Рейтинг оқушының ширектен-ширекке, жылдан-жылға оқуда табыстарға жетуіне сенімді қозғаушы күш болатындай **ынталандырушы** болуы керек.

Тексерудің рейтинг системасы оқу жұмысында төмендегілерді іске асыруға жағдай жасайды:

1)оқушылардың өзіндік жұмысын үздіксіз тексеруді және әрбір оқу жұмысын меңгеру сапасын үнемі бағалауды;

2)оқушылардың әрбір пәннен меңгерген білімдерін рейтинг бойынша анықтап, оларды білім дәрежелеріне қарай дифференциялауды;

3)жариялы тексеру арқылы әрбір оқушыны рейтинг дәрежесімен жүйелі таныстыруды.

Оқушылардың білім сапасын анықтаудың рейтинг методында әрбір оқу пәні бойынша бақылау үнемі жүргізіледі және төмендегі түрлер бойынша жүзеге асырылады:

— **күнделікті бақылау — КБ.**

— **аралық бақылау — АБ.**

— **қорытынды бақылау ҚБ.**

Ширектік бақылау методтарының саны оқу пәнінің өзіне тән қасиеттеріне, берілетін міндетті білімнің көлеміне, оқу жоспарына сай белгіленген апталық сағаттар санына байланысты болады. Міндетті аралық және күнделікті бақылау шаралары әрбір пән бойынша минимал саны, түрі және қолдану тәсілдері (ауызша, бақылау жұмысы, семинар, реферат, лаборатория, мазмұндама, диктант, тест т.б.) алдын-ала анықталады және Халық Ағарту Министрлігі жағынан бекітіледі. Бұл туралы оқушыларға оқу жылының басында мәлімет беріледі және әр жарты жылдықтың басында ескертіледі.

Күнделікті бақылау — бұл оқытушының үнемі сабақ үстінде оқушылар білімін тексеруі және үйге берілген тапсырмаларды да тексеруі. Тексеру түрін оқытушы таңдайды. Күнделікті бақылаудың әрдайым қолданылатын формалары төмендегілер:

1. Оқу материалын меңгеру бойынша ауызша тексеру.

2. Қысқа көлемдегі жазба тапсырмалар яки аз мөлшердегі (15-тен артық болмаған) тест.

Күнделікті тексеру оқытушыны әрбір оқушының оқу қызметі туралы жылдам ақпараттармен қамтамасыз етеді, оқыту процесін басқаруда жақсы нәтиже береді, үлгермейтін оқушыларды өз уақытында сезеді және оқу материалдарын меңгеру бойынша шаралар белгілейді. Ширектер барысында тексерудің тұрақты шкаласы негізінде әрбір тәсілі бағаланады. Ширек соңында барлық КТ бағаларының орташасы есептелініп шығарылады.

Аралық бақылау оқу пәндерінің белгілі бір бөлімдерін (яки бірнеше тақырыптарды) оқушылардың меңгергенін тексеруді мақсат өтеді. Аралық ба-

қылауды оқытушы сабақ кестесіне негізделіп бір сабақ барысында ауызша, жазбаша яки тест формасында оқу материалының өзіне тән қасиеті бойынша өткізеді.

Аралық тексеру өткізуден алдын оқушылар ескертіледі. Әрбір аралық тексеру бөлек-бөлек тұрақты шкала негізінде бағаланады.

Қорытынды бақылау ширектік, жылдық және мемлекеттік аттестация сынақтары сияқты түрлерге бөлінеді. Қорытынды бақылау ауызша, жазбаша, тест формасында өткізіледі.

Оқушылардың оқу қызметін **есепке алу методтары ауызша, жазбаша, тест және практикалық тапсырмаларды орындауға** негізделген болуы керек.

Ауызша тексеру нәтижелері оқушыларға сабақ аяқталғаннан соң хабарланады. Жазбаша жұмыс пен тест-сынақ бағалары 5 күн ішінде оқушыларға хабарлануы керек.

Барлық жазбаша және тест-сынақ нәтижелері, аралық және қорытынды бақылау материалдары бір оқу жылы бойында мектептің оқу бөлімінде сақталады.

Бағалау тәртібі өзінде төмендегілерді қамтиды:

— әр ширек үшін белгіленген тексеру тәртібінің саны және құрамы бойынша оқытушы бастапқы бағаларды қояды;

— ширектік бағалар бастапқы бағаларды жалпылап қорытындылайды.

— оқушылардың барлық пәндер бойынша қорытындыланған бағалары ширек рейтингін тудырады;

— оқу пәндері бойынша жылдық бағалар;

— оқушылардың оқу жылындағы жалпы рейтингі.

9-класс үшін қосымша: бітірушінің мемлекеттік аттестация қорытындысы бойынша рейтингі.

5. Білім, іскерлік және дағдыларды бағалау критерийлері.

Оқушылардың білім, дағды және іскерліктерін бағалау критерийлері әрдайым да даулы мәселе болып келген. Біріншіден, бағалау критерийлері педагогикалық әдебиеттерде әртүрлі көрсетілген. Екіншіден, бағалау, баға қою көп мемлекеттерде біркелкі емес. Бірақ барлығын қорытындылай келе, оқушылардың білім, дағды, іскерліктерін бағалау критерийлері әр бір пәннің мақсат –міндеттерінен, сондай-ақ оқушылардың үлгерімінен келіп шығады десек болады.

«5» баға – а) оқушы программа материалдарын толық меңгерген болса; б) үйренілген тақырыптағы негізгі пікірлерді ашып бере алса; в) меңгерген білімдерді іс жүзінде пайдалана алса; г) тақырыпты баяндауда, жазбаша жұмыстарда қате жібермесе қойылады.

«4» баға – а) оқушы үйренілген тақырыпты білсе; б) оқытушының сұрақтарына қиналмай жауап берсе; в) меңгерген білімдерді іс жүзінде пайдалана алса; г) ауызша жауапта шамалы қате жіберіп, оқытушының қосымша

сұрақтары арқылы қатесін түзетсе, сондай-ақ жазбаша болмашы қате жіберсе қойылады.

«3» баға – а) оқушы үйренілген тақырыпты меңгерген, бірақ өз бетінше түсіндіруде оқытушының айқындаушы сұрақтарына қажеттілікті сезсе; б) сұрақтардың логикалық желісін өзгертіп бергенде, жауап беруге қиналса; в) жазба жұмыста қателері болса қойылады.

«2» баға – а) оқушының үйренілген тақырып туралы түсінігі бар, бірақ тақырыпты меңгермеген болса; б) жазбаша жұмыста маңызды қателер жіберсе қойылады.

«1» баға – а) үйренілген тақырып бойынша түсінігі жоқ болса; б) жазбаша жұмыста өрескел қателері болса қойылады.

Барлық оқу пәндері бойынша баға критерийсі жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарты талаптарына сай белгіленеді.

Аттестатқа бағалар жазылған қосымша беріледі.

Бақылау сұрақтары:

1. Оқушылардың білім алғандығын диагностикалау дегеніміз не?
2. Диагностиканың бағалау мен тексеруден айырмашылығын айт.
3. Бақылау мен тексеру түсініктерін сипатта.
4. Тексеру системасы қадай буындардан тұрады?
5. Бақылаудың тексеруден басқа қадай түрлері бар.
6. Оқушылардың меңгеру нәтижелерін есепке алуда неге көңіл бөлу керек?
7. Бақылау және есепке алудың міндеттері қандай?
8. Оқыту нәтижелерін тексеру және бағалауға қойылатын талаптар қандай?
10. Оқу қызметі нәтижелерін есепке алудың қандай методтары бар?
11. Рейтинг системасы не?
12. Бағалау критерийлерін түсіндір.

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевари». Т.: «Шарқ», 1998.
2. Умумий ўрта таълим муассаса (мактаблари)ларида ўқувчиларининг билимини назорат қилишнинг рейтинг тизими тўғрисида муваққат Низом // Маърифат, 2000 йил, 5-август.
3. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими Вазирлигининг «Ўқувчиларнинг таълим тайёргарлиги даражасини баҳолашда кўпбалли рейтинг тизимига босқичма-босқич ўтиш ҳақида»ги 121-сонли буйруғи.// Таълим тараққиёти, 2002, № 4.
4. «Умумий ўрта таълим муассаса (мактаб)ларида ўқувчиларнинг билимини назорат қилишнинг рейтинг тизими тўғрисида»ги муваққат Низом. //Маърифат, 2002 йил, 5 август.

3. Педагогика(А.Қ.Минавваров умумий тахрири остида) –Т.,1996.
4. Қоянбаев Ж.Б. Педагогика. –А.,2000.
5. Подласый И.П. Педагогика. – М., 2001.
6. Феллов В. Школьному рейтингу — прочную основу. //Учитель Узбекистана №43, 26/ X1 1997; № 46, 3/XII 1997.
7. Шагайдуллина О.Д. Рейтинговая система контроля качества обучения учащихся. Т., Ўқитувчи, 1998.

II БӨЛІМ

ТӘРБИЕ ТЕОРИЯСЫ.

Тәрбиенің заңдылықтары, принциптері, методтары.

1.Тәрбиенің міндеттері мен мазмұны.

Мектепте берілетін **тәрбиенің негізгі міндеттері**: дүниетанымы кең, ой-өрісі жоғары, жан-жақты дамыған адамның негізін қалыптастыру; еңбек, қоғам, отбасы және уақытты пайдалана білуге әзірлеу; кәсіп таңдауға, өз тағдырын өзі шешуге мүмкіншілік жасау; жастардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, өз бетімен білім алуына мүмкіндік жасау.

Тәрбиенің мақсаты тәрбиенің барлық сатысында алға қойған міндеттерге сай, балалардың даму және жас ерекшеліктері ескеріле отырып, тәрбиенің салалары арқылы іске асырылады.

Тәрбиенің салалары: ақыл-ой тәрбиесі, адамгершілік тәрбиесі; еңбек, дене, эстетикалық, экономикалық, құқықтық, экологиялық.

Ақыл-ой тәрбиесінің мазмұнына оқушылардың ойлау қабілетін, дүниеге ғылыми көзқарасын жетілдіру және қалыптастыру, ғылыми біліммен қаруландыру жатады.

Адамгершілік тәрбиесі мазмұнына адамгершілік мінез-құлық нормаларын қалыптастыру: семья, Отанға адал болуды тәрбиелеу, халықтар достығын құрметтеу, адамгершілік парызын сезіну жатады.

Еңбек тәрбиесі оқушыларды еңбекті құрметтеуге, еңбек дағдысына, іскерлікке үйретеді, мамандық таңдауға тәрбиелейді.

Дене тәрбиесі оқушылардың организміні дамытып жетілдіруді, төзімді, епті, батыл болуға тәрбиелеуді өз ішіне алады.

Эстетикалық тәрбие әсемдікке, сұлулыққа талпынатын, одан ләззат алатын оқушыларды тәрбиелеуді мақсат етеді.

Экономикалық тәрбие оқушыларда үнемшілдік, еңбексүйгіштік, іскерлік, бастамашылдық, ықыластылық, құнттылық, тәртіптілік, коллектившілдік сияқты қасиеттерді қалыптастыруды өз ішіне алады.

Экологиялық тәрбие мазмұнына табиғатқа саналы және тәртіпті қатынаста болуды тәрбиелеу, табиғат байлықтарынан тиімді де ұтымды пайдалануға үйрету, келешек ұрпақ үшін өмір сүруге ыңғайлы жағдайды қалдыру рухында тәрбиелеу жатады.

Құқықтық тәрбие — Конституция, мемлекет туралы тағлымды үйрету, үкімет заңдарын құрметтеуге үйрету, баланың құқықтары мен міндеттерін, жауапкершілігін үйрету т.б. мақсат етіп қойған.

2. Тәрбие заңдылықтары. Тәрбие принциптері.

Тәрбиені комплексті жүргізу — тәрбие ісінің тиімділігін арттырады. **Тәрбие процесінің заңдылығы** педагогикалық құбылыстар мен процестердің бір-бірінен объективті түрде байланысып жатуымен сипатталады.

Тәрбие процесінің бірінші заңдылығы — тәрбие процесінің мазмұны қоғамдық ортаның объективтік және субъективтік факторларымен тығыз байланыста болуы.

Екіншісі — жеке адам тәрбиесі мен дамуының бірлігі және өзара байланыстылығы

Үшіншісі — тәрбие процесінің мазмұны жеке адамның ішкі позициясына жасаған ықпалының жоғары болуы.

Төртіншісі — тәрбие процесінің қорытынды нәтижесі бүгінгі өмір талабына сай болуы.

Бесіншісі — тәрбие мен тәрбиелеу бірлігі.

Тәрбие процесінің нәтижелі болуы үшін оның ішкі және сыртқы қарама-қайшылықтарын білу керек.

Тәрбиенің **ішкі қарама-қайшылығы**, яғни жеке адам дамуының қозғаушы күші оқушыға жасалынатын сыртқы әсерлер, педагогикалық ықпалдар мен баланың ішкі позициясы аралығында туындайды.

Ал **сыртқы қарама-қайшылықтар** дегеніміз бұл — мектеп тәрбиесі мен семья тәрбиесінің, мектеп тәрбиесі ықпалы мен қоршаған орта ықпалының, мектеп коллективінің оқушыларға қойған талабының біркелкі болмауы.

Сыртқы қарама-қайшылықтарды болдырмау үшін ата-ана, мектеп, жұртшылық бірлесе, мақсатты түрде жұмыс алып баруы керек.

Тәрбие процесінің заңдылықтары мен қозғаушы күштері тәрбие тиімділігін арттыруда өте қажет екенін білу әрбір тәрбиешінің міндеті. Себебі бұл процесс тәрбие жұмысының бағыттылығын арттырады, мұғалімдер мен оқушылар коллективтері қызметтерін жандандырып, олардың қоғамдық белсендіктері мен еңбекке құштарлықтарын дамытып, педагогикалық еңбектің соңғы қорытынды нәтижесін көре білуге мүмкіндік береді.

Тәрбие принциптері дегеніміз — тәрбие процесінің мазмұнын, ұйымдастырылуы мен әдістерін айқындайтын ережелер, алғы шарттар, талаптар және бағыттаушы қағидалар жиынтығы.

Тәрбиенің мақсаттылық принципі. Педагогикалық жұмыстың жемісті болуы үшін тәрбиенің мақсат-міндеті анық, айқын болуы керек. Тәрбие жұмысының мақсаттылығы, идеялық бағыттылығы тәрбиелік іс-әрекетті бағдарсыздықтан, кездейсоқтықтан сақтандырады.

Тәрбиенің өмірмен байланыстылық принципі. Оқушыларды қазіргі өмірдің барлық саласынан хабардар болуды, өз елінің, халқының өткені мен бүгінгісін білуді, жалпыадамзаттық қадір-қасиеттерді меңгеруді талап етеді.

Жеке адамға талап қоюшылық пен құрметтей білудің бірлікте болу принципі дегеніміз баланы жан-жақты білу, оның қасиеттері мен мүмкіндіктерін, күшті және осал жақтарын айқындау және оның жағымды қасиеттерінің дамуына педагогикалық қолайлы жағдай туғызу, ықпал жасау болып табылады. Балаға жоғары талап қою, оған сенім көрсетумен ұштасуы керек.

Жеке басын сыйлау, оған тым қамқорсымай, ілтипатпен қарым-қатынас жасауды талап етеді

Сана мен мінез-құлықтың бірлік принципі адам бойында, ар-ождан, талғам, мәдениетті мінез-құлық, адамгершілік қадір-қасиеттердің үйлесімді дамуын қажетсінеді.

Балалардың жас және дара ерекшеліктерін есепке алу принципі. Мұнда тәрбиенің нақты міндеттері мен оқушыларға қойылатын талап олардың жас және дара ерекшеліктеріне, тәрбие деңгейіне тәуелді болуы керек.

Тәрбие жұмысында **адамның жақсы қасиеттеріне арқа сүйеу принципі** өте жоғары бағаланады. Бұл өсіп келе жатқан жас ұрпақтың жақсы қасиеттерін дамыту, оны жаман әдеттерден сақтандыру, оған сеніммен қарау деген сөз.

Тәрбие жұмысының табысты болуы үшін **семья мен мектеп әрекетінің бірлігі принципінің** де үлкен маңызы бар. Егер мектеп пен семьяның балаға беретін тәрбиесінде кереғарлық болса, онда бала моралдық негіздерді игере алмайды.

Сонымен, тәрбие процесінде барлық тәрбие принциптерінің негізінде **педагогикалық ықпалдың бір-бірімен байланыстылығы, сабақтастығы принципі** жүзеге асырылады.

3. Тәрбие методтары және оны классификациялау туралы түсінік.

Тәрбие методтары дегеніміз тәрбиеші мен тәрбиеленушінің бірлесе отырып тәрбиелік міндеттерді шешуге арналған іс-әрекетінің тәсілі болып табылады.

«**Метод**» грек тілінен алынған болып, жол, тәсіл, әдіс мағынасын білдіреді. А.С.Макаренко тәрбие методын баланың жеке басына ықпал етудің құралы деп көрсетті. Қазіргі заман психологтары тәрбие методын қолданғанда адам бойындағы қасиеттерді (санасы, сезімі, сенімі, мінез-құлқы, әдет-дағдысы) ескеру керек екендігін айтады.

Педагогикада тәрбие методымен бірге **тәрбие құралдары, тәрбие тәсілдері** деген ұғымдар да бар.

Тәрбие құралдары дегеніміз арнайы тәрбиелік міндетті шешуге арналған, мақсат көзделіп ұйымдастырылған методикалық жолдар.

Тәрбие құралдарына: өнер, әдебиет, оқу, спорт, ойын, музыка, архитектура, ақпарат құралдары жатады.

Тәрбие тәсілдері дегеніміз тәрбие әдісінің жеке бір бөлігі. Ол тәрбие әдісінің әрекетін, қажеттілігін, тәрбиелік мәнін айқындайды.

Тәрбие тәсілі тәрбие методтарына тәуелді болады. Тәрбие методтары мен тәсілдері өзара тығыз байланыста болып, педагогикалық процеске қарап тәуелсіз әдістер және методикалық тәсілдер сипатында жүзеге келеді.

Мәселен, оқытушы бірінші рет сенбілік өткізгенде оқушыларға алдын шүберекті қалай жуу керек екендігін, онымен партаны қалай сүртуді, еденді жуу үшін парталарды қай жаққа және қалай жылжытып қоюды түсіндіреді

және көрсетеді Оқытушының міне осы түсіндіруі методикалық тәсіл болып табылады. Балалармен тәрбиелік жұмыстар алып барғанда кинофильмдер, балалардың ойындары, денешынықтыру, спорт жұмыстары және үйірмелер **тәрбие құралдары** қызметін атқарады.

Тәрбиенің нәтижесі тәрбие процесін ұйымдастыру методтары, құралдары және тәсілдерінен пайдалануға, оларды біргелікте алып баруға байланысты болады. Тәрбие методтары оқушыларды әлеуметтік өмір оқиғаларын, адамдар арасындағы байланыстарды, өзара қарым-қатынастарды білуге, ондағы тәртіп-ережелерге мойынсынуды үйретуі керек. Бала өсіп-ұлғаюымен бірге өзі қоршаған ортадан жақсы әдеттер мен жаман әдеттерді үйренеді. Сондықтан да тәрбие методтары баланың мінез-құлқына да түзетулер енгізіп баруы керек.

Тәрбие методтары олар орындайтын тапсырмаларға қарап төмендегі **негізгі топтарға ажыратылады (классификацияланады):**

1. Жеке адамның қоғамдық санасын қалыптастыру методды.
2. Оқушыларда іс-әрекетті ұйымдастыру, қарым-қатынас жасау және қоғамдық мінез-құлықты қалыптастыру методды.
3. Оқушылардың мінез-құлқы мен іс-әрекеттерін ынталандыру методды.
4. Мінез-құлық, іс-әрекетке бақылау жасау, өзін-өзі бақылауды ұйымдастыру және өзіне-өзі баға беру методтары.

Жеке адамның қоғамдық санасын қалыптастыру методды. Бұл әдіске түсіндіру, әңгіме, үлгі-өнеге, лекция, пікірталас жатады. Бұл әдісте негізгі құрал — сөз. Бұл топтағы әдістерді сендіру әдістері деп те атайды. **Сендіру** дегеніміз оқушылардың ақыл-ойы мен сезімін жандандыру, адамгершілік жайлы түсініктері мен ұғымдарын қалыптастыру, жағымсыз әдеттерін жою үшін сана-сезімі мен еркіне әсер етуді айтамыз.

Түсіндіру әдісі әдетте бастауыш класс оқушылары арасында кеңінен қолданылады. Балаларға белгілі бір қасиетінің адам үшін қажет екендігін өмірлік мысалдармен оқиғалармен, үлгі-өнеге ретінде баяндап беруді түсіндіру дейміз.

Оқулықтардағы метариалдардан да пайдаланып түсіндіруге болады. Қарапайым түсіндіру жолымен оқушы санасына енгізу қиын болған пікірлер көркем образдар арқылы түсіндіріледі. Көркем образдар түсіндірудің ең қажетті формасы болып есептелінеді. Көркем образдар балаларды іске салады, олардың адамгершілік қасиеттерін оятуға көмектеседі

Оқушылардың қоғамдық санасын қалыптастыруда қолданылатын тағы бір әдіс **үлгі-өнеге әдісі**. Оқытушы адамгершілік, мораль нормаларының маңызы, оған мойынсынудың пайдалы екендігін, адал еңбек адамға құрмет әперетіндігін көрсету үшін үлгіден пайдаланылады. Бұл әдістен халық педагогикасында кең пайдаланылған. Ата-бабаларымыз өз перзенттерін әрқашан жақсы адамдардан, даналардан, ұлы кісілерден үлгі алуға үндеп келген. Мектепте оқушыларға батырлардың Отан үшін, келешек ұрпақтардың бақыты үшін алып барған күрестері, еңбек ардагерлері, соғыс ардагерлері, олардың ерліктері жайлы әңгімелерді оқытушы баяндап беру керек. Олар

жайында жазылған роман, повесть, дастан және әңгімелерді оқуға шақыру керек.

Сонымен бірге мектепте, класс жетекшілері, оқытушылар ата-аналармен бірге жұмыс алып баруы және ата-аналар өз балаларына үлгі көрсетуі жайлы әңгімелер жүргізуі керек.

Себебі, бала алдымен ата-анаға және жанұядағы адамдарға еліктейді. Олардан үйренеді және үлгі алады. Халқымызда «Құс ұясында көргенін істейді», «Анасын көріп, қызын ал» деген мақалдар бар. Жақсы жанұяда тәрбиеленіп жатқан бала мектепте берілетін тәрбиені тез бойына сіңіріп алады. Ал мәдениетсіз жанұяда тәрбие алып жатқан баланың мектепте алған тәрбие жайлы түсініктері ата-анасының оларға қарсы сөздері арқылы баланы қолайсыз жағдайға қалдырады, бала екіленіп қалады.

Тәрбие ісінде оқытушының абыройы үлкен күш. Себебі оқушылар үшін оқытушының әрбір әрекеті үлгі болып саналады. Сондықтан да оқытушы өз пәнін жоғары дәрежеде білуі, өз тәрбиесіндегі балаларды құрметтеуі керек, әдепті болуы және оқушылар арасында үлкен құрметке ие болуы керек.

Тәрбиеде **пікірталас** методы да кеңінен қолданылады. Бұл метод жәрдемінде оқушылар адамгершілік және әдепке, эстетика, саясат, әлеуметтік өмірге байланысты мәселелерді шешіп өздері үшін шешім қабылдайды.

Пікірталас пен бәсекелесу, тартысу арқылы оқушылардың өз түсініктерін және дәлелдемелерін айтуға, өз пікірін және көзқарастарын айтуға, өз пікіріне басқаларды сендіруге үйретеді

Жеке адамда қоғамдық мінез-құлықты қалыптастыру және іс-әрекетті, ұйымдастыру методы. Бұл әдіске педагогикалық талап орнату, үйрету, қоғамдық пікірлер, жаттығу, тәрбиелеушілік ситуация туғызу әдістері жатады. Бұл әдіс көмегімен оқушылардың еңбекке жауапкершілігі, қоғамдық мінез-құлқы, тәжірибесі, қарым-қатынас жасау дағдысы, белсенді өмірлік позициясы қалыптасады. Мектепте оқытушы оқушылар өмірін белгілі бір педагогикалық мақсатты көздеп ұйымдастыру арқылы қоғамдық мінез-құлыққа байланысты әдеттерді қалыптастыруы мүмкін.

Оқушылар **іс-әрекеті мазмұнына** ойын, қоғамдық пайдалы еңбек, түрлі тапсырмалар мен балалар режимдерін кіргіземіз. Қоғамдық пайдалы еңбекте оқушылар ортасында әрбір оқушының индивидуал қасиеттерін есепке алу керек. Қоғамдық пайдалы еңбекте оқушылар, жастар ұйымдары, оқытушылар және класс жетекшілері басшылық етеді. Мектепте қоғамдық пайдалы еңбекте оқушылар мектеп айналасын тазартады, темір-терсек, маклатура жинайды және тағы басқа жұмыстарды атқарады. Ал мектептен тыс қоғамдық пайдалы еңбекте оқушылар, әсіресе ауыл мектептеріндегі оқушылар, егін жинауға, мақта теруге көмектеседі.

Оқушының мектеп және жанұядағы күн тәртібі **жаттығу және және үйрету** міндетін орындайды. Мектеп және жанұядағы күн тәртібі, іс-әрекет түрлерінің уақыт бойынша анық белгіленуі оқушыларды өз қалауларын басқаруға мәжбүр етеді (балалармен футбол ойнағысы келсін, алдын сабағын

орындағаны жөн), балаға бір- екі жұмысты орындаумен бірге жақсы әдеттер жүйесін қалыптастыруда көмектеседі.

Тапсырма жүйесі де баланың әлеуметтік активтігін түрлендіруге көмектеседі. Оқытушы балаларға мектепке келген күннен-ақ төмендегі тапсырмаларды орындауға үндейді.

«Кезекші, балаларға дәптерлерді таратып шық», «Құндыз, біз оқып болған кітаптарды кітапханаға алып барып бер». Бұл сияқты тапсырма балада еңбексүйгіштік қасиетін дамытады. Оқушылар тапсырманың әлеуметтік маңызын білулері, коллектив оларға тапсырған жұмыстардың қажеттілігін түсінулері керек; тапсырмаларды әрбір баланың қызығулары, мүмкіндік жағдайларына қарап беру керек; тапсырмаларды бөліп берумен ғана шектеліп қоймай, әрбір оқушыны оларды орындауға үйрету керек.

Оқушылардың мінез-құлқы мен іс-әрекетін ынталандыру методтары. Бұл топқа мадақтау, жазалау, жарыс жатады. Олар мектеп оқушыларының қылықтары мен іс-әрекеттерін қуаттау және айыптау, олардың жағымды қылықтарын мақтау, ал теріс қылықтарын тежеу мақсатында қолданылады.

Мадақтау — оқушылар тәртібін, мінез-құлқын бағалап және көтермелеп отыруда педагогикалық ықпал етудің тиімді жолы болып табылады.

Мадақтаудың түрлері: мақұлдау, алғыс айту, мақтау, сыйлық беру, маарапаттау. Мадақтау оқушының өзінің адамгершілігін сезінуіне, өзінің мінез-құлқы мен көңіл-күйіне бақылау жасауға, өзін-өзі тәрбиелеуге көмектеседі. Жақсы істерді жалғастыруға тырысады. Мадақтаудан алған әсері оқушыны теріс әрі келеңсіз істерден сақтандырып отырады.

Жазалау — педагогикалық ықпал етудің бір жолы. Мұғалім мектептегі жазалау шарасына ерекше ептілікпен әрі ойланып қарауы тиіс. Жазалау баланың жағымсыз мінез-құлқы мен іс-әрекеті теріс екендігін түсіндіру, жасаған қылмысына айыпты екендігін ұғындыру және осыларға қынжыла- тындай мақсатын көздейді.

Оқушыны жазалағанда құрметпен қарай отыру керек, баланы кемсітуге, қорлауға болмайды. Әдеппен, әділеттілікпен жазалау керек.

Жазаның түрлері оқушылардың жас және дара ерекшеліктеріне сай болуы керек. Жазаның түрлері: ескерту, сөгіс, мектептен шығару.

Мінез-құлық пен іс-әрекетке бақылау жасау, өзін-өзі бақылауды ұйымдастыру және өзіне-өзі баға беруді жүзеге асыру методтары. Бұл топқа педагогикалық байқау, тәрбиелілікті анықтауға арналған әңгіме, сұрақ-жауап, шығарма жазу, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі сендіру (аутотренинг), жаттығу, оқушылардың іс-әрекеттерінің нәтижесіне талдау жасау методтары жатады.

Тәрбиенің бұл топтағы методтары тәрбие процесін жетілдіру талаптары мен оның барысында, нәтижесінде объективті баға беру үшін қолданылады.

Тұтас педагогикалық процесте оқушылардың мінез-құлқы мен іс-әрекетіне педагогикалық байқау, бақылау жүргізу, олардың өзін-өзі тәрбиелеуін ұйымдастыру тәрбие жұмысы нәтижелерінің көрсеткіші болады.

Осыған орай тәрбие әдісі ретінде педагогикалық байқау, тәрбиелікті анықтауға арналған әңгімелер өткізу, ауызша және жазбаша анкета тапсыру, тестілер ұйымдастыру, тәрбиелік мақсат көздеген шығармалар жазу, оқушыларды өзін-өзі сендіруге үйрету, оқу-тәрбие процесінің барысындағы оқушылардың барлық іс-әрекеттеріне талдау жасау, қорытынды шығару әдістері айқындалған.

Сонымен, әр топтағы көрсетілген тәрбие методтары екі жақты тәрбие ықпалын сипаттайды: бір жағынан, бұл методтар жеке адамның әлеуметтік адамгершілік ережелерді саналы меңгеруіне ықпал жасайды. Екінші жағынан, тәрбиеленушілердің әртүрлі іс-әрекетте, мінез-құлықта, қарым-қатынас жасауда белсенді азаматтық позицияда болу қажеттігінен туындайды.

4.Тәрбие әдістерін дұрыс таңдау және олардан тиімді пайдалану.

Тәрбиенің түрлі әдістерін таңдау мұғалімнің творчествосына, педагогикалық шеберлігіне байланысты. Себебі тәрбие методтары — тұтас педагогикалық процестің заңды бір құрамы.

Тәрбие методтары тәрбиенің мақсатына, мазмұнына, принциптеріне және нақтылы педагогикалық жағдайлардағы міндеттерді шешуге бағынышты болады.

Мұғалім барлық жағдайға бірдей тәрбие әдісі болмайтынын білуі керек. Бір жағдайда оң нәтиже берген әдіс, басқа бір жағдайда балаға тіптен теріс әсер етеді. Сондықтан тәрбиеші әдістерді қолдануда педагогикалық-психологиялық талаптарды білуі қажет.

Бала тәрбиесінде олардың дара және жас ерекшеліктерін зерттеп, оқу-тәрбие процесін бала дамуының заңдылықтарына сүйене отырып ұйымдастыру керек.

Тәрбиеші жеке адаммен, топпен, оқушылар коллективімен жұмыс жүргізгенде тәрбие процесінің ұзаққа созылатын үздіксіз әрі комплексті ерекшелігін ескеруі қажет.

Тұтас педагогикалық процесте тәрбие әдісінің бірнеше түрін қолдану тиімді болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

- 1.Тәрбие заңдылықтары мен принциптеріне сипаттама бер.
- 2.Тәрбие методтары, тәсілдері, құралдары дегеніміз не?
- 3.Тәрбие методтарын топтастырудың (классификациялаудың) шарттылығы неде?

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т. Шарқ, 1997.
2. Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий таҳрири остида). Т., Ўқитувчи, 1996 й.
3. Сағиндықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1999.
4. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999.

Жеке адам және балалар тәрбие коллективі.

1. Жеке адамның коллективтік қарым-қатынасты қажетсінуі. Коллектив туралы түсінік.

Адам өзін қоршаған ортамен үнемі қарым-қатынаста өмір сүреді және жетіліп отырады. Адамдардың ортасында өмір сүру арқасында жеке адамның тілі, сөзі, ақыл-ойы, мінез-құлқы, іс-әрекеті, қарым-қатынасы, қабілеті, еңбек ету дағдылары, сезімдері дамиды.

Адамдардың жинақтаған тәжірибелерін үйреніп, өзіндік тәжірибелер топтайды. Сол арқылы өзін де, қоршаған ортасын да өзгерте алады.

Адамдардың бірігіп, бір мақсатта белсенді іс-әрекет етуі нәтижесінде қоғам дамиды.

Адамзат ежелден-ақ татулықта, достықта, ынтымақта бірлесіп өмір сүруді мақсат еткен. Оған мысал ретінде халық педагогикасы үлгілерін қарастырайық.

Ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келе жатқан балалар ойынының қайсысы болмасын бірнеше баланың қатысуын талап етеді. Әсіресе жарыс формасында өтетін ойындарда балалар бірін-бірі түсінісіп, көмектесіп, қолдап-қуаттап отырады. Нәтижеде олар намысшыл, коллектившіл, бірін-бірі құрметтеу сияқты қасиеттерге ие болады. Мысалы, «**Ақ терек-көк терек**» ойыны.

Ғасырлар асып бізге жеткен мақал-мәтелдер де, ертегілер де, жыр-дастандар да бірлікті, ынтымақты, көпшіліктің құдіретті күш екенін, көптен жау да қашып құтыла алмайтынын насихаттап келеді.

Міне, осы айтылғандардан көрініп тұр әрбір адам өмір сүру үшін белгілі бір адамдармен және адамдар тобымен қарым-қатынасты қажет етеді.

Адамдарды белгілі бір мақсатты іс-әрекет негізінде біріктірудің ұйымдық формасы **коллектив** деп аталады.

Коллектив латын сөзі болып (*collectivus*) жинақтау деген мағынаны береді.

Коллектив проблемасын бірнеше қоғамдық ғылымдар зерттейді. Ал педагогика ғылымы оқушылар коллективін ұйымдастыруды, тәрбиелеуді, коллективтің тәрбиелік ықпалын зерттейді.

Баланың дамуы коллективке, коллективтегі қарым-қатынасқа, даму дәрежесіне байланысты болады деген пікірді біздің эрамызға дейін өмір сүрген батыс фиолосфтары да, орта ғасырлық энциклопедист ғалымдар да айтқан.

Мысалы, Абу Али ибн Сино баланың жан-жақты жетілуіне игі ықпал ететін коллективті түрде оқытудың мәнін ашып берді.

Әйтседе, коллектив теориясы туралы ғылыми еңбектер XX ғасырдың 20-жылдарынан бастап кең түрде жарық көре бастады.

А.В.Луначарский, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, С.Т.Шацкий сияқты көрнекті педагогтар мен қоғам қайраткерлері оқу-тәрбие процесінде оқушыларда коллективизм сезімін тәрбиелеуді насихаттады. А.С.Макаренко балаларды коллективте тәрбиелеу теориясының неізін жасай отырып, жас өспірімдерді жастайынан бірлесіп ынтымақта өмір сүруге, еңбек етуге үйрету керек деп есептейді. Оның пікірінше, коллектив адамдардың жай ғана жиынтығы емес, ол жалпы мақсатқа жетуді алға міндет етіп қойған, қоғамға пайда тигізуге әрекет етушілер тобы.

XX ғасырдың соңғы он жылында А.В.Мудрик, Л.И.Новикова, Л.Ю.Гордин, Т.А.Куракин сияқты орыс педагогтары тәрбие коллективін ұйымдастырудың тиімді жолдарын, методтарын анықтауға, коллективтік қызметті дамытудың методтарын істеп шығуға, коллективтің тәрбиелеу функциясын дамытуға арнаған ғылыми еңбектерімен балалар коллективінің тәрбиелік ролін жан-жақты ашып берді.

И.Ф.Козловтың анықтауынша, **тәрбие коллективі – бұл балалар өмірін тәрбиелейтін ғылыми ұйымдастырылған система.** Тек коллективтік тіршілік әрекетте ғана жеке адамның интеллектуал-адамгершілік бағыты, оның азаматтық позициясы және қоғамдық мәні бар іскерліктері мен дағдылары қалыптасады.

Мектептің оқушылар коллективі адамдардың коллективтік бірігуінің ерекше ұйымдық формасы болып табылады. Оқытудың кластық-сабақтық жүйесіне орай бір жастағы және білімдері бір деңгейдегі барлық оқушылар кластарға біріктірілген. Сондықтан оқушылар коллективі **класс коллективі** деп те аталады. Оқушылар коллективін оқу ісі біріктіреді.

Педагогтар коллективі, класс коллективтері және оқушылардың мектептегі қоғамдық ұйымдары **мектеп коллективін** құрайды.

Атақты педагог А.С. Макаренко атап көрсеткен коллективті сипаттайтын міндеттер бүгін де өз мәнін жойған жоқ. Ол **міндеттер** төмендегілер: 1) коллектив алдында айқын мақсат болуы; 2) барлық коллектив мүшелерінің қоғамдық мақсатқа бағытталған іс-әрекет жасауы; 3) коллектив мүшелерінің бірлігі және әрқайсысының өзіндік пікірі болуы; 4) коллектив мүшелерінің өз арасындағы міндеттерді ұқыпты орындауы; 5) қатаң түрде орнатылған тәртіптің болуы, оны коллектив мүшелерінің ерікті түрде орындауы; 6) коллективтегі жеке адамдардың өз мүшелері үшін коллектив алдындағы жауапкершілігі; өзара көмек, өзара бақылау, жолдастық сезім, қайырымдылық қарым-қатынастың болуы.

Коллективтің бұл сипаттары, белгілері коллективтің даму, өсу, қалыптасу жолында бір-бірімен байланысты құралады.

2. Мектепте балалар коллективін ұйымдастыру жолдары.

Оқушылар коллективі оқу процесінде, еңбекте, мәдени және спорт жұмыстарында қалыптасады.

Оқушылар коллективін ұйымдастыруды ең алдымен талап қоюдан бастайды. Оқытушы балаларды зерттеп біліп алғаннан кейін, оларға талап қояды. Талап түсінікті, нанымды, балалар орындай алатындай болуы керек. Талапты нықтап, жігерлі түрде айту керек және оның орындалуын бақылап отыру керек. Талап біртіндеп қиындатылады.

Коллективті ұйымдастырудың басты шарттарының бірі - активтермен жұмыс істеу.

Коллективті тәрбиелеуде коллективтен активтерді іріктеп алудың, олармен жұмыс істеудің маңызы зор. Басында активтер көп болмауы керек. Беделді, ұқыпты, қолынан іс келетін оқушылардан іріктеп алынған активтер тобымен мұғалім санасып іс алып баруы керек. Оларға тапсырмалар беріп, мәселелерді талқылап отыру керек. Сонда бүкіл класс активтердің айтқандарын тыңдайды. Активтердің беделін нығайтып отыру арқылы мұғалім оқушыларды олардың маңына топтастыра түседі. Бірақ активтермен ғана істеп, оқушылардың пікірімен санаспауға болмайды. Оқушылармен де ақылдасып отыру қажет, ал активтерді көбірек көмекке шақыру тиімді.

Коллективті ұйымдастыру және тәрбиелеудің тағы бір жолы — параллелді ықпал ету.

А.С.Макаренко жеке адамға әрі коллектив активінің, әрі мұғалімнің қатар талап етуін **параллелді әсер ету принципі** деп атаған.

Мұғалімнің оқушыға талап қоюы коллектив, коллективтің активтері арқылы жүргізілсе, онда коллектив нығайып, өсе бастайды.

Оқушылар коллективін құрудың және нығайтудың маңызды жолының бірі— **коллектив алында мақсаттың - перспективаның** болуы.

Коллективпен істеудің теориялық негізін салған А.С.Макаренко коллектив алдында мақсат тұрса ғана, коллектив мүшелерінің бәрінде перспектива айқын болса ғана, коллектив алға жылжып отырса ғана, ол өмір сүре алады деген еді. Ол оқушылар коллективінің алдында **жақын, орта және алыс перспективалар** болатынын көрсеткен.

Жақын перспектива — оқушылардың күнделікті өмірдегі орындайтын жұмыстары. Бұған ертең болатын жарыс, қызықты кездесеу, экскурсия, кеш т.б. жатады.

Орта перспектива — уақыт жағынан едәуір дайындықты қажет ететін, оқушыларды қызықтыратын, іздендіретін коллективтік іс-әрекеттер. Мысалы, кластар арасындағы жарыс, олимпиада, мерекелік кештер, диспут т.б.

Алыс перспектива — уақыт жағынан неғұрлым алыс және әлеуметтік жағынан мәнді жұмыстар. Оған мамандық таңдау, келешекте өз еңбегі арқылы Отанға пайда тигізу сияқты коллектив мүшелерінің жеке перспективалары жатады.

Ұйымдасқан коллективті біріктіре түсетін, нығайтатын өз **дәстүрлері, салттары** болуы керек.

Дәстүр — коллектив өмірінде орныққан, қалыптасқан тәжірибелер. «Дәстүрлер арқылы тәрбиелеу, оларды сақтау — тәрбие жұмысының аса маңызды міндеті» деген еді А.С. Макаренко.

Қазіргі мектептерде мынадай дәстүрлер анықталған:

— дәстүрлі көпшілік шаралар (мектеп мерекелері, олимпиадалар, дәстүрлі жиындар);

— мектеп өмірінің маңызды оқиғаларына байланысты салтанатты жиындар (**соңғы қоңырау**);

— оқушылардың іс-әрекетіне қатысты дәстүрлер. Бұған мысал: барлық шараларды уақытында бастау, өз күшімен жауап беру, нашар үлгеретіндерге көмектесу, ауырған кластасының үйіне барып жағдайын сұрау, тазалықты сақтау, өзін мәдениетті ұстау.

Мектепте қалыптасқан дәстүрлер коллектив дамуының жаңа деңгейінің көрсеткіші болып табылады.

3. Коллективтің даму сатылары.

Коллективтің дамуы ұзақ та күрделі процесс. Көптеген зерттеушілер коллективтің дамуын 3 кезеңге бөліп қарастырады.

Бірінші кезең — коллективтің қалыптасу сатысы. Бұл кезеңде коллектив алдына оқытушы яки тәрбиеші талапты тікелей өзі қояды. Егер талап дұрыс қойылып, оның орындалуы бақылап барылса, онда оқытушы коллектив мүшелерін біліп алады, қандай тәрбие методтарын қолдауды анықтап алады, оқушылардың қабілетін анықтайды.

Екінші кезең — коллективтің құрылған сатысы. Коллектив дамуының бұл сатысында активтер тобы құрылады. Мұғалімнің талаптарын саналы түсініп, өздеріне қойған бұл талаптарды активтер тобы коллектив мүшелеріне жеткізеді. Оқушылар біртіндеп өзін-өзі басқаруға көшеді. Іс-әрекеттері күрделене түседі. Оқушыларға мұғаліммен қатар активтер өз тарапынан инициатива және белсенділік көрсетіп, тәрбиелік ықпал етіп отырады.

Үшінші кезең — коллективтің ең дамыған сатысы. Бұл кезеңде коллективте қоғамдық пікір пайда болады. Коллектив мүшелері бірін-бірі қолдап отырады. Ортақ коллективтік істер класты қызықтырады. Кез келген оқушы туралы кластың дұрыс пікірі болады. Осындай кезеңге жеткен коллектив педагогикалық тұрғыдан қарағанда толық мағынасындағы коллектив болып табылады. Ол коллектившілдікті тәрбиелеу құралы қызметін атқарады және жан-жақты тәрбие берудің қуатты факторына айналады.

Коллектив дамуының барлық кезеңінде де педагогикалық бақылау, талап қою, оқушылардың дербестігін дамыту қатар жүруі керек.

4. Жеке адам мен коллективтің өзара әсері.

Коллектив туралы мәселеде жеке адам мен коллектив арасындағы қарым-қатынас орталық мәселе болып есептелінеді. Коллективтің жеке адамға тигізетін тәрбиелік ықпалы күшті. Егер коллективпен жеке адамның қаты-

насы бұйыру, талқылау, қорқыту, сенімсіздік туғызу, күдіктену формасында жүргізілсе, онда коллектив ыдырап көтеді. Жеке адам коллективтен алшақтай бастайды, өзін артықша сезінеді, коллективтің жұмысына араласа алмай қалады.

Сондықтан жеке адам мен коллектив арасындағы қарым-қатынаста зілсіз сөйлеу стилі қолданылуы керек. Тәрбие процесінде оқушыларға жеке-дара қатынас жасау талап етіледі.

Бұл салада мұғалімнің басты міндеті — әрбір баланың коллективтегі позициясы қалай болатындығын берік есте сақтау.

Коллективтік іс-әрекетте әрбір оқушының іс-әрекеті басқалармен тығыз байланыста болады. Мұндай жағдайда коллективизм сезімі туады. Бұл қарым-қатынас басқаның ісіне енжарлық туғызбай, керісінше бір-біріне көмектесу, өз жолдасының ісіне қуану не ренжу, мақтану не намыстану сияқты әртүрлі қатынастар жүйесін туғызады.

Коллективизм сезімі болған жерде коллективтің жеке адамға және жеке адамның коллективке ықпалы күшті болады.

Бақылау сұрақтары:

1. Коллектив дегеніміз не?
2. Коллективті ұйымдастыру не үшін қажет?
3. Оқушылар коллективі туралы айт.
4. А.С.Макаренко коллективтің алдына қандай міндеттер қояды?
5. Оқушылар коллективін ұйымдастырудың жолдары қандай?
6. Перспектива дегеніміз не?
7. Параллелді ықпал етуге мысал келтір.
8. Коллективтің даму сатылары қандай?
9. Жеке адам мен коллективтің біріне-бірі ықпалы қандай болады?
10. Өз коллективтің туралы айт.

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т., 1997.
2. Ўзбек педагогикаси антологияси. Т., 1995 й.
3. Педагогика. (Минавваров А.К. умумий тахрири остида).Т.,1996 й.
4. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1996 ж.
5. Подласый И. Педагогика 1999 г.
6. Макаренко А.С. Ұстаздық дастан. А., 1985.
7. Айтмамбетова Б.Р., Бейсенбаева А. А. Коллективті қалыптастыру және оқушының жеке басына оның ықпалы. А., 1991.

Оқу орындары, семья және жұртшылықтың бірлескен тәрбие жұмысы.

1. Қазіргі дәуірде тәрбие жұмысын бірлесіп жүргізуді жетілдіру мәселелері.

Өсіп келе жатқан жас ұрпақты жан-жақты тәрбиелеу, олардың интеллектуал қабілетін дамыту, оларда жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру — қазіргі күннің ең өзекті мәселелерінің бірі.

Республикамыздың Президенті И.А. Каримов тәуелсіздігіміздің алғашқы күндерінен бастап-ақ жастар тәрбиесіне баса назар аударып келеді. Бұл жөнінде бірнеше қаулы мен заңдар қабылданды. Әсіресе «Білім беру туралы» Заң мен «Кадрлар даярлаудың ұлттық программасы» қабылдануының маңызы зор.

Жас ұрпақ тәрбиесінің мемлекеттік саясат дәрежесіне көтерілуі үлкен мәнге ие. Себебі бала тәрбиесі баршаның ісі болуы керек. Егер мектептің яки семьяның өзіне ғана жүктеп қойсақ, бала тәрбиесінде ақсау пайда болады.

Баланы тәрбиелеуде, оның өмірге көзқарасын қалыптастыруда, семьяның, жергілікті қоғамдық ұйымдардың, өндіріс орындары өкілдерінің және ол білім алатын мектептің тәрбиелік жұмыстарды бірлесе, кеңесе отырып жүргізуінің тәрбиелік ықпалы күшті. Бұлардың бірлесе отырып ұйымдастыратын қызықты кездесулері, саяхаттары, туған жердің тарихын үйрену, табиғатын қорғау, тазалығын сақтау бойынша шаралары, ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды үйрену бойынша мәдени істері, әлемнің толғақты мәселелері бойынша сұхбаттары т.с.с. жас өспірімдерді жан-жақты тәрбиелеп қана қоймайды, оларды ғасыр індеттері — наркомания, СПИД, жыныстық азғындық, маскүнемдік, діни-экстремистік ағымдардан сақтайды. Баланың өсіп-жетілуіне ықпал етуші барлық тәрбиелік құралдар бір мақсат жолында біріксе, балаға сырттан ешқандай күш әсер етпейді. Оның айналасын қоршаған орта — әке-шешесі, мектебі, дос-жолдастары, ауыл-аймақ, ақпарат құралдары баланы мәпелеп өсіреді, қоғамға пайдалы азамат етіп тәрбиелейді.

Міне, сондықтан жан-жақты жетілген жастарды тәрбиелеуде мектеп, семья және жұртшылықтың өзара бірлесуіне талап күшейіп отыр. **Мектеп** тәрбие жұмысын педагогикалық жағынан дұрыс жүргізетін тәрбиешілерге және мүмкіндіктерге ие. Ал мектептен тыс жүргізілетін тәрбие жұмыстары барлық уақыт та педагогикалық-психологиялық заңдылықтарға тура келе бермейді, мектептің талаптарына сай бола бермейді. Нәтижеде мектептің оқушылармен алып баратын тәрбиелік жұмыстарының әсері бәсеңдейді. **«Аққу, шортан һәм шаяндағы»**ға ұқсап бала екі ортада қалады. Мектептің алдында да, семьяның алдында да проблема пайда болады. Жұртшылық кімді айыптарын білмейді. Бұдан қоғам зардап шегеді. Ал бала қоғамда өз орнын таба алмай әлек болады. Осындай келеңсіз оқиғаларды болдырмау үшін мектеп, семья, қоғамдық ұйымдар және өндіріс орындары өзара бірлесіп тәрбие жұмыстарын алып баруының мәні үлкен. Қазіргі күнде ауылдық кеңес-

терде, махаллаларда, кварталдарда балалар және жасөспірімдермен жұмыс істейтін бөлімдер бар. Сондай-ақ, кәмелетке толмаған балалармен істейтін инспекциялар да бар. Бұл қоғамдық ұйымдар жергілікті жердегі жұртшылықпен бірігіп тәрбиелік жұмыстарының бағытын мектептің тәрбие жұмыстарына бұрса, ата-аналармен бірге бала тәрбиесіне жауапкер екенін сезінсе, онда қоғамға шын мәніндегі салауатты, дені-басы сау, рухы сергек, адамгершілік қасиеттері жоғары, білімді, еңбексүйгіш, Отаны, халқы, ата-анасы алдындағы жауапкершілікті сезінетін азаматты жетілдіріп берген болар едік.

2. Мектеп — жан-жақты тәрбие берудің жетекші буыны.

Қоғам, еңбек коллективтері, мектеп, семья, ақпарат құралдары т.с.с. әлеу меттік тәрбие институттары деп аталады. Осылардың ішінде жас ұрпаққа жан-жақты тәрбие берудегі жетекші буын **мектеп** болып табылады. Мектептің педагогикалық ұжымы семья, еңбек коллективтерінің бала тәрбиесіндегі үздіксіз жұмысын бағыттап, бақылып отырады.

Мектептің ата-аналармен алып баратын жұмысы мектеп ата-аналар комитеті арқылы жүргізіледі. Әрбір мектепте тәжірибелі, үлгілі, сыйлы ата-аналардан «Ата-аналар комитеті» құрылады. **Ата-аналар комитеті** бала тәрбиесінде мектепке жәрдем береді, мектептің ата-аналармен байланысын нығайтады. Комитеттің құрамында жалпыға бірдей оқу, ата-аналардың педагогикалық мәдениетін көтеру, мәдени-көпшілік және спорттық-денсаулық жұмыстары бойынша комиссия құрылады.

Бірінші комиссия балаларды мектепке қабылдау, оқушылардың үй жағдайын зерттеу, тәртіп бұзушылықтың, үлгермеушіліктің себебін ашу, мұғалім, ата-ана, жұртшылық өкілдерінің тәрбиеге бағытталған күшін ұйымдастыруға қатынасады.

Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін көтеру комиссиясы оларға арналған лекцияларды жоспарлауға, семьяда бала тәрбиелеудің озат тәжірибелерін зерттеу, жинақтау және таратуға қатынасады.

Мәдени-көпшілік және спорттық-денсаулық комиссиясының міндеті — экскурсиялар, кештер мен ертеңгіліктер, қоғамдық пайдалы еңбек, туристік жұмыстар, жазғы еңбек және демалыс лагерлері жұмысын ұйымдастыру болып табылады.

Ата-аналар комитетінің құрамында «Әкелер кеңесі», «Әже ақылы», «Аналар кеңесі» сияқты кеңестер құрылуы мүмкін. Бұл кеңестер жоғары класс оқушыларына жалпыадамзаттық және ұлттық тәрбие беруде үлкен роль атқарады.

Дәл осы құрылымда класс жетекшісі де ата-аналармен жұмыс алып барады. Ата-аналармен жеке пәндерді оқытатын мұғалімдер де жұмыс алып баруы керек. Мұнда мұғалім оқушының сабақ оқу, үй тапсырмасын орындау жағдайын, ата-ананың баласына пәндерді оқуына көмектесе алу дәрежесін, оқушының қабілетін дамытуда ата-ананың қатынасуын зерттеп, үйренеді. Пән мұғалімдері ата-аналармен дұрыс байланыс орната алса, оқушылардың

танымдық қабілетін дамыту мәселелерін бірлесіп шеше алады және өзі үшін де, бала мен ата-ана үшін де қолайлы жұмыс жағдайын орнатады.

Ата-аналармен бірлесе жүргізілетін жұмыстарды жүзеге асыру үшін әрбір пән мұғалімі баланы семьяда тәрбиелеуге қойылатын жалпы педагогикалық талаптарды білуі тиіс.

3. Еңбек коллективтерінің және жұртшылықтың тәрбие ісіне қатысуы.

Еңбек коллективтері мектептің оқу-материалдық базасын күшейтуге, оқушылармен тәрбие жұмысын алып баруға, балалардың семьядағы тәрбиесін біліп, бала тәрбиесіне немқұрайлы қарайтын ата-аналарға ықпал жасауға мектеп пен семьяға көмектеседі.

Еңбек коллективтерінің өкілдері оқушылардың арасында сұхбаттар өткізеді, ішкі және сыртқы саяси мәселелер, халықаралық проблемалар бойынша лекциялар оқиды. Бұл оқушылардың саяси санасын жетілдіре түседі. Ал еңбек озаттарымен кездесу, олардың жұмыс орнына, саяхат оқушылардың өмір тәжірибесін кеңейтеді, кәсіптік бағдар береді.

Мектеп, семья және жұртшылықтың байланысын нығайту үшін өндіріс орындарында, микроаудандарда, махаллаларда, ауылдық кеңестерде **семья мен мектепке көмек кеңесі** құрылады. Бұл кеңестің жұмыс мазмұнына мыналар жатады: мемлекетіміздің тәуелсіздік идеяларын насихаттау, кәметке толмаған балалар ісімен айналысатын комиссиялармен байланыста болу, «қиын» семьялар мен балаларға қамқорлық жасау, еңбек коллективтері өкілдерінің педагогикалық мәдениетін арттыра түсу, бала тәрбиесіне деген жауапкершілікті көтеру, мектеп жасындағы балалардың міндетті орта білім алуын қамтамасыз етуге көмектесу, мектептің оқу-материалдық базасын нығайту, кластан және мектептен тыс тәрбие жұмыстарына қатысу, оқушылардың демалысын ұйымдастыру т.б.

Қазіргі күнде **жергілікті басқару органдарына** бала тәрбиесі үшін үлкен жауапкершілікті жүктеп, үкіметіміз тікелей қадағалап отыр. Махаллаларда, кварталдарда, ауылдарда балалар үшін спорт алаңдары, үйірмелер, мәдениет үйлері жұмыс істеп тұр. Мұнда балалар бос уақыттарында спорт, өнер, кәсіп түрлерімен айналысады. Соңғы жылдары жұртшылықтың атсалысуымен оқушылардың бос уақытында түрлі жұмыстар өткізілуде. Атап айтсақ, «Махалламыз балалары», «Салауатты ұрпақ жарыстары» т.б.

Әрбір ауылда, махаллада, көп кабатты үйлердің қасында **«Ақсақалдар кеңесі»** құрылған. «Ақсақалдар кеңесі» әрбір үйге барып, олардың тұрмыс-тіршілігімен танысады, балаларының бос уақыттарында немен шұғылданатынын үйренеді, олардың жүріс-тұрысын бақылайды.

Бұл ұйымдастырылып жатқан шаралардың барлығы өсіп келе жатқан ұрпақ тәрбиесінде ағаттық жіберіп алмау мақсатын көздейді.

Егер мектеп, семья, жұртшылық бірлесіп тәрбие жұмыстарын алып барса, онда тәрбиелік ықпалдың күші әлдеқайда жоғары болады.

4. Семьядағы бала тәрбиесі.

Баланы дұрыс тәрбиелеу бойынша әрбір ата-ана қоғам алдында жауапкер. Ата-ана семья жағдайында баласын тек бағып, өсіріп қана қоймайды, оған жан-жақты тәрбие де береді.

Ең алдымен, семьяда баланың тіршілік әрекеті дұрыс ұйымдастырылуы керек. Егер бала өзі туып-өскен **семьясында** өмір сүрудің дұрыс жолына түссе, онда ол келешекте қағылмайды. Сондықтан баланың күн **режимін** жасап алу керек. Оған күнделікті дене тәрбиесі, уақытында тамақтану, ұйқы, демалу, еңбек, ойын, сабаққа әзірлену т.б. кіреді. Бала еңбек пен демалысты ауыстырып отыруы тиіс.

Ата-ана балаға Отан, Отанды сүю, оны қорғау, Отан алдындағы борыш деген түсініктерді береді. Баланың Отанға деген махаббаты әке-шешесін, туған-туысқандарын, дос-жолдастарын, туып өскен жерін, мектебін сүюден басталады. Сондықтан ата-ана баласының жүрегіне үлкен махаббаты ұялата алуы керек. Оның үшін семьяда баланы үлкендерді құрметтеуге, туысқандарын танып білуге, көрші-қолаңмен, үлкендермен сәлемдесуге, қажет жағдайда тіпті қолғабыс етуге, оқытушыларын құрметтеуге, үйін, мектебін ең қасиетті жер деп ұғынуға үйрету керек. Өзі жасайтын жерінің тарихын, ұлағатты адамдарын, қызықты оқиғаларын айтып беру арқылы да баланың, туған жерге деген сүйіспеншілігін оятуға болады. Сондай-ақ, тәрбие процесінде баланың адамгершілік қасиеттері де қалыптасады. Егер ата-ана баланың мінез-құлқын, іс-әрекетін, қарым-қатынасын дұрыс жолға салып отырса, сонда ғана бала семьяда адамгершілік нормаларды игере алады. Сонымен бірге, әке-шешесінің ұнамды өнегесінің де орны ерекше.

Баланың эстетикалық талғампаздығы да семьяда қалыптасады. Баланың кітап оқуына, музыка тыңдауына жағдай жасап беру керек. Кино, радио, телехабарларды талғап көруге және есітуге, оларды талдай алуға үйрету керек. Киіну мәдениеті, мода туралы сұхбаттасып, жарасымды киім киюге, әшекейлерді орынды тағуға үйрету де ата-ананың міндеті болып табылады.

Баланы семьяда еңбек етуге ерте баулу керек. Мысалы, өзіне-өзі қызмет ету, ата-анаға көмектесу, тамақ дайындау, үй куту т.б. Семьяның еңбек салты, дәстүрлері оқушының келешек қоғамдық өміріндегі орнын анықтауға зор ықпал жасайды.

Бала жеткіншектік жасқа жеткеннен кейін жыныстық жетілуге бет алады. Әке-шеше бұл кезде баланың досына, сырласына айналуы керек. Оған жыныстық, гигиеналық тәрбие бергенде бір-бірінен ұялмайтындай болсын. Сонда ғана ата-ана мен баланың ортасында өзара сенім пайда болады.

Ата-аналардың тағы да бір аса жауапты қызметтерінің бірі оқушылардың оқу іс-әрекетінің тиімділігін арттыру болып табылады. Алдымен ата-ана оқушы оқуы үшін қажетті материалдық базаны жасайды. Одан соң баласының оқуға қабілетін, сабаққа қатысуын бақылайды. Үйде баланың оқу жұмысын басқарып, бақылап, көмектесіп отыру керек. Өз бетінше орындауға қиналатын сабақтарын байқап, пән оқытушыларына, класс жетекшісіне хабарлау керек болады. Бұл мәселені бірлесе отырып шешкен абзал. Сабақта мұғалімнің де оқушымен жеке жұмыс жүргізуіне оңай болады.

«Құс ұясында көргенін істейді» демекші, бала өз үйінде әке-шешесінің тәрбиесі, өнегесі арқылы азамат болып қалыптасады. Ал мектептің тәрбиесі, ортаның ықпалы алған тәрбиені беки түседі. Семья, мектеп, жұртшылық, ынтымақтасып тәрбие жұмысын алып барғанда ғана, тәрбие нәтижелі болады.

Бақылау сұрақтары:

1. Бала тәрбиесінде мектеп, семья және жұртшылықтың ынтымағы не үшін қажет?
2. Неге мектепті тәрбие жұмысын алып баратын жетекші буын дейміз?
3. Еңбек коллективтері мен жұртшылықтың тәрбие ісіне қатысуын айтып бер.
4. Бала тәрбиесінде ата-ананың ролі қандай?
5. Семьяда балаға тәрбие берудің жолдарын айт.
6. Ата-ананың өнегесі туралы не білесің?
7. Семьяда бала тәрбиесіне арналған мақал-мәтелдерден, даналық сөздерден мысал келтір.

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т., 1997.
2. Ўзбек педагогикаси антологияси. Т, 1995.
3. Педагогика. (Минавваров А.К. умумий тахрири остида). Т, 1996.
4. Сағындықұлы Е. Педагогика. Алматы, 1996.
5. Подласый И. Педагогика. М., 1999.
6. Қоянбаев Р.М. Мектеп, семья және еңбек коллективтері жұртшылығының бірлескен тәрбие жұмысы. Алматы, 1991.
7. Инамова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. Т., 1999.

Оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыру. Ақыл-ой тәрбиесі.

1. Ойлау, ғылыми көзқарас және ұлттық идеологияны қалыптастыру — оқу тәрбие процесінің негізгі мақсаты.

Жан-жақты жетілген азаматты тәрбиелеуде мектептің алдындағы ең басты педагогикалық мақсат оқушыларда теориялық ойлауды, ғылыми көзқарасты қалыптастыру болып табылады.

Осы орында ұлы Абайдың мына бір сөзі еске түседі «Дүниенің көрінген хәм көрінбеген сырын түгелдеп, ең болмаса, бөлшектеп білмесе адамдықтың орны болмайды. Оны білмеген соң, ол жан адам жаны болмай, хайуан жаны болады».

Осы бір ғибратты сөздің түбінде терең мән жатыр. Адам айналасын танып-білуі керек. Оның үшін адамда терең білім, ақыл-ой болуы керек.

Ғылыми көзқарас, дүниетаным жеке адамға өзін қоршаған өмірді, оның құбылыстарын танып білуге мүмкіншілік береді, оған объективті баға беруіне жағдай жасайды, өзіне мәлім болмаған табиғат пен қоғам құбылыстары туралы диалектикалық ойлауын дамытады.

Дүниетаным — адам санасының арнайы түрі, оның өзін қоршаған дүниеге, яғни қоғамдық өмірге, табиғатқа, өзіне көзқарасы және сенімі. Дүниетаным бірнеше маңызды қоғамдық функцияларды орындайды. Атап айтқанда:

1) ғылыми дүниетаным табиғат және қоғам дамуын түсіндіруі, білімді саналы қалыптастыруы арқылы ағартушылық функцияны орындайды;

2) ғылыми дүниетанымның тәрбиелік функциясы сол көзқарастар мен сенім адамда моралдық қасиеттерді және шындыққа эстетикалық қатынасты қалыптастырады, мінез-құлықты шыңдайды, ынта-жігерді күшейтеді, идеялық тұрақтылықты қалыптастырады;

3) дүниетанымның мазмұнын меңгеру бойынша ішкі рухани жұмыстар адамның ойлау қызметін жандандырады. Бұдан оның дамытушылық функцияны орындайтыны көрінеді;

4) ұйымдастырушылық функциясы дегенде мынаны түсіну керек - дүниетаным адамның практикалық қызметінің негізгі позициясы болады;

5) ғылыми көзқарастың болжау функциясы қоғам дамуының заңдылықтарына негізделеді. Ол келешекті құру идеяларын алға сүруде көрінеді.

Дүниетанымдық тәрбиенің **мақсаты** оқушылардың табиғат пен қоғамды танып білуде, ғылыми көзқарасын қалыптастыру, ақыл-ой күштері мен ойлауын, ерік-жігері мен сезімдерін дамыту болып табылады.

Дүниетанымдық тәрбиенің **міндеттеріне** ғылыми көзқарас пен сенімді қалыптастыру жатады. Ғылыми көзқарас пен сенімнің негізгі бөліктерін интеллектуал сезім, диалектикалық, ойлау, қоғам мен табиғаттың құбылыстарын объектив бағалау іскерліктері жатады.

Бұл міндеттер оқу-тәрбие процесінде ғылыми білімдерді меңгеру жолымен, адамгершілік, мәдени, экономикалық, экологиялық тәрбие нәтижелерімен жетіледі.

Оқушылардың бойында ұлттық идеологияны қалыптастыру да мектептің алдындағы басты мақсаттардың бірі. Президент И.А.Каримовтың пікірінше «Ұлттық идеология халқымыздың ежелгі дәстүрлеріне, әдет-ғұрыптарына, тіліне, рухына негізделіп, келешекке сенім, мейірім, ынсап, сабыр, әділет, білімділік сезімдерін санамызға сіңіруі керек» (1993 ж, 6-май, XII сессия).

Білімділік пен өзінің тарихын, өткенін білу, келешегін болжай алу сияқты қасиеттердің үйлесуі баланың еркін, дербес ойлы азамат болуының басты шарты болып табылады.

Дүниедегі әрбір мемлекеттің, әрбір қоғамның өзіне лайық идеологиясы бар. Себебі адамдар қандай да бір идеяға, тағылымға сенуі және соған негізделіп жұмыс істеуі, қызмет етуі керек.

Идеологияның мәні сонда, ол қоғамның дамуын, ілгері жылжуын жеңілдетеді; ұлтты, барлық азаматтарды ортақ мақсат жолында біріктіреді.

Ұлттық идеология бүкіл Өзбекстан халқының рухын, сезімдерін, ұлттық мақтанышын, күш-құдіретін, арман-мүдделерін біріктіретін ұлы идеялық күш болып саналады.

Ұлттық идеология тек өзбек халқының мүддесін көздемейді. Өзбекстанда жасайтын барлық ұлттар мен ұлыстардың тең құқықтығын, қадірін, ар-намысын, ұлттық мақтанышын, мүдделерін қорғайды.

Идеологиясыз бұқараны тәуелсіздікпен байланысты болған мәселелерді шешуге жұмылдыру қиын. Адамның қызметі озат идеологияға сенуіне байланысты болады.

Жас ұрпаққа жан-жақты тәрбие беруде ұлттық идеяға сүйену керек екенін Президент И.А.Каримов баса айтып жүр. Өзінің ұлттық идеясына сүйенбеген қоғам күйреуге ұшырап, өз жолын жоғалтып қоятынын ескертті.

Алдымен, Өзбекстан республикасының ұлттық идеясының мәнін түсініп алайық.

Ұлттық идея — республикамыздың тәуелсіздігін бекіте түсу, Өзбекстанды келешекте ұлы мемлекетке айналдыру, адамдардың құқықтарын қорғау, әлеуметтік әділеттілікті, демократияны орнату, халқымыз және мемлекетіміз тәуелсіздігі проблемаларын шешуді бірінші орынға қою мақсатына қаратылған, ғылыми негізделген түрлі білімдер және тұжырымдардың белгілі системасы.

Ұлттық идея халықтың ұлттық мүдделерінен келіп шығып, оны өзінде көрсетеді.

Ал, мемлекетіміздің ұстанып отырған **ұлттық идеологиясының мәні** мынадай: республикамызда жасайтын ұлттар мен ұлыстардың жалпы мүддесін белгілеуші және олардың басын біріктіріп бір негізгі мақсатқа, яғни тәуелсіздікті берік етуге үндейтін ұлттық идеялар, білімдер жиынтығы болуында.

Ұлттық идеология адамдарда ұлттық мәдениеттің, ұлттық сананың, ұлттық мақтаныштың, ұлттық татулықтың дамуына маңызды әсер етеді. Осылардың негізінде әрбір адамның туған жерге деген махаббаты, өзінің ұлттық салт-дәстүрлеріне, әдет-ғұрыптарына мақтаныш сезімі күшейеді.

Ұлттық сана — ұлттық мәдениеттің ұлт мүддесімен, ұлт келешегімен, өркениетпен байланысты болған мәселелерінің адам санасындағы көрінісі.

Ұлттық сананың қалыптасуы өте күрделі процесс. Ол ұлттық мәдениет негізінде қалыптасады.

Ұлттық мақтаныш дегеніміз — өз халқының тарихын, рухани байлықтарын, бүгінгі күні мен келешегін білу және қадірлеу, оларды мақтаныш ету, ұлттың мүддесі үшін қызмет ету, басқа халықтармен дос-тату өмір сүру, олардың да ұлттық қадір-қасиетін, тарихын, мәдениетін құрметтеу.

Жоғарыда айтылған ұлттық идея мен ұлттық идеологиядағы ең қажетті заңдар, ережелер және идеяларды жүзеге асыруда тәлім-тәрбиенің ролі өте үлкен.

Қоғамның дамуы мен жеке адамның жан-жақты жетілуі үшін зәру болған рухани және моралдық пәктік, иман, ынсап, ар-намыс, мейір-шапағат, қарттарды сыйлау сияқты адамилық қасиеттер өз-өзінен пайда болмайды. Бұлардың барлығы семьяда және мектепте берілетін тәлім-тәрбие арқылы қалыптасады.

Сондықтан жас ұрпаққа берілетін тәлім-тәрбие мазмұнында ұлттық идеология орын алуы керек. Мектепте оқытылатын әрбір пән арқылы, тәрбиелік шаралар арқылы ұлттық идеологияны оқушылардың бойына сіңіріп бару керек.

2. Ғылыми дүниетанымның негізгі компоненттері. Оқу-тәрбие процесінде ғылыми дүниетану негіздерін қалыптастыру.

Дүниетаным дегенде адамның өзін қоршап тұрған табиғат және әлеуметтік орта туралы (ғылыми-материалистік білімдер негізінде) сана-сезімі түсініледі.

Осыған орай ғылыми дүниетанымның құрылымдық компоненттеріне мыналар жататынын ғылыми зерттеулердің нәтижесі көрсетуде:

- 1) ғылыми білімдер жүйесі;
- 2) көзқарас;
- 3) сенім;
- 4) адамның арман-мұраты;
- 5) теориялық ойлау.

Ғылыми білімдер дүниетанудың объектив компоненті болып, ғылыми шындықтар системасынан тұрады. Ғылыми білім арқылы адам табиғаттың және қоғам құбылыстарының объективті жақтарын зерттейді, түсінеді, ұғынады.

Көзқарас — қоғамдағы және табиғаттағы құбылыстарға өз қатынасын білдіретін адамның қорытынды ойы, тұжырымы.

Сенім — бұл адамның терең ұғынуы және өз басынан өткізгендерінің жиынтығы. Сенім адамның бойына нық орнап, қалыптасқан өмірлік позициясы, оның беріктігін айқындайды, мінез-құлқын сипаттайды.

Адамның мұраты (идеалы) — бұл адамның өмірге ұмтылуы, талаптануы, мақсаты.

Теориялық ойлау — білімдерді, шындық құбылыстарды творчестволық меңгеру, дүниетанымды жетілдіру мен сенімдерді іске асыруға ерікті бағыттау бойынша адам қасиеттерін дамыту.

Дүниетанымның қалыптасуы ұзақ және күрделі процесс, оның барысында жеке көзқарастар және сенім жүйесі дамиды, қалыптасады, олар жеке адамның әрекет жасауына басшылық жасайды. Дүниетанымның қалыптасуына әр түрлі факторлар, орта мен тәрбие, ақпарат құралдары, ең бастысы, тұтас компелксті ұйымдастырылған оқу-тәрбие процесі әсер етеді.

Барлық оқу пәндерінің екі педагогикалық міндеті бар; Тура міндеті — белгілі бір ғылымның заңдылығын ашу және факторын үйрету. Жанама міндеті — факттар мен заңдарды дүниетанымның тұтас системасына енгізу.

Оқу-тәрбие процесінде дүниетанымды қалыптастыру:

- 1) табиғи-математикалық пәндер циклы әлемнің, табиғаттың материалистік идеясын ашады;
- 2) қоғамдық-гуманитарлық пәндер циклы адам қоғамы, оның заңдылығы мен дамуы туралы белгілі бір факторды береді;
- 3) искусстволық пәндерді үйрену адамгершілік-эстетикалық сезімді қалыптастырады;
- 4) өнердің әр түріне қатысу творчестволық қызметті дамытады;
- 5) қоғамдық пайдалы және өнімді еңбек еңбекке көзқарасын қалыптастырады.

3. Ақыл-ой тәрбиесінің мақсаты, міндеттері.

4. Білім, дағды және іскерлікті қалыптастыру – ақыл-ой тәрбиесінің негізі.

Бақылау сұрақтары:

1. Дүниетаным дегеніміз не?
2. Көзқарас, сенім дегенді түсіндіріп бер.
3. Дүниетанымды қалыптастыру неге қажет?
4. Ұлттық идеология қандай болуы керек?
5. Ақыл-ой тәрбиесінің мазмұнын айт.
6. Ақыл-тәрбиесінің міндеттері қандай?
7. Ақыл-ой күштерін дамытудың жолдарын айт.

Әдебиеттер:

1. Каримов И.А. Миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. Ўзбекистон, 1993.
2. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. Т., Ўзбекистон. 1998.
3. Туленов Ж. Миллий мафкура: мақсад ва йўналишлари, хаётга татбиқ этиш йўллари. Т., Ўзбекистон. 1999.
4. Минавваров А.К. Педагогика. Т., Ўқитувчи, 1996.
5. Сағиндықұлы Е. Педагогика А., 1999.

Оқушылардың азаматтық тәрбиесі.

1. Азаматтық тәрбиенің мәні, міндеттері, методтары.

Азаматтық дегеніміз — адамның Отан, халық алдындағы құқықтары мен міндеттері, қоғамдық және моралдық нормаларға бой ұсынуы, азаматтық борышын орындауы, қоғамдық белсенділігі, рухани жетілуі

Осыдан келіп шығып, азаматтық тәрбиенің мәнін айқындайық. ***Азаматтық тәрбие*** — оқушыларға жан-жақты тәрбие беру жүйесінің негізі және тәрбиенің басқа құрамдарының орны мен ролін анықтайтын шешуші буыны.

Азаматтық тәрбие беру арқылы оқушылардың саяси саналылығы және қоғамдық белсенділігі артады.

Сонымен, азаматтық тәрбиенің **мәні** әлемнің бірлігі мен өзара байланыстылығы, бейбітшілікті сақтау және карусыздандыру, экологиялық мәселелерді шешу, әлемдік өнер мәдениетін сақтау, экономикалық, ғылыми, мәдени қатынастарды орнату және қоғамдық белсенділік сияқты түсініктерді қалыптастыру болып табылады.

Азаматтық тәрбиенің негізгі **міндеттері** мыналар:

— оқушыларда саяси саналылық пен қоғамдық белсенділікті қалыптастыру, яғни мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының принциптерін білу және түсіну, бейбітшілік жолындағы күресте өз халқының ролін білу, патриоттық және интернационалдық сезім, қоғамдық-саяси жұмыстарға қатысу үшін дайын болу, өз мемлекетінің символдарына (Ту, Әнұран, Елтаңба) құрметпен қарау;

— халық, мемлекет алдындағы борыштарын ұғындыру, яғни мемлекеттің заңдарын, құқықтарын, міндеттерін, адамгершілік нормаларын меңгеру және оларды қатаң түрде сақтау, заңдарды, жалпыадамзаттық, құқық нормаларын бұзғандармен және тәуелсіздіктің дұшпандарымен ымырасыз болу.

Жас ұрпаққа азаматтық тәрбие беру — өте күрделі іс. Ол адамның өмірлік мақсатын, мінез-құлықтың бағытын анықтайды.

Мектепте азаматтық тәрбие барлық пәндерді оқыту арқылы беріледі. Табиғи-математикалық пәндер арқылы әлем, табиғат, табиғаттың бір бөлшегі болған адамзат туралы ілімді үйренеді.

Көркемдік-эстетикалық пәндер адамзаттың жаратқан мәдени байлықтарымен таныстырады.

Табиғи-математикалық, көркемдік-эстетикалық білімдер арқылы оқушыларда әлемді, табиғатты сақтау, адамзаттың құқықтарын қорғау, мәдени мұраларды сақтау сияқты адамгершілік, азаматтық сезім қалыптасады.

Қоғамдық-саяси және гуманитарлық пәндер арқылы оқушылар идеялық-саяси білімдерді меңгереді, саяси жаңаша ойлауын дамытады, елімізде және шетелдерде болып жатқан оқиғаларға саяси қырағылық көрсетеді, тәуелсіздік идеологиясына жат көзқарастар мен хабарларды әшкерелейді.

Оқу-тәрбие процесінде азаматтық тәрбие берудің басқа да жолдары бар. Мысалы: саяси хабарламалар; ұлттық идея, идеология туралы пікірталастар; азаматтық борыш, міндет туралы әңгіме-диспуттар; замандастары туралы сұхбаттар өткізу.

2. Патриоттық және интернационалдық тәрбиенің мақсаты, міндеттері, методтары.

Азаматтық тәрбиенің негізі патриотизм мен интернационализм болып саналады

Патриотизм дегеніміз — Отанға, туған жерге махаббаты, халқына деген мақтаныш сезім, бойындағы күш-қуаты мен білімін Отан игілігі мен мүддесіне жұмсау.

Интернационализм — барлық мемлекет халықтарымен ынтымақтастық, ұлттар арасындағы достық қарым-қатынас, тату көршілік, өзара көмек, басқа халықтардың тарихын, мәдениетін құрметтеу т.б.

Патриоттық тәрбиенің **мақсаты** — оқушылардың өз Отанына деген сүйіспеншілік сезімін қалыптастыру.

Отансүйгіштік тек өз Отанының тарихын біліп, оған құрметпен қарау ғана емес, өз тілін, салт-дәстүрлерін, ұлттық мәдениетін, ұлттық әдеп нормаларын білу, оны қорғауға, дамытуға үлес қосу, сондай-ақ, әлем мәдениетінен, басқа халықтардың материалдық және рухани байлықтарынан, ғылым мен техникасынан, тәжірибелерінен творчесволық пайдалану болып табылады.

Отансүйгіштік (патриотизм) сезімін интернационализмнен бөліп қарауға болмайды. Себебі тәуелсіздігіміздің жемісін татып, өзімізге-өзіміз ие болып, тілімізге, дінімізге, ой-санамызға теңдік тиіп отырған бір кезде өзге халықтармен санаспасақ, өзге елмен қарым-қатынас жасамасақ, өзге ұлтты менсінбесек — «өз қабығымызға өзіміз оралып қаламыз». Басқаларда да бізге деген жағымсыз көзқарас пайда болады. Сондықтан халықтар арасындағы теңдікке, достыққа негізделген қарым-қатынасты, басқа ұлттарға достық сезімді, өзге халықтардың тіліне, тарихына, мәдениетіне, ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына құрметті қалыптастыратын интернационализмді жас ұрпақтың бойына сіңіріп бару керек.

Интернационалдық тәрбие оқушылардың бойында адамгершілік, азаматтық, гуманистік сезімдерді дамытады.

Патриоттық және интернационалдық тәрбиенің міндеттері:

- өз Отанына шексіз сүйіспеншілікті қалыптастыру;
- кез келген ішкі және сыртқы жаулардан қорғау керек болса, өзінің патриоттық сезімдерін көрсетуге әзірлікті тәрбиелеу;
- Өзбекстанда жасайтын барлық ұлттар мен ұлыстарға құрметпен қарауды тәрбиелеу;
- Отан игілігі үшін адал еңбек етуге тәрбиелеу.

Бұл міндеттер мектептегі оқу-тәрбие процесінде шешімін табады.

Мектептегі ең алғашқы сабақ Өзбекстанның тәуелсіздігіне арналады. Сабақта Отан, оның тарихи жолы, халқы, халқының тұрмыс-тіршілігі, республиканың байлықтары, саяси, экономикалық, мәдени қарым-қатынастары т.б. туралы мәлімет беріледі.

Отанға деген махаббатты тәрбиелеу осы бірінші сабақтан басталып, сабақ үстінде, күнделікті тәрбиелік жұмыстарда өз жалғасын табады.

Қай пәнді оқытуды алсақ та патриоттық және интернационалдық тәрбие берудің құралы бола алады.

Сабақтан тыс уақытта патриоттық және интернационалдық тәрбие беру бойынша арнайы тәрбиелік шаралар ұйымдастырылады. Атап айтсақ, оқушыларды өлкетану жұмыстарына қатыстыру, Отан тақырыбындағы кештер,

эскери-патриоттық мерекелер, ұлттық мерекелер, сондай-ақ басқа халықтардың да ұлттық мерекелерін ұйымдастырып, соларға қатыстыру, даңқты желестерімен, соғыс, еңбек ардагерлерімен, ақын-жазушылармен, өнер қайраткерлерімен кездесулер ұйымдастыру, басқа елдердің балаларымен достық қарым-қатынас орнату, замандастар келбетіне арналған диспут, дискуссия өткізу, қайырымдылық акцияларын жүргізу, ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды үйрету т.б.

Өзбекстан Конституциясын, мемлекет символдарын үйрену, оларға құрметпен қарау — оқушылардың туған жерге деген махаббатын тереңдетеді.

Тәрбие сабақтарында «Құран» және хадистерде жазылған Отан, достық, ұлтаралық ынтымақ тақырыптарын ашу, мақал-мәтелдерді, аталы сөздерді топтау патриоттық, интернационалдық тәрбие берудің кең қолданылатын тәсілдерінің бірі.

3. Құқықтық тәрбиенің мақсаты, міндеттері, мазмұны, методтары.

Өзбекстан — тәуелсіз, демократиялық, құқықтық мемлекет. Адамилық ережелерге негізделген Өзбекстанда ұлты, діні, әлеуметтік жағдайы және саяси сеніміне қарамастан әрбір азамат тең құқықты.

Оқушы өзі жасап жатқан қоғам, мемлекет, оның заңдары, қағидалары туралы түсінікке ие болуы және оған бой ұсынуы қажет. Өзінің құқықтары мен міндеттерін білуі және оны бұзған жағдайда жауапкершілікке тартылуын білуі керек. Егер оның құқықтарын аяқ асты еткенде, құқықын қорғайтын органдарға мәлім қылудың жол-жорығын, заңдылықтарын біліп алуы керек.

Оқушылар, әсіресе жоғары класс оқушылары, мыналарды білуі керек:

— Өзбекстан Республикасының Президенті, Бас Уәзірі лауазымдарын, Президент аппараты, Уәзірлер кабинеті, Үкімет және басқа органдардың мән-мазмұнын, құқықтық статусын, бұлардың адамның күнделікті өміріне қажеттілігін;

— Өзбекстан Республикасы заңын қорғау мекемелерінің құрылысын;

— Өзбекстан Республикасы БҰҰ-ның толық тең құқықты мүшесі ретінде халықаралық құқықтық статусын және осыған негізделе адам құқықтарына бой ұсыну міндеттерін.

Құқықтық мемлекеттің азаматында құқықтық сананы, құқыққа бой ұсынатын мінез-құлықты қалыптастыру — **құқықтық тәрбиенің басты мақсаты.**

Құқықтық тәрбиенің **міндеті** мыналар:

— оқушыларға Конституцияны, мемлекет туралы тағылымды ұғындыру;

— балаларды адлиялық білімдерді игеруге, үкімет заңдарын құрметтеуге үйрету;

— халықаралық құқық мәселелерімен шұғылданатын ұйымдар қызметімен таныстыру

Мектепте оқушының бойында құқықтық, сананы қалыптастыру үшін арнаулы құқықтық білім беріледі. Мемлекеттік құқық негіздері және қоғам-

дық пәндер арқылы оқушыларға құқықтық білім мен тәрбие беріледі. Оқушыларға сабақтан тыс құқықтық білім конференцияларын, диспут, сұхбат, дискуссия ұйымдастыру, Республика Конституциясын, заңдарын түсіндіру құқықтық тәрбиенің негізгі бағыттарының бірі болып саналады. Оқушыларға республика дәстүрлері, ұлттық ерекшеліктері, этнографиясы, демографиясы туралы түсініктер беру де құқықтық тәрбиенің функциясына кіреді.

Бақылау сұрақтары:

1. Азаматтық тәрбиенің мәнін айтып бер.
2. Азаматтық сезімді қалай қалыптастыруға болады?
3. Патриоттық және интернационалдық тәрбиенің мақсаты не?
4. Құқықтық тәрбие дегеніміз не?
5. Әрбір мемлекеттің азаматына құқықтық білім не үшін керек?

Әдебиеттер:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т., Ўзбекистон, 1993.
2. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. Т., Ўзбекистон, 1998.
3. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевари». Т., 1997.
4. Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида) Т. Ўқитувчи, 1996 й.
5. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1999.
6. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999.

Оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі. Саналы тәртіпті тәрбиелеу.

1. Руханият — қоғамдық санаға әсер етуші және оны тәрбиелеуші тәсіл.

Қазіргі дәуірде руханият мәселесі тәуелсіздікті баянды ету және келешекке сеніммен барудың ең дұрыс жолы деп саналуда. Жоғары мәдениетке, рухани байлыққа ие болған халық тәуелсіздік идеясын меңгеріп, келешекке ынтымақтасып, өзара түсінісіп, өзгелермен қарым-қатынасын нығайтып бара алады.

Руханият болмаған жерде бақытты өмір де, имандылық та, тәуелсіздік сезімі де, әділет те болмайды.

Руханияты дамыған халық пен ұлт өзін-өзі қадірлейді, өткенін мақтаныш етеді, келешекке үмітпен қарайды.

Президентіміз И.А.Каримовтың сөзімен айтқанда, «руханият түрлі халықтар мен мемлекет адамдарын туыс-бауыр етеді. Олардың тағдырын өзара құрмет негізінде жақындастырады».

Руханият өте кең түсінік. Оның сипаттамасы қай жақтан алынуына қарай әртүрлі болады.

Жеке адамның **руханияты** дегеніміз — оның іс-әрекеті, тұрмыс-тіршілігі, істеген жұмыстары, еңбегінің нәтижесі, айнала-болмысқа қатынасы.

Руханият бір ұлттың өзіне тән рухани дүниесін, рухани келбетін көрсететін ұлттық болады. Бірақ жалпыадамзаттық құндылықтарға қарсы емес, қайта өз ішінде оларды да қамтиды. **Ұлттық руханиятқа** ұлттың тілі, ұлттың әдебиеті, өнері, салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, табиғаты, ғылым мен техникасы, адамның тұрмыс-тіршілігі, творчествосы, еңбегі және оның нәтижесі жатады,

Демек, руханият, оның ішінде ұлттық руханият қоғамның және сол қоғамдағы әрбір адамның санасын белгілеуші, оны тәрбиелеуші тәсіл болады. Әрбір адам жас күнінен өз ұлтының қадір-қасиеті, әдет-ғұрпы, көзқарастары арқылы өзінің дербес руханиятын қалыптастырады. Әрбір ұлттың, мемлекеттің тәлім-тәрбие процесі сол ұлт руханиятының даму дәрежесіне байланысты болады. Ғасырлар бойы жинақталған рухани байлықтар қоғамдық сананы және жеке адамның санасын тәрбиелеуде негізгі ролді атқарады.

2. Рухани — адамгершілік тәрбиенің мәні, мақсаты, міндеттері.

Рухани-адамгершілік тәрбиесі дегеніміз — оқушылардың бойында мінез-құлықтың белгілі бір сипаттарын қалыптастыру және олардың өздерінің де бір-біріне, семьяға, басқа адамдарға, мемлекетке деген қатынасын анықтайтын мінез-құлық нормалары мен ережелерін дамыту жөніндегі тәрбиешілердің арнаулы мақсат көздеген қызметі.

Адамгершілік — латынның мораль деген сөзінің баламасы.

Мораль дегеніміз — адамдардың бір-біріне және қоғамға деген міндеттері мен қатынастарын айқындайтын ортақ тұрмысы мен мінез-құлқының нормалары және ережелерінің жиынтығы.

Рухани-адамгершілік тәрбиенің **мақсаты** — рухани-моралдық жағынан жетілген, адамгершілік қасиетке ие жеке адамды тәрбиелеу.

Рухани-адамгершілік тәрбиенің негізгі **міндеттері** мыналар:

— жас ұрпақты қоғамда қабылданған моралдық нормаларға мойынұсынып жасауға үйрету;

— адамгершілік сананы, тұрақты адамгершілік сенімді, көзқарасты тәрбиелеу;

— жас ұрпақтың Отанға, қоғамға, еңбекке, адамдарға, өзіне деген қарым-қатынасына бағытталған адамгершілік сезімді тәрбиелеу, дамыту;

— рухани байлықтарды оқушылардың бойына сіңіру арқылы олардың рухани дүниесін қалыптастыру;

— ізгілік, парасатылық қасиеттерін тәрбиелеу. Жеке адамның адамгершілік жағынан қалыптасу процесінде **адамгершілік сезімдер** ерекше орын алады.

Сезім дегеніміз — әлеуметтік және табиғи өмірдің сан алуан жақтарына эмоциялық қатынас. Жоғары сезімдер арасында адамгершілік сезімдер ерекше орын алады.

Адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс-әрекетін анықтайды. Сананың қалыптасуы ұзақ та күрделі процесс. Бірінші класс оқушысына басқалармен санаса білуді үйрету, жұмыста бір-біріне кедергі болмауды түсіндіру қажет.

Адамгершілік сенім адамның білімінің негізінде туындайды. Жеке адамның адамгершілік сенімін қалыптастыру үшін адамгершілік ереже, нормалар, мінез-құлық қасиеттері туралы арнайы ағарту жұмысы болуы керек.

Адамгершілік ағарту жұмысы адам баласының ең парасатты қасиеттері, адам өмірінің адамгершілікке негізделген салт-санасы туралы кең, жан-жақты түсінік береді.

Мінез-құлықтың пайдалы дағдылары мен әдеттерін қалыптастыру адамгершілікке тәрбиелеудің тиімді жолы болып табылады. Бірақ, бұл күрделі әрі көп қырлы процесс. Ол оқушылардың сана-сезіміне ықпал етуді, оларда жақсы әдет пен мінез-құлықты, адамгершілік сезім мен қасиеттерді қалыптастыруды талап өтеді.

3. Адамгершілікке тәрбиелеудің методтары.

Адамгершілік қасиеті баланың мұғаліммен және құрбы-құрдастармен ұдайы қарым-қатынасында қалыптасады.

Сабақ процесінде адамгершілік тәрбиесінің тиімділігін қамтамасыз ететін нәрсе — сабақ мазмұнының ғылымилығы мен жоғары идеялылығы, мұғалім жұмысының әдістері мен тәсілдерінің адамгершілік эмоциялық қуаты, сабақ үстінде мұғалім мен балалар арасында қалыптасатын өзара қарым-қатынас стилі, мұғалімнің адамгершілік бағыты, жалпыадамзаттық ізгілікті түсіндіре білуі.

Оқулықтардан, кітаптардан мақалалар, әңгімелер, өлеңдер, ертегілер оқу және талдау балалардың адамдардағы адамгершілік іс-қимылдарын түсінуіне көмектеседі.

Әдебиет және басқа оқу пәндері де адамгершілік сезімдерді және сенімді қалыптастыруға көмектеседі.

Адамгершілік — адамның рухани байлығы. Ғасырлар бойы адамдар арасындағы қарым-қатынасты суреттеу, сол арқылы жастарға өнегелі тәрбие беру, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру — ауыз әдебиетінің негізгі принциптері. Сондықтан ауыз әдебиетінің үлгілері адамгершілік тәрбиесінің арқауы болады.

Мысалы, «Кішіпейілдіктен кішірмейсің» деген мақал әдепті, кішіпейіл, сыпайы болуға баулиды.

Сабақ, үстінде адамгершілікке тәрбиелеу жолдары үнемі күнделікті өмірден алынған мысалдармен толықтырылып отыруы керек. Кластастарының жағымды қылықтарын бағалауға, жағымсыздарын сынауға, үйрету, өз ойларын жасырмай ортаға салуға үйрету, мектеп оқушыларына сай мінез-құлық дағдысын қалыптастыру - адамгершілікке тәрбиелеудің ең тиімді жолы.

Оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар үлкен роль атқарады. Мәселен, үлкенге ізетпен сәлем беру, еркек кісінің алдын кесіп өтпеу, әке-шешенің төсегін баспау, келіншектің тұңғыш баласының атын атамауы, дастарханға алдымен нанды қою т.б.

Қазақтың ырымдары да адамгершілік туралы түсінік береді. Мысалы: «Керегені керме», «Үйде ысқырма». «Қоқысты үйіп қойма». «Кірдің суын аяқ астына төкпе». «Азалы үйге кіріп шығып, басқа біреудің үйіне кірме» т.б.

Ислам дінінде көрсетілген мұсылмандардың парыздары да адамгершілікке жетелейді.

Ислам дінінің алдына қойған мақсаттардың бірі — иманды, жан-жақты жетілген, ешкімге зияны тимейтін адамды тәрбиелеу. Исламда моралдық нормалар шарифат заңдылықтарымен басқарылады. Шарифатта адамның қимыл-әрекеті, адамгершілік қызметі 5 категорияда белгіленген. Бұлар: 1) **парыз** — орындалуы міндетті болған қимыл-әрекеттер, 2) **мандуб** — міндетті емес, бірақ мақұлданған нормалар (сүндет, той), 3) **мубох** — ерікті нормалар, 4) **макрух** — мақұлданбайтын нормалар, 5) **арам** — тиым салынған нормалар.

Адамгершілікке тәрбиелеудің ең көп тараған методтары — этикалық әңгіме, пікірталас, дискусия, кездесулер, т.б

4. Жыныстық тәрбие және семьялық өмірге моралдық жағынан дайындау.

Үйдегі жағдай мен семьядағы қатынас оқушы адамгершілігінің дамуына үлкен ықпал жасайды. Бала адамгершіліктің үлгісін, ең алдымен, семьядан алады. Семьяның міндеті — баланы адамдар арасында өмір сүруге үйрету.

Тәрбиенің түп негізі семьядан басталатынын ескерсек, сол семьяны құратын азаматтарды алдымен семьялық өмірге дайындауымыз қажет,

Мектепте жоғары класс оқушыларын семьялық өмірге дайындау мақсатында, оларға **жыныстық тәрбие** беріледі. Жыныстық өмірді, жыныстық қарым-қатынас нормаларын білу, оларды сақтау — жастардың ең басты парызы, адамгершіліктің биік белгісі.

Қоғамымызға, мұсылмандығымызға жат болған гомосексуалистер, бисексуалистер, СПИД, сифлис, гонорея сияқты ғасыр індеттері жыныстық қарым-қатынас нормаларын бұзудан келіп шықты. Осы бәлелерден аулақ болу үшін де жыныстық тәрбие беріледі.

Сондай-ақ, жастарды семьялық өмірге дайындауда зинақорлық жайлы да түсінік беріледі. Өзінің тән ләззәтін ойлап, айуандық сезімдерге берілу,

некесіз қыз бен жігіттің бірге өмір сүруі қоғамымыз үшін жат әдет-қылықтар болып саналады. Бұны ислам діні де, заң да, халқымыз да қаралайды.

Адамгершілік тәрбиесінің мазмұнын шешетін көрсеткіш — **салауатты өмір салтын орнықтыру**.

Қоғамның парасатты өмірі адамның мінез-құлқына, сөзі мен ісінің бір жерден шығуына маңызды талап қояды, мұның өзі адалдық пен шыншылдық туралы ұғыммен қабысады.

Адалдық пен шыншылдық кемшіліктерді ашуға жәрдемдеседі.

Салауатты өмір сүруге кедергі жасайтын арақ ішу, темекі шегу, нашақорлықпен айналысу сияқты қоғамымызға жат көріністерден жастарды арашалап алуымыз керек. Мұндай жарамсыз қылықтар адам организмінің дамуына кедергі жасайтыны туралы, ауру балалар туылатыны туралы оқушылар білуі керек. Осындай қоғама жат әдеттерге қарсы тәрбие жұмыстарының түрін мектепте көбейту керек.

Мәселен, осындай тақырыптарға арналған лекциялар оқу, мамандармен сұхбат.

5. Оқушыларда саналы тәртіпті және мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеу.

Адамгершілікке тәрбиелеу процесінде оқушыларда **саналы тәртіп** дағдыларын тәрбиелеудің маңызы зор. Тәртіптілік дағдысын қалыптастыру үшін оқушыларға арналған мінез-құлық ережелерін қалай орындау керектігін түсіндіру арқылы жетуге болады.

Мінез-құлықтың негізгі нормалары мен ережелері оқушыларға арналған ережелерде тұжырымдалған. Оларда мектеп оқушыларының оқуға жауапкершілікпен қарауы, мектепте және одан тыс жердегі жүріс-тұрысы, іс-әрекеті қандай болуы айтылады.

Осы мінез-құлық ережелерін оқушылардың әдетіне енгізіп, ішкі қажеттілігіне айналдыру керек. Саналы түрде түсініп, күнделікті іс-әрекетіне айналуына оқытушы әсер етіп отыруы керек,

Мектепте оқушыларды саналы тәртіпке тәрбиелеуде класс жетекшісі ата-аналармен ынтымақтаса жұмыс істегенде ғана нәтиже береді.

Адамгершілік қасиеттері **мәдениетті мінез-құлықты** қалыптастырумен байланысты.

Мәдениетті мінез-құлықтың ережелері алуан түрлі және әр қилы. Балаларды жас кезінен-ақ жақсы әдеттерге дағдыландыру керек, адамдарға жақсылық жасауға және көмекке зәру адамдарға қол ұшын беруге үйретіп бару керек.

Кейбір оқушылар өздерінің мінез-құлқына қойылған талаптарды біле бермейді. Сондықтан тәртіпсіздік жасайды, өздерін мәдениетсіз ұстайды.

Мінез-құлық мәдениетіне тәрбиелеудің жолдары көп. Мәселен, мәдениетті болу тақырыбына өткізілетін түрлі әңгімелер, пікірталастар; әдеби шығармалар, мерзімді басылымдар, халық ауыз әдебиеті үлгілерінен қызықты фактілерді талқылау т.б.

Мектеп оқушыларын әдепті болуға, дұрыс киініп, таза журуге, мәдениетті мінез-құлықтың басқа да белгілеріне үйретіп отыру қажет. Мәселен, «Үлкендерді сыйла», «Әдепті бол», «Көшедегі, қонақтағы мінез-құлық», «Талғам туралы», «Жарасымды киіну деген не?», «Инабаттылық пен қарапайымдылық» т.б. тақырыптарда сұхбат, пікірталас өткізуге болады.

Оқушыларда мәдениетті мінез-құлықты қалыптастыру үшін мектеп, семья және қоғамдық ұйымдар бірлесіп тәрбие жұмысын алып баруы қажет.

Бұл істе оқытушының жеке басының үлгісі көп роль атқарады. Олар өзінің сырт бейнесімен, күнделікті мінез-құлықпен, басқа адамдарға қарым-қатынасымен үлкен тәрбиелік әсер өтеді.

Бақылау сұрақтары:

1. Жеке адамның руханияты, ұлттық руханият дегеніміз не?
2. Рухани-адамгершілік тәрбиенің мазмұнын ашып бер.
3. Оқушыларда моралдық (адамгершілік) қасиеттерді қалыптастырудың жолдары қандай?
4. Адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ислам діні қандай роль атқарады?
5. Оқушыларға жыныстық тәрбие беруден мақсат не?
6. Оқушылардың тәртіптілігі және мінез-құлық мәдениетінің ережелері қай жерде белгіленген? Олар туралы түсінік бер.

Әдебиеттер:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т., Ўзбекистон, 1993.
2. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкуриси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. Т., Ўзбекистон, 1998.
3. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевари». Т., 1997.
4. Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида) Т. Ўқитувчи, 1996 й.
5. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1999.
6. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999.
5. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Алматы, 2000.

Оқушылардың еңбек және дене тәрбиесі.

1. Еңбек тәрбиесінің мақсаты, міндеттері.

Адамзат пайда болғалы еңбек етеді. Еңбектің арқасында адамның ақыл-ойы, сана-сезімі, денесі дамыды, әлеуметтік тұрмысы жақсарды. Біздің эра-

мызға дейінгі зороастризм дәуірінде жастарды еңбек етуге дағдыландыру, жас кезінен бір кәсіпке баулу ісі жүргізілгені бізге «Авестодан» мәлім.

Қазақ халқы жастарды еңбекке үйретуге көп көңіл бөлгені халық педагогикасы үлгілерінен көрінеді. Мәселен, халық мақал-мәтелдерінде еңбекке баулу мәселелері кең ашылған. «Бейнетің қатты болса, татқаның тәтті болар». «Еңбекпен ел көгерер, жаңбырмен жер көгерер».

Орта ғасырда өмір сүрген ұлы ғұлама Абу Али Ибн Сино жастарды жан-жақты жетілдіруде еңбек тәрбиесінің ролі үлкен екенін өз еңбектерінде ашып берді.

Данышпан ақын Абай өзінің өлеңдерінде де, қара сөздерінде де еңбек қараңғылықтан, надандықтан алып шығатын бірден бір жол деп көрсетті.

Сонымен, еңбек материалдық және рухани байлықтардың көзі, адам өмірінің бірінші шарты екен.

Мектепте оқушыларға еңбек тәрбиесін беру арқылы олардың еңбекке адамгершілік қатынастарын қалыптастырады.

Еңбек тәрбиесінің **мақсаты** — оқушыларда еңбекке, еңбек адамына құрметті тәрбиелеу; оларды қазіргі заман өндірісімен, ауыл шаруашылығымен, құрылысымен, транспортымен таныстыру.

Еңбек ету дағдысы мен іскерлігін қалыптастыру, мамандық таңдауға бағыттау. **Еңбек тәрбиесінің міндеті:**

— оқушыларды еңбексүйгіш, еңбек адамын құрметтейтін, еңбектің өмірлік қажеттілігін саналы түрде түсінетін етіп қалыптастыру.

— ой еңбегі, дене еңбегі, қоғамдық еңбек белсенділігі мәдениетінің іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыру;

— кәсіби қызметтің қажетті және шамаға лайықты түрін орындауға дайындау;

— жалқаулық, жатып ішерлік, тәртіп бұзарлық сияқты жаман індеттерге төзімсіздікті тәрбиелеу.

Еңбек тәрбиесі процесінде әр салалы еңбек ету сапасы қалыптасады. Коллектившіл еңбекке практикалық қана емес, адамгершілік даярлық қалыптасады, адамдарға құрмет, жолдастық өзара көмек, коллективизм қасиеті тәрбиеленеді. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай еңбек бірте-бірте күрделене түседі.

2. Мектепте еңбек тәрбиесінің жүйесі.

Мектепте оқушыларға еңбек тәрбиесін беруде мынадай еңбек жүйесі қолданылады:

1. Оқу процесіндегі еңбек — оқу еңбегі оқушылардың еңбегінің негізгі түрі. Бұл еңбек ақыл-ой және ерік-жігерді талап етеді. Оқу еңбегінің нәтижесі оқушының өзіне бірден білінбейді.

Еңбек тәрбиесінде еңбек сабағының мәні зор, онда оқушылар еңбек операцияларын меңгереді.

2. Кластан тыс жұмыс процесіндегі еңбек тәрбиесі. Еңбек тәрбиесін жүзеге асыруда кластан тыс жұмыстардың мүмкіншілігі мол. Оқудан тыс

уақытта «Шебер қолдар» үйірмесіндегі, натуралистік, тәжірибелік, техникалық т.б. үйірмелердегі жұмыстар еңбек әрекетін қамтиды. Пән үйірмелерінде оқушылардың ақыл-ой жұмыстары дене, қол еңбектерімен ұштасады. Оқушылардың қызығушылығын, қабілетін, творчествосын дамытады.

Оқушылар өндіріс озаттарымен кездесулер өткізеді, «Құстар күні», «Алтын күз» күндеріне қатынасады. Еңбек мейрамдары, жәрмеңкелер өткізіледі.

3.Оқушылардың өзін-өзі күтуіне байланысты еңбегі. Еңбек тәрбиесінің жүйесінде оқушылардың өзін-өзі күтуі кең орындалады. Оқушылар оқу жабдықтарын жөндеуге қатынасады, кластарды ретті және тазалықта ұстайды. Мектеп участогіндегі жұмыстарға араласады.

Өзін-өзі күтуге қатынаса отырып оқушылар еңбек етуді, ересектердің еңбегін бағалауды үйренеді, оларда қоғамдық мүлікті қорғау қамқорлығы дамиды.

Өзін-өзі күту еңбегі үйде де жүргізіледі. Мысалы, төсек-орынды жинастыру, киімдерін таза ұстау, бөлмедерді тазалау.

4.Оқушылардың қоғамдық пайдалы еңбегі. Оқушылар өз кластарын көркейтуге, табиғатты қорғауға, мектеп маңайын көгалдандыруға, қағаз бен металл жинауға т.б. қатысады.

Еңбектің бұл түріне қатысу арқылы оқушылар қоғамшыл, коллектившіл болып, жалқаулық, кертартпалықтан арылады.

5.Өнімді еңбек процесіндегі еңбек тәрбиесі Оқушылардың, әсіресе жоғары класс оқушыларының өнімді еңбекке қатысуы — еңбеккерлерді тәрбиелеудің шарты. Мектеп учасқтарында, шеберханаларында заттар дайындайды. Өндірістік бригадаларда, мал шаруашылығында жұмыс істейді

3. Оқушыларды еңбекке баулудың, кәсіпке бағдарлаудың методтары.

Оқушылар қатысатын еңбек түрлері олардың жас шамасына лайық болуы талап етіледі

Оқушылар еңбегі дер кезінде бағаланып барылуы керек. Мадақтау яки кемшілігін көрсету методтарын қолдану керек.

Тәрбие жұмысының тәжірибесінде оқушылардың еңбек ісін ұйымдастырудың белгілі методикасы құрылған. Бұл методика еңбекті лайықты түрде жоспарлауды, еңбекті ұйымшылдықпен бастауды, еңбек процесін дұрыс ұйымдастыруды және еңбектің нәтижесін ретті түрде бағалауды қамтиды.

Оқушылардың орындайтын жұмыстары алдымен жоспарланып алынады. Істейтін жұмыстары оқушылардың шамасына лайық болу керек. Класс бойынша істелетін коллективтік тапсырмаларды орындау үшін шағын топтар құрылады. Топтың жауапты ұйымдастырушылары сайланады.

Еңбек процесін рет-ретімен ұйымдастыру қажет. Жұмыстың ұйымдастырылу әдісіне қарай сол жұмысқа оқушылардың көзқарасы да, оны орындауы да әртүрлі болады. Оқушылардың еңбек әрекеттерінің нәтижелі болуы

үшін жарыс ұйымдастырған тиімді. Жарыстың қорытындылары хабарланып, оқушылар марапатталып тұрса, оларда еңбек етуге қызығу арта түседі.

Кәсіптік бағдар беру (профориентация) дегеніміз — өсіп келе жатқан жас ұрпаққа өз еркімен мамандық таңдауға дайындау. Оқытушының міндеті оқушыларға таңдаған мамандығы бойынша элементар білім беру. Кәсіптік бағдар беру бойынша төмендегі шараларды ұйымдастыру мүмкін.

5-6 клас-тарда «Кім болам?» деген тақырыпта класс сағатын, әңгіме өткізу, альбом дайындау.

7-8 кластарда кәсіп таңдау бойынша әңгіме өткізу, стенд дайындау, конкурс ұйымдастыру.

9-класта ата-аналармен оқушылардың мамандық таңдауы бойынша жиыналыс өткізу, мамандық таңдау бойынша кеш өткізу, өндіріс орындарына саяхатқа шығу, шығарма жаздыру.

«Білім туралы» Заң негізінде жоғары класс оқушыларына академиялық білім яки орта арнаулы кәсіптік білім беру жолға қойылды. Мектепті бітірген оқушылар жоғары оқу орнына кіру үшін академиялық білім алады немесе бір мамандықты алып шығады.

4. Дене тәрбиесінің мақсаты, міндеттері, методтары.

Дене тәрбиесі ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық, еңбек тәрбиелерімен бірлесе отырып, баланың жан-жақты дамуының негізін қалайды.

Мектепте жас ұрпаққа дене тәрбиесін берудің **мақсаты** — балалардың денсаулығын нығайту, денесінің дұрыс дамуын қамтамасыз ету, дене жағынан шыныққан, ержүрек, Отанын қорғауға дайын азаматты тәрбиелеу.

Дене тәрбиесін берудің мынадай **міндеттері** бар:

1. Денсаулықты нығайту, организмді шынықтыру, дене жағынан дұрыс өсу және жұмыс істеу қабілетін арттыру.

2. Оқушыларда жаңа әрекеттер түрлеріне дағды және іскерліктер қалыптастыру, оларды арнайы білімдермен қаруландыру.

3. Оқушылардың жасына, жынысына лайық келетін негізгі әрекет сипаттарын дамыту.

4. Оқушыларды өз денсаулығына саналы қатынасты тәрбиелеу.

Дене тәрбиесін беру тәсілдерінің ішінде гимнастика, әрекетті ойындар, спорт негізгілерден есептеледі. Мектепте оқушыларға дене тәрбиесін беру бойынша арнайы денешынықтыру сабақтары өткізіледі.

Кластан тыс жұмыстарда да дене тәрбиесін беру бойынша әртүрлі шараларды өткізуге болады. Мысалы: спорт үйірмелеріне, спорт жарыстарына қатыстыру, дем алуды ұйымдастыру, экскурсия, туристік походтарға шығу т.б.

Оқушылардың сымбатты болып, дұрыс жүріп-тұруына қамқорлық жасау — барлық оқытушылардың ісі. Мұғалімдердің бәрі де оқушылардың партада дұрыс отыруын, жауап беруге қалай шығатынын, тақтаның алдында қалай тұратынын қадағалап жүруі керек. Үнемі ескертіп отыру оқушылардың бойындағы кем-кетіктерді түзеуге немесе олардың болуына жол бермеуге көмектеседі.

Барлық мектептерде денешынықтыру сабақтарымен қатар күн режимінде денешынықтыру-сауықтыру шараларының тұтас бір комплексі жүргізіледі.

Мәселен, сабақ басталғанға дейін денешынықтыруға шығады, ал төменгі кластарды сабақ үстінде денешынықтыру минуттары өткізіледі. Еңбек сабақтарында профилактикалық гимнастика жасалады.

Үзіліс кездерінде төменгі класс оқушыларымен қимыл ойындары ұйымдастырылады. Көктемде, күзде үзілісті аулада, таза ауада өткізу ұсынылады.

Ал денсаулығы нашар балалардың бәріне шамасы келетін жаттығулар жасату керек.

Біздің елімізде спорт пен денешынықтыруға өте қатты көңіл бөлініп отыр. Жастардың бос уақытында спортпен шұғылдануы үшін мейлі қалада болсын, мейлі ауылда болсын спорт алаңдары көптеп құрылуда. Әртүрлі жарыстар өткізілуде. Балалардың түгелдей спортпен шұғылдануына және денсаулықтарын нығайтуға жағдай жасау мемлекеттік саясат дәрежесіне жетті.

Бақылау сұрақтары:

1. Еңбек тәрбиесінің мәнін түсіндір.
2. Ақыл-ой еңбегі мен дене еңбегіне сипаттама бер.
3. Мектепте еңбек тәрбиесінің жүйесі туралы айт.
4. Дене тәрбиесінің мәні қандай?
5. Мектептегі денешынықтыру бойынша жүргізілетін жұмыстардың түрлері қандай?

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод -Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» Т., 1997.
2. Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида) Т., Ўқитувчи, 1996.
3. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1999.
4. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999.
5. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Алматы, 2000.

Эстетикалық тәрбие.

Эстетикалық тәрбие дегеніміз баланың қоғамдық өмірдегі, табиғаттағы, еңбектегі, тұрмыстағы, көркемөнердегі әсемдікті дұрыс қабылдауын, түсінуін тәрбиелеу. Эстетикалық тәрбие балалардың әсемдік жөніндегі түсінігің кеңейтіп, сұлулықты тану, сүйе білу, оны творчестволықпен өмірге ендіре білу қабілетін, эстетикалық талғамын, қиялын дамытады.

Бақылау сұрақтары:

1. Эстетикалық ұғым, эстетикалық таным, эстетикалық сезім дегеніміз не?
2. Эстетикалық тәрбиенің негізгі құралдары туралы айт.
3. Эстетикалық тәрбиенің міндеттері, мазмұны, принциптері қандай?
4. Қарым-қатынас, үй жағдайы, киім-кешек эстетикасын қалай түсіндіресің?

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод -Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» Т., 1997.
2. Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида) Т., Ўқитувчи, 1996.
3. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1999.
4. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999.
5. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Алматы, 2000.

Экономикалық тәрбие.

Экономикалық тәрбие адамдардың бойына ортақтасып басқарушылыққа тән мынадай қасиеттерді қалыптастырады: тәртіптілік, коллектившілдік, ықыластылық, құннтылық, іскерлік, үнемшілдік, еңбекке творчестволық саналы қатынас т.б.

Оқушыларға экономикалық тәрбие берудің **мақсаты** — жұмысқа ыждағаттылықты, еңбек адамына құрметті, уақытты үнемдей білуді, тәртіптілікті, заттарды тежеп, шығынсыз істете білуді тәрбиелеу.

Міне, осыған байланысты, мектептегі экономикалық білім мен тәрбиенің негізгі **міндеттері** мыналар:

— оқушыларды қоғамның экономикалық даму заңдарымен, үкіметтің саяси экономикасымен қаруландыру;

— ортақтасып басқаруға қажетті қасиеттерге – құнтылыққа, іскерлікке, ықыластылыққа, тәртіптілікке т.б. дағдыландыру;

— оқушыларды қоғам мен коллектив проблемаларын өз проблемасы ретінде қарауға, еңбекте білгенімен шектеліп қалмай, әрі қарай ізденуге үйрету;

— экономикалық есеп пен талдау жасау дағдыларын үйрету, еңбекті ғылым негіздерімен байланыстыра білуге көмектесу.

Мектепте алғашқы экономикалық білім экономикалық пәндер арқылы беріледі Оған математика, физика, химия, биология т.б. жатады.

Тарих, қоғамтану, экономикалық география пәндері арқылы оқушылар өндіргіш күш пен өндірістік қатынастың даму заңдылығын, үкіметтің экономикалық саясатын түсінеді Еңбек оқуы мен өнімді еңбек процесінде оқушылар экономикалық дайындық алады, Экономикалық тәрбие кластан және мектептен тыс тәрбие жұмыстары арқылы да беріледі. Мысалы:

— экономикалық проблемалар туралы әңгімелесу, лекция, пікірталас, конференция;

— экономикалық білім саласынан лекторийлер, семинарлар, үйірмелер, клубтар;

— еңбек ардагерлерімен, өндіріс озаттарымен кездесу ұйымдастыру;

— оқушылардың өзін-өзі қызмет ету еңбектері, қоғамдық пайдалы жұмыстары.

Жастарды үнемшілдікке тәрбиелеу мәселелері халық педагогикасында да кең көрініс тапқан.

Мысалы мақал-мәтелдерде: Теңге тиыннан өсер, жылқы құлыннан өсер. Есепсіз дүние жоқ. Судың да сұрауы бар. Қасықтап жинағанды шөміштеп төкпе.

Халық дәстүрлерінен мысал: қалған-құтқан қиқым маталардан құрақ құрау, жыртылған-қысқарған көйлектерден балаларға көйлек тігу т.б.

Бақылау сұрақтары:

1. Экономикалық тәрбие дегеніміз не?
2. Оқу және тәрбие жүйесінде оқушыларға экономикалық білім беру жолдары.
3. Экономикалық тәрбиенің ұйымдастыру формалары.
4. Экономикалық тәрбие және білім берудің методтары.

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод -Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» Т., 1997.
2. Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида) Т., Ўқитувчи, 1996.
3. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1999.
4. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999.
5. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Алматы, 2000.

Экологиялық тәрбие

Адам табиғаттың бір бөлігі. Ол табиғатсыз өмір сүре алмайды. Сондықтан адамның табиғатқа қатынасында терең гуманистік мән жатыр. Адам жер-

дегі және жердің астындағы байлықтарды: су ресурстарын, өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қорғау, олардан ғылыми негізде пайдалану, табиғат байлықтарының көбейуін қамтамасыз ету, айналаны таза ұстау шараларын қолдануы қажет.

Демек, табиғаттың сиын кейінгі ұрпаққа қалдыру үшін оқушылардың бойында экологиялық сананы, экологиялық мәдениетті қалыптастыру қажет. Ғылыми дүниетанымның бір бөлшегі болған экологиялық сана мән мәдениет — мектепте берілетін экологиялық білім мен тәрбиенің нәтижесі. **Экологиялық тәрбие** қоғамдық тәрбиенің ажыралмас бөлімдерінің бірі. Экология сөзі гректің «**ойкос**» - үй, «**логос**» - ғылым деген сөздерінен алынған болып, бұл терминді бірінші рет 1866 жылы неміс ғалымы Эрнест Геккел пайдаланған. Мектепте экологиялық тәрбиенің негізгі **мақсаты** оқушыларда табиғат туралы тура көзқарасын қалыптастыру, табиғатқа саналы және тәртіпті қатынаста болуды тәрбиелеу, оларды табиғат байлықтарынан тиімді де ұтымды пайдалануға үйрету және келешек ұрпақ үшін өмір сүруге ыңғайлы жағдайды қалдыру рухында тәрбиелеу болып табылады.

Экологиялық білім география, биология, химия, еңбек, физика, әдебиет сияқты пәндерді оқыту арқылы беріледі. Экологиялық тәрбие сабақ процесінде, сабақтан тыс уақытта әртүрлі экологияға байланысты тәрбиелік шараларды өткізу арқылы беріледі. Экологиялық тәрбиеге байланысты тәрбиелік шараларға мысал келтірейік. Мысалы, 5-7 кл. оқушылармен «Құстар күнін», «Табиғатқа саяхат», «Орман күнін» өткізу. Жоғары класс оқушыларын көгалдандыру жұмысына қатыстыру, экологиялық экскурсиялар ұйымдастыру, «Қызыл кітап»қа енген өсімдіктер, жануарлар, аңдар туралы мәлімет жинап, оларды қорғау, айналаны таза ұстауға дағдыландыру. Экологиялық тақырыпқа байланысты тәрбиелік сабақтар өткізу, онда «Құран» және хадистерден, мақал-мәтелдерден пайдалану, кластарын таза ұстау бойынша жарыстар өткізу т.б. оқушылардың бойында экологиялық сана мен мәдениетті қалыптастыруға көмектеседі.

Бақылау сұрақтары:

1. Экология деген не? Экологиялық тәрбиенің мәнін түсіндір.
2. Оқушыларға экологиялық тәрбие және білім берудің мақсаттары жайлы пікіріңіз.
3. Мектептегі экологиялық тәрбиенің негізгі міндеттері.
4. Экологиялық тәрбие беру жолдары.

Әдебиеттер:

1. «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» Т., 1997.
2. Педагогика (А.К.Минавваровнинг умумий тахрири остида) Т., Ўқитувчи, 1996.
3. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы). Алматы, 1999.
4. Подласый И.П. Педагогика. М., 1999.

Өзбекстан Республикасында білім беру системасы. Оқу орны менеджменті.

1. Өзбекстан Республикасында білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптері.

Өзбекстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында (1997) білім беру саласындағы мемлекеттік саясат принциптерін былайша белгілейді.

- оқыту мен тәрбиенің гуманистік, демократиялық сипатта болуы;
- білім берудің үздіксіздігі және бірізділігі;
- жалпы орта, сондай-ақ орта арнаулы, кәсіптік білімнің міндеттілігі;
- орта арнаулы, кәсіптік білімнің бағытын академиялық лицейде яки кәсіптік коллежде таңдаудың ерекшелігі;
- білім беру системасының зиялылық сипаты;
- білім берудің мемлекеттік стандарты шегінде білім алудың жалпыға ашықтығы;
- білім беру программаларын таңдаудың бірлігі және дифференциялылығы;
- білімділікті және дарындылықты көтермелеу;
- білім беру системасында мемлекеттік және қоғамдық басқаруды үйлестіру.

2. Өзбекстан Республикасында білім беру системасы және оған сипаттама.

Білім беру системасы деп жас ұрпақты оқытып, білім беріп, өмірге, еңбекке даярлайтын оқу-тәрбие мекемелерінің жиынтығына айтады.

Кез-келген мемлекеттің оқу-ағарту системасы сол мемлекеттің саясаты, ұлттық ерекшелігі, дәстүрі, экономикалық және мәдени-ғылыми даму дәрежесіне сәйкес құралады.

Өзбекстан Республикасының білім беру системасы білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкес білім беруді жүзеге асыратын мемлекеттік және мемлекеттік болмаған оқу орындарын, зерттеу жұмыстарын жүргізетін ғылыми-педагогикалық оқу орындарын, білім беру саласындағы мемлекеттік басқару органдарын, сондай-ақ олардың қарамағындағы өндіріс орындары, мекемелер және ұйымдарды өз ішіне алады.

Өзбекстан Республикасында білім беру системасы бірлікте және бірізділікте болады.

Өзбекстан Республикасында білім беру төмендегі түрлерде жүзеге асырылады:

- мектепке дейінгі білім беру;
- жалпы орта білім беру;

- орта арнаулы, кәсіптік білім беру;
- жоғары білім беру;
- жоғары оқу орнынан кейінгі білім {аспирантура, докторантура т.б.) беру;

- кадрлардың біліктілігін арттыру және оларды қайта даярлау;
- мектептен тыс білім беру.

Мектепке дейінгі білім беру баланың жеке басын сау-саламат, жан-жақты жетілген етіп қалыптастыруды қамтамасыз етеді, оның оқуға қызығуын оятады, оны білім алуға дайындайды. Мектепке дейінгі білім беру мемлекеттік және мемлекеттік болмаған балалар бақшаларында және семьяда жүзеге асырылады.

Жалпы орта білім беру екі сатыда жүзеге асырылады:

- 1) бастауыш білім беру (I-IV кластар);
- 2) жалпы орта білім беру (I-IX кластар).

Тоғыз жылдық оқудан тұратын жалпы орта білім алу міндетті болып саналады

Бастауыш білім беру оқу, жазу, есеп бойынша бастапқы білім мен іскерліктерді, теориялық ойлаудың элементтерін, сөйлеу, мінез-құлық мәдениеті негіздерін қалыптастырады, жеке гигиена және салауатты өмір сүруді қамтамасыз етуге негіз жаратады.

Жалпы орта білім беру оқушылардың жүйелі білім алуын, оларда білімді меңгеру қажеттіліктерін, негізгі оқу — ғылыми және жалпы мәдени білімдерді, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға негізделген рухани-моралдық қасиеттерді, еңбек дағдыларын, творчестволық пікірлеу мен айнала-мұхитқа саналы қатынаста болуды және мамандық таңдауды қалыптастырады.

Жалпы орта білім беру аяқталғаннан соң үкімет бекіткен үлгідегі **аттестат беріледі.**

Жалпы орта білім беру мектепте жүзеге асырылады. **Мектеп** оқушыларға 1-9 кластар көлемінде білім берудің мемлекеттік стандарты шеңберінде пән негіздерінен жалпы орта білім беретін күндізгі міндетті оқу орны болып саналады.

Жалпы орта білім негізінде оқу мерзімі 3 жыл болған **міндетті орта арнаулы, кәсіптік білім беру** үздіксіз білім беру системасындағы дербес түр болып саналады. Орта арнаулы, кәсіптік білім беру академиялық лицейлерде яки кәсіптік коллеждерде жүзеге асырылады. Оқу бағытын оқушылар ерікті түрде таңдайды.

Академиялық лицей білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкес орта арнаулы білім береді. Оқушылардың қызығулары мен қабілеттері есепке алынған түрде олардың жедел интеллектуал дамуын, тереңдетілген, дифференцияланған, мамандыққа бағытталған білім алуын қамтамасыз етеді.

Кәсіптік коллеждер тиісті мемлекеттік білім беру стандарты шеңберінде орта арнаулы, кәсіптік білім береді; оқушылардың кәсіпке бейімділігі, білім мен дағдыларын дамытуға, таңдаған кәсібі бойынша бір яки бірнеше мамандықты игеріп алуға мүмкіндік береді.

Академиялық лицей мен кәсіптік коллеждің бітірушілеріне мемлекет жағынан бекітілген үлгідегі **диплом** беріледі. Бұл диплом білім алудың кейінгі сатысында оқуын жалғастыруға яки игерген мамандығы бойынша жұмыс істеуге құқық береді.

Жоғары білім беру орта арнаулы, кәсіптік білім негізінде екі басқышта амалға асырылады.

Бакалавриат — мамандықтар бағыты бойынша фундаментал және практикалық білім беретін оқу мерзімі кемінде 4 жыл болған тірек жоғары білім.

Оқу аяқталғаннан соң бітірушілерге **«бакалавр»** дәрежесі және үкімет бекіткен үлгідегі кәсібі бойынша шұғылдану құқықын беретін диплом тапсырылады.

Магистратура — анық мамандық бойынша фундаментал және практикалық білім беретін, бакалавриат негізінде оқу мерзімі кемінде 2 жыл болған жоғары білім.

Бітірушілер **«магистр»** дәрежесін беретін мемлекеттік аттестациядан өткеннен кейін, оларға үкімет бекіткен үлгідегі, кәсіппен шұғылдануға құқық беретін **диплом** тапсырылады.

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жоғары білікті кадрлар: ғылым кандидаттары мен докторларын, доценттер мен профессорларды даярлайды және қоғамның ғылыми, ғылыми-педагогикалық кадрларға деген қажеттілігін қанағаттандырады.

Жоғары оқу орнынан кейінгі білімді жоғары оқу орындарында және ғылыми-зерттеу мекемелерінде алу мүмкін. Бұл білім алу басқышы диссертация қорғаумен аяқталады. Қорытынды мемлекеттік аттестация нәтижелеріне қарай тиісті болған ғылым кандидаты және ғылым докторы ғылыми дәрежесі беріліп, үкімет бекіткен үлгідегі диплом тапсырылады.

Кадрлардың біліктілігін арттыру және оларды қайта даярлау мамандардың кәсіптік білімдері мен дағдыларын жаңарту және тереңдетуге қаратылған. Кадрлар біліктілігін арттыру және оларды қайта даярлау оқу орындарындағы оқу нәтижелеріне қарай үкімет бекіткен үлгідегі куәлік яки сертификат тапсырылады.

Мектептен тыс білім беру балалар және жас өспірімдердің жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру, олардың бос уақыты мен дем алуын ұйымдастыру үшін мәдени-эстетикалық, ғылыми, техникалық, спорт және басқа бағыттардағы мектептен тыс білім мекемелерінде беріледі.

3. Мектепті басқаратын мемлекет органдары және олардың міндеттері.

«Білім беру туралы» Заңда Өзбекстанда білім беру саласын (мектеп) басқару Өзбекстан Республикасының қарамағындағы **жоғары үкімет және басқару кеңселері жағынан, жергілікті үкімет және басқару кеңселері жағынан** жүзеге асырылатыны көрсетілген.

Халыққа білім беру министрлігі Өзбекстан Республикасында мектепті басқарудың мемлекеттік органына жатады. Министрлік барлық мектептер үшін міндетті болған оқу, тәрбие, методикалық және ғылыми жұмыстардың жалпы ережелерін істеп шығады және оның орындалуын қамтамасыз етеді, оқу жоспарларын, программаларын, оқулықтарды бекітеді.

Халыққа білім беру министрлігінің жергілікті органдарына **облыстық, қалалық, аудандық халыққа білім беру бөлімдері** жатады.

Халыққа білім беру бөлімдері жергілікті әкімшіліктің құрамына кіреді және оған бағынады. Олар мектеп жұмысына мемлекеттік бақылау жасауды жүзеге асырады және күнделікті көмек көрсетеді. Олардың міндетіне (компетенциясына) мектеп директорларын және олардың орынбасарларын таңдау да кіреді.

Мектепті басқару ісіне **мектеп инспекциясы, яғни министрліктің, халыққа білім беру бөлімдерінің мектеп инспекторлар қызметі** үлкен көмек көрсетеді. Олардың міндеті: мектеп қызметін мұқият үйрену, оқу тәрбие процесінің нәтижелерін талдау, озат тәжірибелерді анықтау және жариялау, кемшіліктерді ашу және оны жоюдың шараларын қабылдау, мектеп директоры мен оқытушыларына нақты көмек көрсету.

Мектеп жалпы орта білім беру мекемелерін аттестациядан өткізу және аккредитациялау, мемлекеттік тест орталығындағы кадрлар сапасын бақылау, педагог кадрлар мен білім беру мекемелерінің Аттестация басқармасы өткізген аттестация нәтижелеріне қарай халыққа білім беру системасының басқару кеңселері келісімімен жергілікті үкімет қаулысына негізделіп таратылуы яки білім берудің бір түрінен екінші басқа түріне өзгертілуі мүмкін.

4. Мектепті басқару және оған жетекшілік ету.

Мектепті басқарудың жоғары органы **мектеп педагогикалық кеңесі** болып есептеледі. Мектеп директоры өз лауазымы бойынша кеңестің төрағасы болып есептеледі.

Мектеп педагогикалық кеңесі:

— мемлекет және қоғамдық ұйымдарда мектеп мүддесін көздейді, ата-аналармен бірге мемлекет және қоғамдық ұйымдарда оқушылардың мүддесіне байланысты болған мәселелер талқыланып жатқанда олардың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етеді;

— мектептегі тәлім-тәрбиеге байланысты барлық мәселелерді өз өкілеттіктері шеңберінде талқылайды және тиісті қаулы қабылдайды, алдын қабылданған қаулылардың атқарылуын есітеді және бақылайды.

Мектептің педагогикалық кеңесі қабылдаған қаулылар әкімшілік пен мектеп коллективінің барлық мүшелері үшін міндетті болып саналады.

Мектептің оқу-тәрбие процесіне және күнделікті қызметіне **жетекшілікті** мектеп директоры алып барады.

Мектеп директорының міндеттері:

— мемлекет және қоғамдық ұйымдарда мектеп мүддесін көздейді;

— оқу программаларының орындалуын бақылайды; тәлім-тәрбие жұмыстарының сапалы және нәтижелі болуы, балалықты және еңбекті қорғау талаптарының орындалуы, мектептен тыс және тәрбиелік жұмыстардың ұйымдастырылуы үшін қажетті жағдайды жаратады;

— мектептің педагог және жетекші кадрларын таңдап, орын-орнына қояды, олардың міндеттерін белгідейді, класс жетекшілерін тағайындайды, педагог және қызметкер кадрларды жұмысқа қабылдайды және босатады;

— мектеп педагог кадрларының Аттестация комиссиясына басшылық жасайды;

— мектеп педагог кадрларының творчестволық жұмыстарын, тәлім-тәрбиенің озат форма және методтарын қуаттау үшін жағдай жасайды;

— мектепке бөлінген қаржының есебін жүргізеді;

— мектептің норматив құжаттарының тура жүргізілуін қамтамасыз етеді;

— мектеп (педагогикалық) кеңесі және жергілікті әкімшілік алдында өз қызметі туралы есеп беріп тұрады.

Мектеп директорының оқу-тәрбие жұмыстары бойынша орынбасарының міндеттері:

— оқу аптасы және оқу жұмыстарының ұзақтығын қамтамасыз етеді;

— сабақ кестесін түзеді, кесте бойынша сабақтың өз уақытында және нәтижелі өтуін қамтамасыз етеді;

— әр ширектің соңында директор және мектеп педагогикалық кеңесінің мүшелеріне оқу процесінің баруы туралы ақпарат және мәлімет береді;

— жас мамандарға практикалық және методикалық көмек ұйымдастырады;

— класс журналының тура жүргізілуі мен сақталуына жауап береді;

— оқушылардың білім дәрежесіне жоспар негізінде талдау жасайды;

— оқушылар жағынан мемлекеттік программаның орындалуын қамтамасыз етеді және бақылайды.

Руханият және ағарту жұмыстары бойынша директор орынбасары:

— мектеп оқушыларының өзін-өзі басқаратын қоғамдық ұйымдарын ұйымдастырады;

— қоғамдық ұйымдар, махалла және ата-аналармен байланысты қамтамасыз етеді;

— мектептен және кластан тыс тәрбие жұмыстарын жоспарлайды және оны жүзеге асырады;

— оқушылардың кластан және мектептен тыс тәрбиелік шараларын бақылап отырады және оған ғылыми, практикалық және методикалық көмек ұйымдастырады.

5. Мектепте методикалық жұмыстар.

Методикалық жұмыс мектепте өте жауапты жұмыс болып есептеледі. Мектептегі оқу-тәрбие процесінің сапасы тек мұғалімнің білміне, іс-әрекетіне

ғана емес, методикалық жұмыстың ұйымдастырылуына, дәрежесіне де байланысты болады.

Методикалық жұмыстың дербес және ұжымдық түрлері бар.

I. Дербес түрі:

1. Ғылыми-методикалық, педагогикалық, психологиялық әдебиеттерді, мерзімдік баспасөзді оқып үйрену.

2. Творчестволық жұмыспен шұғылдану, яғни методикалық ұсыныстар, баяндамалар жасау, ғылыми-практикалық конференцияларға, «педагогикалық оқуларға» белсенді қатысу.

3. Пән бойынша оқулықтар жазып, конкурстарға қатысу.

4. Тәжірибелерді қорытып диссертация жазу.

II. Ұжымдық түрі:

1. **Мектептің педагогикалық кеңесі.** Мұнда оқыту, тәрбиелеу және білім беру мәселелері қаралады. Оқытушылардың іс-әрекетін үйлестіру және оқу-тәрбие процесін қазіргі талапқа сәйкес басқаруды қамтамасыз етумен айналысады.

2. Мектептің **методикалық кеңесі** екі айда бір өткізіледі. Онда ең қажетті методикалық проблемалар, ашық сабақтар, озат тәжірибелер, мұғалімдердің өз бетімен білім алулары талқыланады. Ғылыми-практикалық конференцияларға, «педагогикалық оқуларға» мұғалімдерді әзірлейді.

3. **Мұғалімдердің методикалық пән бірлестігі** кемінде үш мұғалімнен түзіледі. Бірлестіктің мынадай түрлері бар: пән мұғалімдерінің методикалық бірлестігі, бастауыш класс мұғалімдерінің бірлестігі, мұғалімдердің пән аралық бірлестіктері, мұғалімдердің аралық методикалық бірлестігі.

Методикалық бірлестіктерде сабақ өткізу әдістері, жазба бақылау жұмыстарының мәтінін жасау, оларды өткізу тәсілдері, сабақта көрнекі құралдар қолдану, жаңашыл мұғалімдердің іс-тәжірибесі талқыланды және методикалық мәслихаттар беріледі.

4. **Класс жетекшілерінің методикалық бірлестігін** мектеп директоры басқарады. Бірлестікте тәрбиені комплексті жүргізу, балалардың творчествосын дамыту, класс сағаттарын, конкурстар өткізу, ата-аналармен жұмыс алып бару т.б. қаралады.

Бақылау сұрақтары:

1. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат принциптерін ашып бер.
2. Білім беру системасы дегеніміз не?
3. Өзбекстанда білім беру түрлеріне сипаттама бер.
4. Мектеп, академиялық лицей, кәсіптік коллеждердің функцияларын айт.
5. Өзбекстанда білім беру саласын басқару қалай жүзеге асырылады?
6. Мектепті басқару және жетекшілік ету кімдер жағынан жүзеге асырылады?
7. Мектептің методикалық жұмыстары қалай ұйымдастырылады?

1.«Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т., Шарқ, 1997.

2.Государственный образовательный стандарт общего среднего образования //Учитель Ўзбекистона. 25/ VIII- 1999.

3.Умумий ўрта таълим муассаси(мактаби)нинг муваққат намунавий Устави. //Халқ таълими. №1, 1999.

4. Положение об общем среднем образовании в Республике Узбекистан. Указ кабинета Министров Республики Узбекистан за №203 от 13.05. 98 г.// Учитель Узбекистана. 23. V. 98.

5.Об организации общего среднего образования в Республике Узбекистан. Постановление кабинета Министров Республики Узбекистан от 13. 05. 98 г. //Учитель Узбекистана. 16. V. 98.

6.О мерах по организации среднего специального профессионального образования в Республике Узбекистан от 13. 05. 98 г. // Учитель Узбекистана. 16. V. 98.

7. Педагогика (А. К. Минавваров тахрири остида) Т., 1996.

8. Сағындықұлы Е. Педагогика (дәрістер курсы) А., 1999 ж.